

Preface to the second edition.

This edition is a mere reprint of the first with the exception of a few corrections and additions.

PREFACE

THE cordial welcome extended to my San_kritagadva_vali by the student world has encouraged me to bring out the present work, which is a sequel to the former. The Sans_kritapadvavali has been compiled almost on the same lines as the San_s_kritagadvavali. It is divided into two parts and contains altogether over forty passages in verse (with the exception of a few pieces taken from dramatic works which contain both prose and verse) selected from the Ramayana, the Mahabharata, the Raghuvamsa and other standard San_krit works. In the San_kritagadvavali I put in here and there my own words and expressions, but in this book I have preserved the originals intact. The only liberty I have allowed myself is that I omit whole verses where they are not necessary for preserving the thread of the narrative or the continuity of the description. An objection was raised in certain quarters that in the Sans_kritagadvavali the element of the supernatural is too prominent. In this book it has been my endeavour to keep in the background the fantastic or the preternatural and to bring to the fore what is realistic and rational. With this object in view many descriptive and historical passages have been inserted. The book also contains a number of passages which by example as well as precept, inculcate morality, the value of which is greatly heightened by the fact that it emanates from personages held in the highest reverence throughout India. As the book is intended to fall into the hands of students about 12 or 16

years old, I have carefully avoided all glowing descriptions of youthful love. A special feature of the book is that at the end of each part parallel passages on various subjects have been given together with the names of the authors wherever possible. The passages have been arranged according to difficulty, the easier ones being placed at the beginning of each part. The book is mainly designed for the use of Matriculation and S. F. students. The first twenty pages in each part may with advantage be read even in the 6th standard. Although I steadily keep in view the requirements of Matriculation and S. F. students as outlined in the Schedule (D), issued by the Department of Public Instruction, laying down standards for Anglo-vernacular schools, I have included, for the benefit of those who wish to make a sounder study of Sanskrit Literature, a few passages that are beyond the reach of ordinary students.

For the benefit of students reading privately, brief notes have been added at the end. They explain allusions, difficulties of construction and peculiarities of grammar. The meanings of difficult words are sometimes given.

In conclusion I hope that the book will be of use to students and teachers alike and that it will be received as heartily as its companion. I shall most thankfully receive all suggestions and criticisms. I cannot conclude this preface without sincerely thanking the Proprietor of the Nirṃaya-āgāra Press for promptly and carefully carrying the work through the press.

Ange's Wadi,
Gurgaon Back Road,
Bombay.
1st October 1916.

P. V. KANL.

TABLE OF CONTENTS

Part First.

No.	PAGE
I. A cunning jackal	1- 3
II. Vasishtha and Vis'vāmitra	4- 8
III. King Das'aratha addresses a meeting of his subjects concerning the installation of Rāma as heir-apparent	8-11
IV. Rāvana peremptorily commands Mārīcha to assume the form of a deer in spite of the latter's protests	12-14
V. Hanumān finds Sītā in the As'okavana	14-15
VI. Hanumān repents of having burnt Lankā.	16-17
VII. Bibhishana being harshly abused by Rāvana deserts him.	18-20
VIII. Lakshmana at the command of Rāma abandons Sītā in the forest and bids her a sorrowful farewell	20-22
IX. A clever mouse	23-25
X. A royal Sherlock Holmes	25-27
XI. The evil effects of gambling, drinking and other vices	27-29
XII. A fraudulent creditor brought to account by the sagacity of a king	30-32
XIII. The churning of the ocean for drawing out the jewels	32-37
XIV. Dilipa's self-sacrifice and devotion are rewarded.	37-40

No		PAGE
XV	King Lavanaprasada of Anhilwadpātan appoints Vastupala and his brother Tejalpala as his ministers . . .	40-49
XVI	<i>Description of Sarāḍ</i>	43-44
XVII	Prince Sauddhodani catches the first glimpses of human misery	44-47
XVIII	A devotee invokes the grace of God	47-48
XIX	A description of the Himalayas	48-49
XX	Sakuntala bids farewell to her father	49-55
XXI	Maharashtra as it appeared to Madras observers about 1640 A. D	55-58
XXII	Miscellaneous verses	58-68

Part Second

I	The irate Durvasas pleased with Duryodhana's hospitality grants him a boon	69-71
II	The dutiful Rāma tries to soothe the feelings of indignant Lakshmana and sorrowing Kausalya	71-75
III	Sugrīva tries to inspire hope in Rāma who despairs of crossing the sea	75-77
IV	Hanumān at the request of Bharata summarizes the story of Rāma's life up to the latter's return to Ayodhyā	78-82
V	A Description of Hemanta	83-85
VI	A poetic description of the mighty warrior Arjuna	85-87
VII	Restraint of senses is the root of success	87-89
VIII	Some questions and answers of perennial interest	89-92
IX	The prologue to the <i>Mālavikāgnimitra</i>	92-93

No.	PAGE.
X. An old man curses Das'aratha, which proves a blessing in disguise.	93-97
XI. Malayaketu's suspicions about the minister Rāksbasa receive unexpected confirmation. ...	97-100
XII. Description of a morning in Lankā	100-101
XIII. Prablāda and Hirapyakās'ipu	101-106
XIV. Eulogy of women	106-107
XV. A specimen of lyric poetry	107-108
XVI. Prince Vikramāditya of the Chālukya race refuses the position of heir-apparent out of regard for his eldest brother	109-111
XVII. The marriage of Pārvati and Ś'iva	111-115
XVIII. An address to the Ganges	116-117
XIX. Anyoktayah	117-120
XX. Arthasād'is'yam	120-128
NOTES.	129-156

स्नात्वाऽऽगच्छत भद्रं वो रक्षामौत्याह जम्बुकः ॥	८
शृगालवचनाच्चेऽपि गताः सर्वे नदीं ततः ।	
स चिन्तापरमो भूत्वा तस्यौ तत्रैव जम्बुकः ॥	९
अथाजगाम पूर्वं तु स्नात्वा व्याघ्रो महाबलः ।	
ददर्श जम्बुकं चैव चिन्ताकुलितमानसम् ॥	१०

व्याघ्र उवाच ।

किं शोचसि महाप्राज्ञ त्वं नो बुद्धिमतां वरः ।	
अशित्वा पिशितान्यद्य विहरिष्यामहे वयम् ॥	११

जम्बुक उवाच ।

शृणु मे त्वं महाबाहो यद्वाक्यं मूपिकोऽब्रवीत् ।	
धिग्बलं मृगराजस्य मयादायं मृगो हतः ॥	१२
मद्बाहुबलमाश्रित्य तृप्तिमद्य गमिष्यति ।	
तस्यैवं गर्जितं श्रुत्वा ततो भक्ष्यं न रोचये ॥	१३

व्याघ्र उवाच ।

ब्रवीति यदि स क्षेवं काले ह्यस्मि प्रवोधितः ।	
स्वबाहुबलमाश्रित्य हनिष्येऽहं वनेचरान् ॥	१४
खादिष्ये तत्र मांसानि इत्युक्त्वा प्रस्थितो वनम् ।	
एतस्मिन्नेव काले तु मूपिकोऽप्याजगाम ह ॥	१५
तमागतमभिप्रेक्ष्य शृगालोऽप्यब्रवीद्वचः ।	
शृणु मूपिक भद्रं ते नकुलो यदिहाब्रवीत् ॥	१६
मृगमांसं न रसादेयं गरमेतन्न रोचते ।	
मूपिकं भक्षयिष्यामि तद्भवाननुमन्यताम् ॥	१७

- तच्छ्रुत्वा मृषिको वाक्यं संतप्तः प्रगतो विलम् ।
 ततः गत्वा स यं तत्र आजगाम वृको नृप ॥ १८
 तमागतमिदं वाक्यमप्रवीज्जम्बुकमादा ।
 मृगराजो हि संशुद्धो न ते माधु भविष्यति ॥ १९
 सफलत्रस्त्रिहायानि युग्यं यदनन्तरम् ।
 एवं संशुद्धितमेन जम्बुकेन तदा वृकः ॥ २०
 ततोऽप्यनुत्पन्नं कृत्वा प्रगतः पिशिताशनः ।
 एतन्निक्षेप फाले तु नरुजोऽप्याजगाम ह ॥ २१
 तनुशच महागत्र नरुजं जम्बुको यने ।
 मन्वाद्युपवन्माभिन्य निर्जितान्निव्यतो यताः ॥ २२
 मम शरणा नियुद्धं त्वं भुक्ष्य मां यथेष्यितम् ।

II.

VASISHTHA AND VIS'VĀMITRA.

- कान्यकुब्जे महानासीत्पार्थिवो भरतर्षभ ।
 गाधीति विश्रुतो लोके कुशिकस्यात्मसम्भवः ॥ १
- तस्य धर्मात्मनः पुत्रः समृद्धबलवाहनः ।
 विश्वामित्र इति ख्यातो बभूव रिपुमर्दनः ॥ २
- स चचार सहामात्यो मृगयां गहने वने ।
 मृगान्विध्यन्वराहांश्च रम्येषु मरुधन्वसु ॥ ३
- व्यायामकर्षितः सोऽथ मृगलिप्सुः पिपासितः ।
 आजगाम नरश्रेष्ठ वसिष्ठस्याश्रमं प्रति ॥ ४
- तमागतमभिप्रेक्ष्य वसिष्ठः श्रेष्ठभागृषिः ।
 विश्वामित्रं नरश्रेष्ठं प्रतिजग्राह पूजया ॥ ५
- पाद्यार्घ्याचमनीयैस्तं स्वागतेन च भारत ।
 तथैव परिजग्राह वन्द्येन हविषा तदा ॥ ६
- तस्माथ कामधुग्नेनुर्वसिष्ठस्य महात्मनः ।
 उक्त्वा कामान्मयच्छेति सा कामान्दुदुहे ततः ॥ ७
- वाष्पाढ्यस्यौदनस्यैव राशयः पर्वतोपमाः ।
 निष्ठानानि च सूपांश्च दधिर्दुल्यास्तथैव च ॥ ८
- वृषांश्च वृतसंपूर्णान्गौड्यान्नानि सहस्रशः ।
 इक्षुन्मधूनि लाजांश्च मैरेयांश्च थरासवान् ॥ ९
- आम्यारण्याश्चौषधीश्च दुदुहे पय एव च ।
 यद्भूमं चामृतनिभं रमायनमनुत्तमम् ॥ १०

रत्नानि च महार्हाणि वासांसि विविधानि च
 तैः कामैः सर्वसंपूर्णैः पूजितश्च महीपतिः
 सामात्यः सवलश्चैष तुतोप स भृशं तदा ।
 सुवालधिं शङ्कुकर्णां चारुशृङ्गां मनोरमाम् ॥ १२
 पुष्टायतगिरोग्नीवां विस्मितः सोऽभिवीक्ष्य ताम् ।
 अभिनन्द्य स तां राजा नन्दिनीं गाधिनन्दनः ॥ १३
 अत्रवीच भृशं तुष्टः स राजा तमूर्ध्नि तदा ।
 अर्बुदेन गवां ब्रह्मन् मम राज्येन वा पुनः ॥ १४
 नन्दिनीं संप्रयच्छस्व मुद्दक्ष्व राज्यं महामुने ।

वसिष्ठ उवाच ।

देवतातिथिपित्रर्धं याज्यार्थं च पयस्विनी ॥ १५
 अदेया नन्दिनीर्यं वै राज्येनापि तवानघ ।

विश्वामित्र उवाच ।

रत्नं हि भगवन्नेतद्रत्नहारी च पार्थिवः ।
 क्षत्रियोहं भवान्विप्रस्तपःस्वाध्यायसाधनः ॥ १६
 ब्राह्मणेपु कुतो वीर्यं प्रशान्तेषु घृतात्मसु ।
 अर्बुदेन गवां यस्त्वं न ददासि ममेप्सितम् ॥ १७
 स्वधर्मं न प्रहास्यामि नेप्यामि च बलेन गाम् ।

वसिष्ठ उवाच ।

बलस्यश्वासि राजा च बाहुवीर्यश्च क्षत्रियः ।
 यथेच्छसि तथा क्षिप्रं कुरु मा त्वं विचारय ॥ १८
 एवमुक्तस्तथा पार्थ विश्वामित्रो बलादिव ।
 हंसचन्द्रप्रतीकायां नन्दिनीं तां जहार गाम् ॥ १९

- सा सदा हियमाणा च विश्वामित्रबलैर्वलात् ।
 क्रशादण्डप्रणुदित्ता काल्यमाना इतस्ततः ॥ २०
- हंभायमाना कल्याणी वसिष्ठस्याथ नन्दिनी ।
 आगम्याभिमुखी पार्थ तस्यौ भगवदुन्मुसी ॥ २१
- मृतं च ताड्यमाना वै न जगामाश्रमात्ततः ।

वसिष्ठ उवाच ।

- शृणोमि ते एवं भद्रे विनदन्त्याः पुनःपुनः ॥ २२
- हियसे त्वं बलाद्भद्रे विश्वामित्रेण नन्दिनि ।
 किं कर्तव्यं मया तत्र क्षमावान्ब्राह्मणो ह्यहम् ॥ २३
- सा भयाच्चन्दिनी तेषां बलानां भरतर्षभ ।
 विश्वामित्रभयोद्विगा वसिष्ठं समुपागमत् ॥ २४

गौरुवाच ।

- कशाप्रदण्डाभिहतां क्रोशन्ती मामनाथवत् ।
 विश्वामित्रबलैर्घोरैर्भगवन् किमुपेक्षसे ॥ २५
- एवं तस्यां तदा पार्थ घर्षितायां मटामुनिः ।
 न चुक्रुमे तदा धैर्यान्न चचाल धृतजतः ॥ २६

वसिष्ठ उवाच ।

- क्षत्रियाणां बलं तेजो ब्राह्मणानां क्षमा धनम् ।
 क्षमा मां भजते यस्माद्गम्यतां यदि रोचते ॥ २७

नन्दिन्युवाच ।

- किं नु त्यक्त्वाऽग्नि भगवन्त्यदेवं त्वं प्रमापसे ।
 अत्यकाष्टं तस्या ब्रह्मज्ञेनुं शक्यो न वै बलान् ॥ २८

- नोवाच किञ्चिद्ब्रीडाढ्यो विद्रावितमहाबलः ।
 दृष्ट्वा तन्महदाश्चर्यं ब्रह्मतेजोभवं तदा ॥ ४०
 विश्वामित्रः क्षत्रभावान्निर्विण्णो वाक्यमब्रवीत् ।
 धिम्बलं क्षत्रियबलं ब्रह्मतेजोबलं बलम् ॥ ४१
 बलाबले विनिश्चित्य तप एव परं बलम् ।
 स राज्यं स्फीतमुत्सृज्य तां च दीप्तां नृपश्रियम् ॥ ४२
 भोगांश्च पृष्टतः कृत्वा तपस्येव मनो दधे ।

Mahābhārata-Ādiparva.

III.

KING DAS'ARATHA ADDRESSES A MEETING OF HIS SUBJECTS CONCERNING THE INSTALLATION OF RĀMA AS HEIR-APPARENT.

- ततः परिपदं सर्वामामन्त्र्य वसुधाधिपः ।
 हितमुद्धर्षणं चैवमुवाच प्रथितं वचः ॥ १
 दुन्दुभिस्वनकल्पेन गम्भीरेणानुनादिना ।
 स्वरेण महता राजा जीमूत इव नादयन् ॥ २
 राजलक्षणयुक्तेन कान्तेनानुपमेन च ।
 उवाच रसयुक्तेन स्वरेण नृपतिर्नृपान् ॥ ३
 विदितं भवतामेतद्यथा मे राज्यमुत्तमम् ।
 पूर्वकर्मम राजेन्द्रैः सुतवत्परिपालितम् ॥ ४
 सोऽष्टमिधवाकुभिः सर्वैर्नरेन्द्रैः परिपालितम् ।
 ध्येयया योक्तुकामोऽग्नि सुरार्हमखिलं जगन् ॥ ५

- मयाप्याचरितं पूर्वंः पन्थानमनुगच्छता ।
 प्रजा नित्यमनिद्रेण यथाशक्त्यभिरक्षिताः ॥ ६
- इदं शरीरं कृत्स्नस्य लोकस्य चरता हितम् ।
 पाण्डुरस्यातपत्रस्य छायायां जरितं मया ॥ ७
- प्राप्य वर्षसहस्राणि बहून्यायूंषि जीवतः ।
 जीर्णस्यास्य शरीरस्य विश्रान्तिमभिरोचये ॥ ८
- राजप्रभावजुष्टं हि दुर्वहामजितेन्द्रियैः ।
 परिश्रान्तोऽग्नि लोकस्य गुर्वी धर्मधुरां वहन् ॥ ९
- सोऽहं विधममिच्छामि पुत्रं कृत्वा प्रजाहिते ।
 सन्निकृष्टानिमान्सर्वाननुमान्य द्विजर्षभान् ॥ १०
- अनुज्ञातो हि मां सर्वगुणैर्ज्येष्ठो ममात्मजः ।
 पुरन्दरसमो धीर्ये रामः परपुरञ्जयः ॥ ११
- तं चन्द्रमिव पुष्येण युक्तं धर्ममृतां वरम् ।
 यौवराज्ये नियोक्तान्नि प्रीतः पुरुषपुङ्गवम् ॥ १२
- अनुरूपः स वै नाथो लक्ष्मीर्बोद्धन्मणाग्रजः ।
 प्रलोक्यमपि नाथेन येन स्वाध्यायवत्तन् ॥ १३
- अनेन शेषया सद्यः सेयोज्यैवमिमां महीम् ।
 गतःक्रयो भविष्यामि मुते तस्मिन्निवेद्य वै ॥ १४
- यदीदं मेऽनुरूपाय मया नापु मुमप्रितम् ।
 भवन्तो मेऽनुमन्वन्तां फयं वा फरवाण्यहम् ॥ १५
- यद्यप्येषा मन प्रीतिर्द्वितमन्यद्विचिन्त्यताम् ।
 अन्या मध्यन्वाचिन्ता हि त्रिमदीन्यधिक्रोदया ॥ १६
- इति सुवन्नं मुदिताः प्रत्यगन्ददृशा नृपम् ।
 पृष्टिमन्तं नदानेपं नर्दन्त इव वरिष्णः ॥ १७

- स्निग्धोऽनुनादी सञ्ज्ञे तत्र हर्षसमीरित ।
 जनौघोद्बुष्टसन्नादो विमान कम्पयन्निव ॥ १८
- तस्य धर्मार्थविदुषो भावमाज्ञाय सर्वेश ।
 ब्राह्मणा जनमुस्त्याश्च पौरजानपदे सह ॥ १९
- समेत्य मघ्नयित्वा तु समता गतबुद्धय ।
 ऊचुश्च मनसा ज्ञात्वा वृद्ध दशरथ नृपम् ॥ २०
- अनेकवर्षसाहस्रो वृद्धस्त्वमसि पाथिव ।
 स राम युवराजानमभिपिञ्चस्व पार्थिवम् ॥ २१
- इच्छामो हि महाबाहु रघुवीर महानलम् ।
 गनेन महता यान्त राम छत्रावृताननम् ॥ २२
- इति तद्बचन श्रुत्वा राणा तेषा मन प्रियम् ।
 अज्ञानन्निव जिज्ञासुरिद वचनमत्रवीत् ॥ २३
- श्रुत्वेव वचन यन्मे राघव पतिमिच्छथ ।
 राजान सशयोऽय मे किमिद व्रूत तत्त्वत ॥ २४
- कथं नु भवि धर्मेण पृथिवीमनुशासति ।
 भवन्तो द्रष्टुमिच्छन्ति युवगन ममात्मनम् ॥ २५
- ते तमूचुर्महात्मान पौरजानपदे सह ।
 बहवो नृप कन्याणा गुणा पुत्रस्य सन्ति ते ॥ २६
- गुणान्गुणवतो देव देवकल्पस्य धीमत ।
 मियानानदनानृश्याभवश्यामोऽथ ताञ्चदृणु ॥ २७
- दिव्यैर्गुणैः शशममो गम रात्यपराक्रम ।
 इत्याहुर्म्योऽपि सर्वेभ्यो ह्यतिरिक्तो जिज्ञापते ॥ २८
- प्रजागुप्तये चन्द्रस्य यगुधाया धामागुणैः ।
 बुद्ध्या वृहस्पतेस्तुल्यो धीर्ये साशाष्टर्षापते ॥ २९

IV.

RĀVANA PEREMPTORILY COMMA-
NDS MĀRĪCHA TO ASSUME THE
FORM OF A DEER IN SPITE OF
THE LATTER'S PROTESTS.

मारीचेन तु तद्वाभ्यं क्षमं युक्तं निशाचरः ।	
उक्तो न प्रतिजग्राह मर्तुकाम इवौषधम् ॥	१
तं पथ्यहितवक्तारं मारीचं राक्षसाधिपः ।	
अब्रवीत्परुषं वाक्यमयुक्तं कालचोदितः ॥	२
यत्किलैतदयुक्तार्थं मारीच मयि कथ्यते ।	
वाक्यं निष्फलमत्यर्थमुत्तं बीजमिवोपरे ॥	३
यस्त्यक्त्वा मुहदो राज्यं मातरं पितरं तथा ।	
स्त्रीवाक्यं प्राकृतं श्रुत्वा वनमेकपदे गतः ॥	४
अवश्यं तु मया तस्य संयुगे खरघातिनः ।	
प्राणैः प्रियतरा सीता हर्तव्या तव सन्निधौ ॥	५
एवं मे निश्चिता बुद्धिर्हृदि मारीच वर्तते ।	
न व्यावर्तयितुं शक्या सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥	६
दोषं गुणं वा संपृष्टस्त्वमेवं वक्तुमर्हसि ।	
अपायं वाप्युपायं वा कार्यस्यास्य विनिश्चये ॥	७
संपृष्टेन तु वक्तव्यं सचिवेन विपश्चिता ।	
उच्यताञ्जलिना राज्ञे य इच्छेद्भ्रूतिगात्मनः ॥	८
वाक्यमप्रतिशूलं तु गृदुपूर्वं हितं शुभम् ।	
उपचारेण युक्तं च वक्तव्यो वमुधाधिपः ॥	९

सावमर्दं तु यद्वाक्यं मारीच हितमुच्यते ।	
नाभिनन्दति तद्राजा नानार्हो मानवर्जितम् ॥	१०
पञ्च रूपाणि राजानो धारयन्त्यमितौजसः ।	
अग्नेरिन्द्रस्य सोमस्य वरुणस्य यमस्य च ॥	११
औष्ण्यं तथा विक्रमं च सौम्यं दण्डं प्रसन्नताम् ।	
धारयन्ति महात्मानो राजानः क्षणदाचर ॥	१२
तस्मात्सर्वास्ववस्वासु मान्याः पूज्याश्च पार्थिवाः ॥	१३
त्वं तु धर्मविज्ञाय केवल मोहमास्थितः ।	
अभ्यागतं मां दौरात्म्यात्परुषं वक्तूमिच्छसि ॥	१४
गुणदोषौ न पृच्छामि क्षमं चात्मनि राक्षस ।	
मयोक्तं तव चैतावत्संप्रत्यमितविक्रम ॥	१५
अस्मिस्तु त्वं महाकृत्ये साहाय्यं कर्तुमर्हसि ।	
शृणु तत्कर्म साहाय्ये यत्कार्यं वचनान्मम ॥	१६
सौवर्णस्त्वं मृगो भूत्वा चित्रो रजतविन्दुभिः ।	
आश्रमे तस्य रामस्य सीतायाः प्रमुखे चर ॥	१७
त्वां तु मायामृगं दृष्ट्वा काञ्चनं जातविस्मया ।	
जानयैनमिति क्षिप्रं रामं बधयति मैथिली ॥	१८
अपक्रान्ते तु काकुत्स्थे दूरं यात्वा व्युदाहर ।	
हा सीते लक्ष्मणेत्येवं रामवाक्यानुरूपकम् ॥	१९
तच्छ्रुत्वा रामपदवीं सीतया च प्रचोदितः ।	
अनुगच्छति सम्भ्रान्तः सौमित्रिरपि सौहृदात् ॥	२०
अपक्रान्ते च काकुत्स्थे लक्ष्मणे च यथामुखम् ।	
आनयिष्यामि वैदेहीं सहस्राक्षः शचीमिव ॥	२१

एवं कृत्वा त्विदं कार्यं यद्येष्टं गच्छ राक्षस ।	
राज्यस्यार्थं प्रयच्छामि मारीच तव सुव्रत ॥	२२
गच्छ सौम्य शिवं मार्गं कार्यस्यास्य विवृद्धये ।	
अहं त्वाऽनुगमिष्यामि सरथो दण्डकावनम् ॥	२३
प्राप्य सीतामयुद्धेन वञ्चयित्वा तु राघवम् ।	
लङ्कां प्रति गमिष्यामि कृतकार्यः सह त्वया ॥	२४
न चेत्करोषि मारीच हन्मि त्वामहमद्य वै ।	
एतत्कार्यमवश्यं मे बलादपि करिष्यासि ॥	२५
राजो हि प्रतिकूलस्यो न जातु सुखमेधते ॥	२६
आसाद्य तं जीवितसंशयस्ते मृत्युर्ध्रुवो ह्यद्य मया विरुध्य ।	
एतद्यथावत्प्रतिगृह्य बुद्ध्या यदत्र पथ्यं कुरु तत्तथा त्वम् ॥ २७	

Rāmāyana-Aranyakāṇḍa.

V.

HANUMĀN FINDS SĪTĀ IN THE
AS'OKAVANA.

अनेकगन्धप्रबहं पुष्पगन्धं मनोरमम् ।	
शैलेन्द्रमिव गन्धाढ्यं द्वितीयं गन्धमादनम् ॥	१
अशोकवनिकायां तु तस्यां वानरपुङ्गवः ।	
स ददर्शाविदूरम्यं चैत्यप्रासादमुच्छ्रितम् ॥	२
मध्ये नान्धसदृसेर्णं स्वितं कैलासपाण्डुरम् ।	
प्रवालकृतसोपानं तप्तकाञ्चनवेदिफम् ॥	३
शुष्णान्तगिय चक्षुंषि द्योतमानमिव श्रिया ।	
विमलं प्रांशुभावत्यादुल्लिखन्तमिवाश्वरम् ॥	४

ततो मलिनसंवीतां राक्षसीभिः समावृताम् ।	
उपवासकृश्यां दीनां निःश्वसन्तीं पुनः पुनः ॥	५
ददर्श शुक्लपक्षादौ चन्द्ररेखामिवामलाम् ।	
मन्दं प्रख्यायमानेन रूपेण रुचिरप्रभाम् ॥	६
पिनद्धां धूमजालेन शिखामिव विभावसोः ।	
पीतेनैकेन संवीतां क्लिष्टेनोत्तमवाससा ॥	७
सपङ्कामनलङ्कारां विपद्नामिव पद्मिनीम् ।	
व्रीडितां दुःखसन्तप्तां परिम्लानां तपस्विनीम् ॥	८
ग्रहेणाङ्गारकेणेव पीडितामिव रोहिणीम् ।	
अश्रुपूर्णमुखीं दीनां कृशामनगनेन च ॥	९
शोकध्यानपरां दीनां नित्यं दुःखपरायणाम् ।	
प्रियं जनमपश्यन्तीं पश्यन्तीं राक्षसीगणम् ॥	१०
निःश्वासवहुलां भीरुं मुजगेन्द्रवधूमिव ।	
शोकजालेन महता विततेन न राजतीम् ॥	११
मलपङ्कधरां दीनां मण्डनार्हाममण्डिताम् ।	
प्रभां नक्षत्रराजस्य कालनेपथिवावृताम् ॥	१२
तस्य सन्दिदिहे बुद्धिर्मुहुः सीतां निरीक्ष्य तु ।	
आम्नायानामयोगेन विद्यां प्रशिथिलामिव ॥	१३
दुःलेन बुबुधे सीतां हनुमाननलंकृताम् ।	
संस्कारेण यथा हीनां वाचमर्थान्तरं कृताम् ॥	१४
तां समीक्ष्य विशालार्क्षीं राजपुत्रीमनिन्दिताम् ।	
तर्कयामास सीतेति कारणैरुपपादिभिः ॥	१५

HANUMĀN REPENTS OF HAVING BURNT LANKĀ.

संदीप्यमानां विध्वस्तामस्तरक्षोगणां पुरीम् ।	
अवेक्ष्य हनुमाल्लङ्कां चिन्तयामास वानरः ॥	१
तस्याभूत्सुमहांत्लासः कुत्सा चात्मन्यजायत ।	
लङ्कां प्रदहता कर्म किंस्विकृतमिदं मया ॥	२
धन्यास्ते पुरुषश्रेष्ठा ये बुद्ध्या कोपमुत्थितम् ।	
निरुन्धन्ति महात्मानो दीप्तमग्निमिवाम्भसा ॥	३
क्रुद्धः पापं न कुर्यात्कः क्रुद्धो हन्याद्गुरूनपि ।	
क्रुद्धः परुषया चाचा नरः साधूनधिक्षिपेत् ॥	४
वाच्यावाच्यं प्रकुपितो न विजानाति कर्हिचित् ।	
नाकार्यमस्ति क्रुद्धस्य नावाच्यं विद्यते क्वचित् ॥	५
यः समुत्पतितं क्रोधं क्षमयैव निरस्यति ।	
यथोरगस्त्वचं जीर्णां स वै पुरुष उच्यते ॥	६
धिगस्तु मां सुदुर्बुद्धिं निर्लेजं पापकृतमम् ।	
अचिन्तयित्वा तां सीतामग्निदं स्वामिघातकम् ॥	७
यदि दग्धा त्वियं लङ्का नूनमार्याऽपि जानकी ।	
दग्धा तेन मया भर्तुर्दतं कार्यमजानता ॥	८
यदर्धमयमारम्भस्तत्कार्यमवसादितम् ।	
मया हि दहता लङ्कां न सीता परिरक्षिता ॥	९
ईपत्कार्यमिदं कार्यं कृतमासीत्त संशयः ।	
तस्य क्रोधाभिगृतेन मया मूलक्षयः कृतः ॥	१०

विनष्टा जानकी नूनं न ह्यदग्न्यः प्रदृश्यते ।	
लङ्कायां कश्चिदुद्देशः सर्वा भस्मीकृता पुरी ॥	११
यदि तद्विहतं कार्यं मन प्रज्ञाविपर्ययात् ।	
इहैव प्राणसन्व्यासो ममापि ह्यद्य रोचते ॥	१२
किमग्नौ निपताम्यद्य आहोत्सिद्धद्वामुखे ।	
शरीरमाहो सत्त्वानां दग्नि सागरवासिनाम् ॥	१३
कथं हि जीवता शक्यो मया द्रष्टुं हरीश्वरः ।	
तौ वा पुरुषशार्दूलौ कार्यसर्वस्वघातिना ॥	१४
मया खलु तदेवेदं रोपदोषात्प्रदर्शितम् ।	
प्रथितं त्रिषु लोकेषु कपित्वमनवस्थितम् ॥	१५
धिगन्तु राजसं भावमनीशमनवस्थितम् ।	
ईश्वरेणापि यद्रागान्मया सीता न रक्षिता ॥	१६
विनष्टायां तु सीतायां तावुभौ विनशिष्यतः	
तयोर्विनाशो सुग्रीवः सचन्धुर्विनशिष्यति ॥	१७
एतदेव वचः श्रुत्वा भरतो आतृवत्सलः ।	
धर्मात्मा सहस्रशुभः कथं शक्यति जीवितुम् ॥	१८
इक्ष्वाकुवंशे धर्मिष्ठे गते नाशमसंशयम् ।	
भविष्यन्ति प्रजाः सर्वाः शोकसन्तापपीडिताः ॥	१९
तदहं भाग्यरहितो लुप्तधर्मार्थसंग्रहः ।	
रोपदोषपरीतात्मा व्यक्तं लोकविनाशनः ॥	२०

VII.

BIBHĪSHANA, BEING HARSHLY ABUSED
BY RĀVAṆA, DESERTS HIM.

मुनिविष्टं हितं वाक्यमुक्तवन्तं विभीषणम् । अत्रवीत्यरुपं वाक्यं रावणः कालचोदितः ॥	१
वसेत्सह सपत्नेन क्रुद्धेनाशीविषेण वा । न तु मित्रप्रवादेन संवसेच्छत्रुसेविना ॥	२
जानामि शीलं ज्ञातीनां सर्वलोकेषु राक्षस । हृष्यन्ति व्यसनेष्वेते ज्ञातीनां ज्ञातयः सदा ॥	३
प्रधानं साधनं वैद्यं धर्मशीलं च राक्षस । ज्ञातयो ह्यवमन्यन्ते शूरं परिभवन्ति च ॥	४
नित्यमन्योन्यसंहृष्टा व्यसनेष्वाततायिनः । प्रच्छन्नहृदया घोरा ज्ञातयस्तु भयावहाः ॥	५
श्रूयन्ते हस्तिभिर्गीताः श्लोकाः पद्मवने क्वचित् । पाशहस्तान्नरान्हेष्टा शृणु तान्नादतो मम ॥	६
नामिर्नान्यानि शस्त्राणि न नः पाशा भयावहाः । घोराः स्वार्थप्रयुक्तास्तु ज्ञातयो नो भयावहाः ॥	७
उपायमेते वक्ष्यन्ति ग्रहणे नात्र संशयः । वृत्त्याद्भयाज्ज्ञातिभयं मुकष्टं विदितं च नः ॥	८
विद्यते गोषु सम्पन्नं विद्यते ब्राह्मणे दमः । विद्यते स्त्रीषु चापल्यं विद्यते ज्ञातितो भयम् ॥	९
ततो नेष्टमिदं सौम्य यदहं लोकसत्कृतः । ऐर्धर्ममभिजातश्च रिपूणां मूर्ध्न्यवस्वितः ॥	१०

यथा पुष्करपर्णेषु पतितासोयविन्दवः ।	
न श्लेषमुपगच्छन्ति तथाऽनार्येषु संगतम् ॥	११
यथा मधुकरस्तर्पाद्रसं विन्दन्न विद्यते ।	
तथा त्वमपि तत्रैव तथाऽनार्येषु सौहृदम् ॥	१२
यथा पूर्वं गजः स्नात्वा गृह्य हस्तेन वै रजः ।	
दूषयत्यात्मनो देहं तथाऽनार्येषु सौहृदम् ॥	१३
अन्यस्त्वेवंविधं ऋयाद्वाक्यमेतन्निशाचर ।	
अस्मिन्मुहूर्ते न भवेत्त्वां तु धिक्कुलपांसनम् ॥	१४
इत्युक्तः परुषं वाक्यं न्यायवादी विभीषणः ।	
उत्पपात गदापाणिश्चतुर्भिः सह राक्षसैः ॥	१५
अब्रवीच्च तदा वाक्यं जातक्रोधो विभीषणः ।	
अन्तरिक्षगतः श्रीमान्भ्रातरं राक्षसाधिपम् ॥	१६
ज्येष्ठो मान्यः पितृसमो न च धर्मपथे स्थितः ।	
इदं तु परुषं वाक्यं न क्षमान्यनृतं तव ॥	१७
सुनीतं हितकामेन वाक्यमुक्तं दशानन ।	
न गृह्णन्त्यकृतात्मानः कालस्य वशमागताः ॥	१८
सुलभाः पुरुषा राजन्सततं प्रियवादिनः ।	
अप्रियस्य तु पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥	१९
वद्धं कालस्य पाशेन सर्वभूतापहारिणा ।	
न नश्यन्तमुपेक्षेय प्रदीप्तं शरणं यथा ॥	२०
दीप्तपावकसंकाशैः शितैः काञ्चनभूपणैः ।	
न त्वामिच्छाम्यहं द्रष्टुं रामेण निहतं शरैः ॥	२१
शुराश्च बलवन्तश्च कृताम्नाश्च रणाजिरे ।	
कालाभिपन्नाः सीदन्ति यथा बालुकसेतवः ॥	२२

तन्मर्षयतु यच्चोक्तं गुरुत्वाद्वितमिच्छता ।

आत्मानं सर्वथा रक्ष पुरीं चेमां सराक्षसाम् ॥ २३

खस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि सुखी भव मया विना ॥ २४

निवार्यमाणस्य मया हितैषिणा न रोचते ते वचनं निशाचर ।

परीतकाला हि गतायुषो नरा हितं न गृह्णन्ति सुहृद्भिरीरितम् ॥ २५

Rāmāyana—Yuddhakāṇḍa.

VIII.

LAKSHMAṆA, AT THE COMMAND OF
RĀMA, ABANDONS SĪTĀ IN THE
FOREST AND BIDS HER A
SORROWFUL FAREWELL.

श्रुत्वा परिषदो मध्ये ह्यपवादं सुदारुणम् ।

पुरे जनपदे चैव त्वत्कृते जनकात्मजे ॥ १

रामः सन्तप्तहृदयो मां निवेद्य गृहं गतः ।

न तानि वचनीयानि मया देवि तवाग्रतः ॥ २

यानि राजा हृदि न्यस्तान्यमर्षात्पृष्ठतः कृतः ॥ ३

सा त्वं त्यक्त्वा नृपतिना निर्दोषा मम सन्निधौ ।

पौरापवादभीतेन ग्राह्यं देवि न तेऽन्यथा ॥ ४

आश्रमान्तेषु च मया त्यक्तव्या त्वं भविष्यसि ।

राज्ञः शासनमादाय तवेदं किल दीर्घदम् ॥ ५

तदेतज्जाह्ववीर्तरे ब्रह्मर्षीणां तपोवनम् ।

पुण्यं च रमणीयं च मा विषादं कृथाः शुभे ॥ ६

राजो दशरथस्येष्टः पितुर्मे मुनिपुङ्गवः ।	
सखा परमको विप्रो चारुमीकिः सुमहायशा.	
पादच्छायामुपागम्य सुखमस्य महात्मनः ।	
उपवासपरैकाम्ना वम त्वं जनकात्मजे ॥	८
पतिव्रतात्वमास्थाय रामं कृत्वा सदा हृदि ।	
श्रेयस्ते परमं देवि तथा कृत्वा भविष्यति ॥	९
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा दारुणं जनकात्मजा ।	
परं त्रिपादमागम्य वैदेही निपपाते ह ॥	१०
सा मुहूर्तमिवामजा वाष्पपर्याकुलेक्षणा ।	
लक्ष्मणं दीनया वाचा उवाच जनकात्मजा ॥	११
भामिकेयं तनुर्नूनं स्रष्टा दुःखाय लक्ष्मण ।	
घात्रा यम्यान्मथा मेऽद्य दुःखमूर्तिः प्रदृश्यते ॥	१२
किं नु पापं कृतं पूर्वं को वा दागैर्वियोजितः ।	
याहं शुद्धसमाचारा त्यक्त्वा नृपतिना सती ॥	१३
पुराहमाश्रमे वामं रामपादानुवर्तिनी ।	
अनुरुध्यापि सौमित्रे दुःखे च परिवर्तिनी ॥	१४
सा कथं छाश्रमे मौम्य वल्स्यामि विजनीकृता ।	
आन्यास्यामि च कस्याहं दुःखं दुःखपरायणा ॥	१५
किं नु वक्ष्यामि मुनिषु कर्म वा सत्कृतं च किम् ।	
कस्मिंश्चित्कारणे त्यक्त्वा राघवेण महात्मना ॥	१६
यथाज्ञं कुरु सौमित्रे त्यज मां दुःखभागिनीम् ।	
निदेशे स्वीयता राज्ञः शृणु चेद वचो मम ॥	१७
शश्रूणामविशेषेण प्राज्ञलिप्तप्रहेण च ।	
शिरमावन्ध चरणौ कुशलं ब्रूहि पाथिगम् ॥	१८

जानासि च यथा शुद्धा सीता तत्त्वेन राघव ।	
भवत्या च परया युक्ता हिता च तव नित्यश ॥	१९
अह त्यक्ता त्वया वीर अयशोभीरुणा जने ।	
यच्च ते वचनीय स्यादपवादसमुत्थितम् ॥	२०
मया हि परिहर्तव्य त्व हि मे परमा गति ॥	२१
वक्तव्यश्चेति नृपतिर्धर्मेण सुसमाहित ।	
यथा भ्रातृषु वर्तेथास्तथा पौरेषु नित्यदा ॥	२२
पतिर्हि देवता नार्या पतिर्वन्धु पतिर्गुरु ॥	२३
प्राणैरपि प्रिय तस्माद्भर्तु कार्यं विशेषत ।	
इति मद्बचनाद्रामो वक्तव्यो मम सम्रह ॥	२४
एव नृवत्या सीताया लक्ष्मणो दीनचेतन ।	
शिरसावन्य धरणा व्याहर्तु न शशाक ह ॥	२५
प्रदक्षिण च ता वृत्वा रुदन्नेव महास्वन ।	
ध्यात्वा मुहूर्तं तामाह किं मा वक्ष्यसि शोभने ॥	२६
इत्युक्त्वा ता नमस्कृत्य पुनर्नावमुपारहत् ।	
आरुह्य च पुनर्नाव नाविक चाभ्यचोदयत् ॥	२७
स गत्वा चोत्तर तीर शोकभारसमन्वित ।	
समृद्ध इव दु खेन रथमध्यारुहद्भुतम् ॥	२८
मुहुर्मुहु परावृत्य दृष्ट्वा सीतामनाथवत् ।	
चेष्टन्तीं परतीरस्वा लक्ष्मण प्रययावथ ॥	२९
दूरस्य रथमानोक्य लक्ष्मण च मुहुर्मुहु ।	
निरीक्षमाणा तूडिमा सीता शोक समाविशत् ॥	३०

IX.

A CLEVER MOUSE.

विदिशानगरीवाह्ये न्यग्रोधोऽनृतपुरा महान् ॥	१
चत्वारः प्राणिनस्तत्र वसन्ति स महातरौ ।	
नकुलोलूकमार्जारमूपकाः पृथगालयाः ॥	२
भिन्ने भिन्ने विले मूल आस्तां नकुलमूपकौ ।	
मार्जारो मध्यभागस्थे तरोर्महति कोटरे ॥	३
उलूकस्तु त्रिरोभागेऽनन्यलम्ब्ये लतालये ।	
मूपकोऽत्र त्रिभिर्वध्यो मार्जारिण त्रयोपरे ॥	४
अन्नाय मार्जारभयान्मूपको नकुलस्तथा ।	
स्वभावेनाप्युलूकश्च परिभ्रेमुर्निधि त्रयः ॥	५
मार्जारश्च दिवा रात्रौ निर्भयः प्रभ्रमत्यसौ ।	
तत्रासन्ने यवक्षेत्रे सदा मूपकलिप्सया ॥	६
येऽन्येपि युक्त्या जग्मुस्तत्सकालेऽन्नामिवाञ्छया ।	
एकदा लुब्धकस्तत्र चण्डालः कश्चिद्राययौ ॥	७
स मार्जारपदश्रेणिं दृष्ट्वा तत्क्षेत्रगामिनीम् ।	
तद्दधायामितः क्षेत्रं पाशान्दत्त्वा ततो ययौ ॥	८
तत्र रात्रौ च मार्जारः स मूपकजिधांसया ।	
एत्य प्रविष्टस्तत्पाशैः क्षेत्रे तस्मिन्नवध्यत ॥	९
मूपकोऽपि ततोऽन्तार्थं स तत्र निमृतागतः ।	
बद्धं तं वीक्ष्य मार्जारं जहर्प च ननर्त च ॥	१०
यावद्विगति तत्क्षेत्रं दूरादेकेन वर्त्मना ।	
तत्र तौ तावदायातावुलूकनकुलावपि ॥	११

- दृष्टमार्जारबन्धौ च मूपकं लब्धुमैच्छताम् ।
 मूपकोऽपि च तद्दृष्ट्वा दूराद्विमो व्यचिन्तयत् ॥ १२
- नकुलोल्लकभयदं मार्जारं संश्रये यदि ।
 वदोऽप्येकप्रहारेण शत्रुर्माभेप मारयेत् ॥ १३
- मार्जाराद्दूरं हन्यादुल्लको नकुलश्च माम् ।
 तच्छत्रुसङ्कटगतः क्व गच्छामि करोमि किम् ॥ १४
- हन्त मार्जारमेवेह श्रयाम्यापद्रुतो ह्ययम् ।
 आत्मत्राणाय मां रक्षेत्पाशच्छेदोपयोगिनम् ॥ १५
- इत्यालोच्य शनैर्गत्वा मार्जारं मूपकोऽब्रवीत् ।
 बद्धे त्वय्यतिदुःखं मे तत्ते पाशं छिनद्वयहम् ॥ १६
- ऋजूनां जायते स्नेहः सहवासाद्रिपुष्वपि ।
 किं तु मे नास्ति विश्वासस्तव चित्तमजानतः ॥ १७
- तच्छ्रुत्वोवाच मार्जारो भद्र विश्वस्यतां त्वया ।
 अद्यप्रभृति मे मित्रं भवान्प्राणप्रदायकः ॥ १८
- इति श्रुत्वैव मार्जारात्तस्योत्सङ्गं स शिथ्रिये ।
 तद्दृष्ट्वा नकुलोल्लकौ निराशौ ययतुस्ततः ॥ १९
- ततो जगाद मार्जारो मूपकं पाशपीडितः ।
 गतप्राया निशा मित्र तत्पाशांदिच्छन्धि मे द्रुतम् ॥ २०
- मूपकोऽपि शनैर्दिष्टन्दं ह्युब्धकागमनोन्मुराः ।
 मृषा फटकटाय्यद्विर्दशनैरकरोच्चिरम् ॥ २१
- क्षणाद्रात्रौ प्रमातायां लुब्धके निकटागते ।
 मार्जारेऽर्थयमाने द्राक्पाशांश्चिच्छेद मूपकः ॥ २२
- छिन्नपाशेऽथ मार्जारे लुब्धकत्रासविद्वृते ।
 मूपको मृत्युमुक्तः सन्पलाय्य प्राविशद्विलम् ॥ २३

नाश्वसत्युनराहतो मार्गरेण जगाद च ।

कालयुक्त्या क्षरिर्मित्र जायते न च सर्वदा ॥ २४

Kathasaritsāgara VI 7.

X

A ROYAL SHERLOCK HOLMES

श्यावन्नीत्यग्नि नगरी तस्या पूर्वं प्रसेनपितृ ।	
राजामूत्रत्र चाम्यागात्सोऽप्यपूर्वां द्विज पुरि ॥	१
स शद्राजमुगेकेन वणिजा गुणवानिति ।	
त्राक्षणस्य गृहे तत्र कन्यचित्स्यापितो द्विज ॥	२
तत्रैव तेन शुष्काजद्रभिणादिभिरन्वहम् ।	
आपूर्यन् ततोन्मैश्च शनैर्मुद्धा वणिग्गरे ॥	३
तेनामौ हेमवर्दीनारसहस्र वृषण क्रमान् ।	
सचित्य गत्वारण्ये तत्रित्य धिसवान्मुनि ॥	४
एकाकी प्रत्यह गत्वा तत्र न्यानमवैश्वन ।	
एकदा हेमवर्दीन्य तत्रागत व्यास च दृष्टवान् ॥	५
अथोपागाद्य निलम्बन् निप्र यद्गृहे म्यित ।	
पृष्टन् च न्वृत्तान्त तस्मै सर्वं न्यवेदयन् ॥	६
गत्वा तीर्थममुत्तान प्राणाम्स्तुभियेष च ।	
बुद्धा च सोऽज्जटाताऽन्य वणिगन्मै सहाययौ ॥	७
स त जगाद किं त्रसन्निरुहेतोर्मुर्मूषमि ।	
अद्यान्मेघत्रद्विचमकन्नादेति याति च ॥	८
इत्याहुस्तोऽपि तेनामौ न जहौ मरणमहन् ।	
प्राणैभ्योऽप्यर्थमात्रा हि वृषणस्य गरीयसी ॥	९

ततश्च मृतये तीर्थे गच्छतोऽस्य द्विजन्मनः ।	
स्वयं प्रसेनजिद्राजा तद्दुष्कान्तिकमाययौ ॥	१०
पप्रच्छ चैनं किं किञ्चिदस्ति तत्रोपलक्षणम् ।	
यत्र भूमौ निखातास्ते दीनारा ब्राह्मण त्वया ॥	११
तच्छ्रुत्वा स द्विजोऽवादीदस्ति क्षुद्रोऽत्र पादपः ।	
अटव्यां देव तन्मूले निखातं तन्मया धनम् ॥	१२
इत्याकर्ण्यब्रवीद्राजा दास्याम्यन्विष्य तत्तव ।	
धनं स्वकोपादधवा मा त्याक्षीर्जीवितं द्विज ॥	१३
इत्युक्त्वा मरणोद्योगान्निवार्य विनिधाय च ।	
द्विजं तं वणिजो हस्ते स राजाम्बन्तरं गतः ॥	१४
तत्रादिश्य प्रतीहारं शिरोर्तिव्यपदेशतः ।	
वैद्यानानाययत्सर्वान्दत्त्वा षट्हघोषणाम् ॥	१५
आतुराः के क्रियन्तोऽत्र कस्यादाः किं त्वमौषधम् ।	
इत्युपानीय पप्रच्छ तानेकैकं त्रिविक्तगः ॥	१६
तेऽपि तस्मै तदैकैकः सर्वमूचुर्महीपते ।	
एको वैद्यस्तन्माध्यात्क्रमपृष्टोऽब्रवीदिदम् ॥	१७
वणिजो मातृदत्तस्य देव नागबला मया ।	
अस्वस्वस्योपदिष्टाद्य द्वितीयं दिनमौषधिः ॥	१८
तच्छ्रुत्वा स तमाहूय राजा वणिजमभ्यधात् ।	
ननु नागबला केन तवानीतोच्यतामिति ॥	१९
देव कर्मकरेणेति तेनोक्ते वणिजा तदा ।	
क्षिप्रमानाय्य सं राजा स कर्मकरमब्रवीत् ॥	२०

त्वया नागबलाहेतोः खनता शाखिनस्तलम्
 दीनारजातं यल्लब्धं ब्रह्मस्वं तत्समर्पय ॥
 इत्युक्तो भूसृता भीतः प्रतिपद्येव तत्क्षणम् ।
 स तानानीय दीनारांस्तत्र कर्मकरो जहौ ॥
 राजाऽप्युपोषितायास्मै द्विजायाहूय तान्ददौ ।
 दीनारान्धारितप्रासान्प्राणानिव बहिश्चरान् ॥ २३
 एवं स लब्धवान्दुष्ट्या नीतं मूलतलाचरोः ।
 द्विजार्थं भूपतिर्जानन्नोपधि तां तदुद्भवाम् ॥ २४

Kathāsaritsāgara VI. 7.

XI.

THE EVIL EFFECTS OF

GAMBLING, DRINKING AND OTHER VICES.

वाग्दण्डयोश्च पारुष्यमर्धदूषणमेव च ।
 स्मृतं व्यसनतत्त्वज्ञैः क्रोधजं व्यसनत्रयम् ॥ १
 कामजं मृगया द्यूतं स्त्रियः पानं तथैव च ।
 व्यसनं व्यसनार्धज्ञैश्चतुर्विधमुदाहृतम् ॥ २
 अकस्मादेव यः क्रोपादभीक्ष्णं बहु भापते ।
 तस्मादुद्विजते लोक्रुः सस्फुलिङ्गादिवानलात् ॥ ३
 नोद्वेजयेज्जगद्वाचा रूक्षया प्रियवाग्भवेत् ।
 प्रायेण प्रियकर्मा यः कृपणोऽपि हि सेव्यते ॥ ४

उद्वेजयति भूतानि दण्डपारुष्यवानृपः ।	
भूतान्युद्वेजमानानि द्विपतां यान्ति संश्रयम् ॥	५
दूप्यस्मादूपणार्थं च परित्यागो महीयसः ।	
अर्थस्य नीतितत्त्वज्ञैरर्थदूपणमुच्यते ॥	६
दवाम्निधूमसंरोधो दिब्बोहो भ्रमणानि च ।	
इत्यादिं पृथिवीन्द्राणां मृगयाव्यसनं स्मृतम् ॥	७
जितश्रमत्वं व्यायाम आममेदकफक्षयः ।	
चरस्त्रिरेषु लक्ष्येषु वाणसिद्धिरनुत्तमा ॥	८
मृगयायां गुणानेतानाहुरन्ये न तत्क्षमम् ।	
दोषाः प्राणहराः प्रायस्तस्मात्तद् व्यसनं महत् ॥	९
लोभो धर्मक्रियालोपः कर्मणामप्रवर्तनम् ।	
सत्समागमविच्छित्तिरसद्भिः सह वर्तनम् ॥	१०
अर्थनाशक्रियाऽवश्यं नित्यं वैरानुबन्धिता ।	
सत्यप्यर्थे निराशत्वमसत्यपि च रागिता ॥	११
ज्ञानादिगात्रसंस्कारपरिमोगेष्वनादरः ।	
अव्यायामोऽद्भुतैर्बल्यं शान्माधाप्रित्यवेक्षणम् ॥	१२
गृह्णं मूत्रशकृतोः क्षुत्पिपासोपपीडनम् ।	
इत्यादींस्तत्र निगुणा घृतदोषान् प्रचक्षते ॥	१३
पाण्डवो धर्मराजन्तु लोकपाल इवापरः ।	
घृतेन ससता विद्वान् कलत्राप्यपि हारितः ॥	१४
नलश्च गजा घृतेन हने राज्यमहोदये ।	
धर्मदारान् वने त्यक्त्वा परकर्माकरोत्वमुः ॥	१५

XII.

A FRAUDULENT CREDITOR BROUGHT
TO ACCOUNT BY THE SAGACITY
OF A KING.

प्रायोपवेशाधिकृतैर्वोधितेन महीभृता ।	
प्रायोपविष्टो निकटं प्रापितः कश्चिदब्रवीत् ॥	१
अहमाद्योऽभवं पूर्वं वास्तव्योऽत्र महीपते ।	
निष्किञ्चनत्वं शनकैरगच्छं दैवयोगतः ॥	२
उत्तमर्णः पीडितस्य प्रवृद्धर्णस्य तस्य मे ।	
निश्चयोऽभूदृणं च्छित्त्वा परिभ्रान्तुं दिगन्तरे ॥	३
अथ विक्रीय सर्वस्वमृणं शोधयता मया ।	
महाधनाय वणिजे विक्रीतं निजमन्दिरम् ॥	४
भार्यामुद्दिश्य भर्तव्यामेक एव तु वर्जितः ।	
सोपानकृपो विक्रीतान्महतो वेदमनस्ततः ॥	५
निदाघे पुष्पनाम्बूलीपर्णाघत्रानिशीतले ।	
न्यम्यद्भिर्मालिर्कैर्दत्तात्सा जीवेद्भाटकादिति ॥	६
ततो दिगन्तराद् भ्रान्त्वा विंशत्या यत्परैरहम् ।	
लब्ध्वाल्पवित्तः सप्राप्तो जन्ममृमिमिमां पुनः ॥	७
अन्विष्यता मया गाध्वी न्यवधूर्ददशेऽथ सा ।	
त्रिपण्डेहा जीवन्ती प्रेष्यात्वेनान्यवेदमगु ॥	८
किं दधतीविकाऽपि स्वमीदृशीं वृत्तिमाधिता ।	
मयेनि सा मद्गुण्येन पृष्टा स्योदन्नमत्रतीत् ॥	९
गोपानकृपं संप्रामा त्वयि याते दिगन्तरम् ।	
गुण्टैष्वाहयिन्वाहं यगिजा तेन यारिता ॥	१०

तदन्या काऽऽत्र मे वृत्तिरित्युक्त्वा विरगम मा ।	
तदाकर्ण्य निमग्नोऽहमन्तरे शोककोपयोः ॥	११
कृतप्रायोपवेगोऽथ स्यैयैमैः पदे पदे ।	
प्रत्यर्थिनो दत्तजयैः किमप्यग्नि पराजितः ॥	१२
जटत्वाद्द्वेषि न न्यायं न विक्रीनो मया पुनः ।	
सोपानकूप इत्यग्निर्गर्थं प्राणा इमे पणः ॥	१३
सोहं विपद्ये क्षीणार्थो द्वारि शान्मुन्तय भुवम् ।	
शृजिनादस्ति चेद्गीतिर्वेमु निर्णयितां स्वयम् ॥	१४
राजेति तेन विज्ञप्तो दत्त्वा धर्मासनं स्वयम् ।	
सङ्घटप्याखिलान्स्थेयानासीत्तत्त्वं विचारयन् ॥	१५
स्थेयान्मृचुर्वहुशो विचार्यायं पराजितः ।	
शाठ्यादगणयन्प्रायं दण्ड्यो लिखितदूपरुः ॥	१६
सोपानकूपसहितं विक्रीतं गृहमित्यथ ।	
राजा विक्रयपत्रस्थान्स्थयं वर्णानवाचयत् ॥	१७
ततोऽधिगतमित्येव सम्येषु निगदत्सपि ।	
अन्तरात्मा जगादेव नृपतेरर्थिनो जयम् ॥	१८
मुहूर्तमिव सञ्चिन्त्य राजान्याभिरभूच्चिरम् ।	
कथाभिरतिचित्राभिर्मोहयन्सभ्यमण्डलम् ॥	१९
कथान्तराले सर्वेभ्यो गृह्णन्लानि धीक्षितुम् ।	
हसन्प्रत्यर्थिनो हन्नादुपादत्ताङ्गुलीयकम् ॥	२०
क्षणादेवाखिलैः स्थेयमित्यमेवेति ससितम् ।	
वचो'ब्रुवाणः प्रययौ पादक्षालनकैतवात् ॥	२१
अभिज्ञानाय तत्रस्थः स त्रितीर्याङ्गुलीयकम् ।	
भृत्यमेकं वणिग्वेदम प्राहिणोद्दत्तवाचिकम् ॥	२२

स वणिग्गणनाध्यक्षं यथाचे साङ्गुलीयकः ।	
यत्राब्दे पत्रमुत्पन्नं गणनापत्रिकां ततः ॥	२३
निर्णयेऽथ तथा कृत्यमस्ति भाण्डपतेरिति ।	
श्रुत्वादाद्गणनाध्यक्षस्तां गृहीताङ्गुलीयकः ॥	२४
दीनाराणां दशशतीं तस्यां भृशृदवाचयत् ।	
व्ययमध्येऽधिकरणलेखकाय समर्पिताम् ॥	२५
तस्मै मितधनार्हाय बहुमूल्यार्पणानृपः ।	
रेफे सकारं वणिजा कारितं निश्चिकाय सः ॥	२६
समायां तत्प्रदर्श्याथ पृष्ठा दत्त्वाभयं च तम् ।	
आनीय लेखकं सभ्यान्सज्जातप्रत्ययान्वयात् ॥	२७
सम्यैरभ्यर्च्यमानेन राज्ञा सार्धं वणिग्गृहम् ।	
वितीर्णमर्धिने देशात्प्रत्यर्था च प्रवासितः ॥	२८

Rajatarangini VI.

XIII.

THE CHURNING OF THE OCEAN FOR DRAWING OUT THE JEWELS.

श्रीभगवानुवाच ।

एन्त ब्रह्मन्नदो नम्भो हे देवा मम भाषितम् ।	
शृणुतावहिताः सर्वं श्रेयो यः स्वाद्यथा सुराः ॥	१
अमृतोत्पादने यत्नः क्रियतामविलम्बितम् ।	
यस्य धीतस्य वै जन्तुर्मुखुमन्नोऽमरो भवेत् ॥	२
शिक्ष्या क्षिरोदधां सर्वा धारसृणुलनैःपथीः ।	
मन्थानं मन्दरं शृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम् ॥	३

- सहायेन मया देवा निर्मन्यध्वमतंद्रिताः ।
 क्लेशमात्रो नविप्यन्ति दैत्या यूयं फलग्रहाः ॥ ४
- यूयं तद्रनुमन्यध्वं यदिच्छन्त्यसुराः सुराः ।
 न संरम्भेण सिध्यन्ति सर्वेऽर्थाः सान्त्वन्ना यथा ॥ ५
- न भेतव्यं कालकूटाद्विपाज्जलधिसम्भवात् ।
 लोमः कार्यो न वो जातु रोषः कामस्तु वस्तुषु ॥ ६
- इति देवान्समादिश्य भगवान्पुरुषोत्तमः ।
 तेषामन्तर्दधे राजन्स्यच्छन्दगतिरीश्वरः ॥ ७
- अथ तस्मै भंगवते नमस्कृत्य पितामहः ।
 भवश्च जग्मतुः सं सं धामोपेयुर्वलिं सुराः ॥ ८
- ते वैरोचनिमासीनं गुप्तं चासुरयूथपैः ।
 श्रिया परमया जुष्टं जिताशेषमुपागमन् ॥ ९
- महेन्द्रः श्लक्ष्णया वाचा सान्त्वयित्वा महामतिः ।
 अभ्यभाषत तत्सर्वं शिक्षितं पुरुषोत्तमात् ॥ १०
- ततो देवासुराः कृत्वा संविदं कृतसौहृदाः ।
 उद्यमं परमं चक्रुरमृतार्थे परंतप ॥ ११
- ततस्ते मन्दरगिरिमोजसोत्पाद्य दुर्मदाः ।
 नदन्त उदधिं निन्युः शक्ताः परिघवाहवः ॥ १२
- ते नागराजमामन्त्र्य फलभागेन वासुकिम् ।
 परिधीय गिरौ तस्मिन्नेत्रमर्द्धि मुदाञ्चिताः ॥ १३
- आरेभिरे सुसंयत्ता अमृतार्थं कुरूद्बह ।
 हरिः पुरस्ताज्जगृहे पूर्वं देवास्ततोऽभवन् ॥ १४
- तत्रैच्छन्दैत्यपतयो महापुरुषचेष्टितम्
 न गृहीमो वयं पुच्छमहैरङ्गममङ्गलम् ॥ १५

- स्वाध्यायश्रुतसम्पन्नाः प्रख्याता जन्मकर्मभिः ।
 इति तूर्ण्णा स्थितान्दैत्यान्विलोक्य पुरुषोत्तमः ॥ १६
- सयमानो विसृज्याग्रं पुच्छं जग्राह सामरः ।
 कृतस्थानविभागास्त एवं कश्यपनन्दनाः ॥ १७
- ममन्धुः परमायत्ता अमृतार्थं पयोनिधिम् ।
 मथ्यमानेऽर्णवे सोऽद्विरनाधारो ह्यपोऽविद्यत् ॥ १८
- विलोक्य विभ्रेशविधिं तदेश्वरो
 दुरन्तधीयोऽवितथाभिसन्धिः ।
 कृत्वा वपुः काच्छपमद्भुतं महत्
 प्रविश्य तोयं गिरिमुज्जहार ॥ १९
- अहीन्द्रसाहस्रकठोरदृङ्मुख-
 ध्वासामिधूमाहत्तवर्चसोऽसुराः ।
 पौलोमकालेयवलीन्वलादयो
 दवामिदग्धाः सारला इवाभवन् ॥ २०
- मथ्यमानात्तदा सिन्धोर्देवासुरवन्धुर्धृषः ।
 यदा मुधा न जायेत निर्ममन्धाजितः स्वयम् ॥ २१
- निर्मथ्यमानादुदधेरभृद्विषं
 महोत्थणं ह्यलहलाहमप्रतः ।
 संभ्रान्तमीनोन्मकरादिकच्छपा-
 त्तिमिद्विषमाहृत्तिमिद्विलोक्युलात् ॥ २२
- तदुभवेगं दिशि दिद्युपर्यधो
 धिमर्षदुत्तमर्षदमक्षमप्रति ।
 भीतिः प्रजा दुद्रुवुर्ह भेषरा
 अरक्ष्यमाणाः शरणं सदाशिवम् ॥ २३

देव देव महादेव मृतात्मन् मृतभावन ।	
त्राहि न शरणापन्नाम्बैलोक्यदहनाद्विषात् ॥	२१
तद्दीक्ष्य व्यसन तासा कृपया मृगपीडित ।	
सनेमृतमुहृद्देव इदमाह सर्ता प्रियाम् ॥	२७
अहो वत भवान्येतत्प्रजाना पश्य वैश्रमम् ।	
क्षीरोदमथनोद्भूतात्कालकृशादुपन्यितम् ॥	२६
आसा प्राणपगीष्मूना जिघेयममत्र हि मे ।	
एतावान्ति प्रभोरथो यद्दीनपरिपालनम् ॥	२७
एवमामन्त्र्य भगवान्भवानीं विश्वभावन ।	
तद्विष जग्बुमारभे प्रमायताऽन्वमोदित ॥	२८
तत करतलीकृत्य व्यापि हालाहल विषम् ।	
जमक्षयन्महादेव कृपया मृतभावन ॥	२९
तस्यापि दर्शयामास स्वर्ग्य जलस्त्वमप ।	
यच्चक्षार गले नील तच्च साधोर्विमूषणम् ॥	३०
पीते गरे वृषाङ्केण प्रीतामन्तेऽमरदानवा ।	
ममन्थुमरसा मिन्धु हविर्धानी ततोऽभवत् ॥	३१
तत उच्चै श्रवा नाम हयोऽभूच्चन्द्रपाण्डुर ।	
तस्मिन्त्रलि स्पृहा चक्रे नेन्द्र ईश्वरशिवया ॥	३२
तत ऐगवतो नाम नारणेन्द्रो त्रिनिर्गत ।	
दन्तेश्वतुभि श्वेनार्द्रैर्हरन्भगवतो महिम् ॥	३३
कौस्तुभाम्यममृश्रव पद्मगगो महोदधे ।	
तस्मिन्हरि स्पृष्टा चक्रे वज्ञोऽन्ङ्करणे मणौ ॥	३४
ततोऽभवत्पारिजात सुरलोऽनिभूषणम् ।	
पूरयत्यर्थिनो योऽर्थ शश्वद्भुनि यथा भवान् ॥	३५

ततश्चाप्सरसो जाता निष्कण्ठ्यः सुधाससः ।	
रमण्यः स्वर्गिणां बल्गुगतिलीलावलोकनैः ॥	३६
ततश्चाविरभूत्साक्षाच्छ्री रमा भगवत्परा ।	
रञ्जयन्ती दिशः कान्त्या विद्युत्सौदामनी यथा ॥	३७
अथासीद्वारुणी देवी कन्या कमललोचना ।	
असुरा जगृहस्तां वै हरेरनुमतेन ते ॥	३८
अधोदधेर्मध्यमानात्काश्यपैरमृतार्थिभिः ।	
उदतिष्ठन्महाराज पुरुषः परमाद्भुतः ॥	३९
दीर्घपीवरदोर्दण्डः कम्बुग्रीवोऽरुणेक्षणः ।	
श्यामलस्तरुणः सन्वी सर्वाभरणभूषितः ॥	४०
पीतवासां महोरस्कः सुमृष्टमणिकुण्डलः ।	
स्निग्धकुञ्चितकेदान्तः सुमगः सिंहविक्रमः ॥	४१
अमृतापूर्णकलशं विभ्रद्वलयभूषितः ।	
स वै भगवतः साक्षाद्विष्णोरंशांशसम्भवः ॥	४२
धन्वन्नरिरिति ख्यात आयुर्वेददृष्टिगिन्यभाक् ।	
तमालोक्यासुराः सर्वे कलशं चामृताभृतम् ॥	४३
लिप्सन्तः सर्ववस्तूनि कलशं तरसाऽहरन् ।	
नीयमानेऽसुरैस्तास्मिन्कलशेऽमृतभाजने ॥	४४
विषण्णमनसो देवा हरिं शरणगाययुः ।	
इति तद्देवमालोक्य भगवान्भृत्यकाममृत् ।	
मा गिषत मिथोऽर्थ यः साधयिष्ये स्वमायया ॥	४५
मिथः कलिरभूतोऽथ तदर्थं तर्पचेतसात् ।	
अहं पूर्वेमहं पूर्वं न त्वं न त्वमिति ममो ॥	४६

देवा स्व भागमर्हन्ति ये तुल्यायासहेनव ।	
सत्रयाग इवैतस्मिन्नैष धर्म सनातन ॥	४७
इति स्वान्प्रत्यपेधन्वै दैतेया जातमत्सरा ।	
दुर्बला. प्रनलान्नाजन्गृहीतकलशान्मुहु ॥	४८
एतस्मिन्तरे विष्णु सरोपायविदीश्वर ।	
योपिद्रूपमनिर्देश्य दधार परमाद्भुतम् ॥	४९

Bhagavatapurana VIII

XIV.

DILIPA'S SELF-SACRIFICE AND DEVOTION ARE REWARDED

तमार्यगृह्य निगृहीतप्रेनुर्मनुष्यज्ञाचा मनुवशकेतुम् ।	
विन्माययन् पिस्मितमात्मवृत्तौ मिहोन्सत्त्वन निजगाढ सिंह ॥१	
अल महीपाल तव श्रमेण प्रयुक्तमप्यस्ममितो वृथा म्वात् ।	
न पादपोन्मूलनशक्तिरह शिलोचये मूर्च्छति मारतम्य ॥ २	
त्रैलासगौर वृषमाण्क्षो पादारपणानुग्रहपूतपृष्ठम् ।	
अत्रेहि मा निङ्करमष्टमूने कुम्भोडर नाम निकुम्भमित्रम् ॥ ३	
अमु पुर पश्यसि देवदारु पुत्रीवृनोऽप्यौ वृषमध्वनेन ।	
यो हेमकुम्भमनति सृताना म्कन्दम्य मातु पयमा रसज्ञ ॥ ४	
वण्डूयमानेन नट नदाचिद्वन्यद्विपेनो मथिता त्वगम्य ।	
अथैनमद्रेमनया शुभोच सेनान्यमालीढमिषामुराम्बै ॥ ५	
तदाप्रमृत्येन वनद्विपाना त्रामार्यमस्मिन्तमद्रिकुक्षी ।	
व्यापारित शम्भुना विधाय सिंहत्वमद्वागतमत्त्ववृत्ति ॥ ६	

तस्यालमेपा क्षुधितस्य तृप्त्यै प्रदिष्टकाल परमेश्वरेण ।
 उपस्थिता शोणितपारणा मे सुरद्विपश्चान्द्रमसी सुधेव ॥ ७
 स त्वं निवर्तस्व विहाय लज्जां गुरोर्भवान्दर्शितशिष्यभक्तिः ।
 शस्त्रेण रक्ष्यं यदशम्यरक्षं न तद्यशः शस्त्रभृतां क्षिणोति ॥ ८
 इति प्रगल्भं पुरुषाधिराजो मृगाधिराजस्य वचो निशम्य ।
 प्रत्याहतास्त्रो गिरिशप्रभावादात्मन्यवज्ञा शिथिलीचक्रार ॥ ९
 प्रत्यब्रवीच्चैनमिपुप्रयोगे तत्पूर्वसङ्गे वितथप्रयत्नः ।
 जडीकृतस्यम्बकवीक्षितेन वज्रं मुमुक्षुनिव वज्रपाणिः ॥ १०
 सरुद्धचेष्टस्य मृगेन्द्र काम हास्यं वचस्तद्यदह विवक्षु ।
 अन्तर्गतं प्राणभृता हि वेद सर्वं भवान्भावमतोऽभिधास्ये ॥ ११
 मान्यः स मे स्थावरजङ्गमानां सर्गस्थितिप्रत्यवहारहेतुः ।
 गुरोरपीदं धनमाहितामेर्नश्यत्पुरस्तादनुपेक्षणीयम् ॥ १२
 स त्वं मदीयेन शरीरवृत्तिं देहेन निर्वर्तयितुं प्रसीद ।
 दिनावसानोत्सुकुनालवत्सा विमृज्यता धेनुरियं महर्षेः ॥ १३
 अथान्धकारं गिरिगह्वराणां द्रंष्ट्रामयूखैः शकलानि क्षुरन् ।
 मूयः स भूतेश्वरपार्श्ववर्ती किञ्चिद्विदस्यार्थपतिं वमोषे ॥ १४
 एकातपत्र जगतः प्रभुत्वं नव वयः कान्तमिदं वपुश्च ।
 अरूपस्य हेतोर्बहु हातुमिच्छन्विचारमूढः प्रतिभासि मे त्वम् ॥ १५
 भूतानुरुम्पा तत्र चेदियं गौरेका भवेत्स्वस्तिमती त्वदन्ते ।
 जीवन्पुनः शश्वदुपप्लवेभ्यः प्रजाः प्रजानाथ पितेव पासि ॥ १६
 अथैरुन्नेोरपराधचण्डाद्गुरो कृशानुप्रतिमाद्विभेषि ।
 शशयोऽस्य मन्युर्भवता निनेतु गाः कोटिशः स्पर्शयता घटोर्ध्नाः ॥ १७
 तद्रक्ष षण्ण्याणपरम्पराणां भोक्ताः रमूर्जश्वलमात्मदेहम् ।
 महीनम्पर्शनमात्रमितमृद्धं हि राज्यं पदमैन्द्रमाहु ॥ १८

एतावदुक्त्वा विरते मृगेन्द्रे प्रतिस्वनेनास्य गुहागतेन ।
 शिलोच्चयोऽपि क्षितिपालमुच्चैः प्रीत्या तमेवार्थमभापतेव ॥ १९
 निशम्य देवानुचरस्य वाचं मनुष्यदेवः पुनरप्युवाच ।
 धेन्वा तद्दध्यासितकातराक्ष्या निरीक्ष्यमाणः सुतरां दयालुः ॥२०
 क्षतात्किल त्रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु रूढः ।
 गज्येन किं तद्विपरीतवृत्तेः प्राणैरुपक्रोगमलीमसैर्वा ॥ २१
 कथं नु शक्योऽनुनयो महर्षेर्विश्राणनाच्चान्यपयस्विनीनाम् ।
 इमामनूनां सुरभेरवेहि रुद्रौजसा तु प्रहृतं त्वयास्याम् ॥ २२
 सेयं स्वदेहार्पणनिष्कयेण न्याय्या मया मोचयितुं भवतः ।
 न पारणा स्याद्विहता तवैवं भवेद्द्रुप्तश्च मुनेः क्रियार्थः ॥ २३
 भवानपीदं प्रवानवैति महान्धि यवस्तव देवदारौ ।
 स्थातुं नियोक्तुर्न हि शक्यमग्रे विनाश्य रक्ष्यं स्वयमक्षतेन ॥२४
 किमप्यहिंस्यस्तव चेन्मतोऽहं यशःशरीरे भव मे दयालुः ।
 एकान्तविध्वंसिषु मद्विधानां पिण्डेष्वनासा खलु भौतिकेषु ॥२५
 सम्बन्धमामापणपूर्वमाहुर्वृत्तः स नौ सङ्गतयोर्वनान्ते ।
 तद्रूतनाथानुग नार्हसि त्वं सम्बन्धिनो मे प्रणयं विहन्तुम् ॥ २६
 तथेति गामुक्तवते दिलीपः सद्यः प्रतिष्टम्भविमुक्तवाहुः ।
 स न्यन्नशम्भो हरये स्वदेहमुपानयत्पिण्डमिवामिपस्य ॥ २७
 तस्मिन्क्षणे पालयितुः प्रजानामुत्पश्यतः सिंहनिपातमुग्रम् ।
 अवाङ्मुखस्योपरि पुष्पवृष्टिः पपात विद्याधरहस्तमुक्ता ॥ २८
 उचिष्ठ वस्सेत्यमृतायमानं वचो निशम्योत्थितमुत्थितः सन् ।
 ददर्श राजा जननीमिव स्नां गामग्रतः प्रयविर्णां न सिंहम् ॥ २९

तं विस्मितं घेनुरुवाच साधो मायां मयोद्भव्य परीक्षितोऽसि ।
 ऋषिप्रभावान्मयि नान्तकोऽपि प्रभुः प्रहर्तुं किमुतान्यहिंसाः ॥ ३०
 भक्त्या गुरौ मय्यनुकम्पया च प्रीतासि ते पुत्र वरं वृणीष्व ।
 न केवलानां पयसां प्रसूतिमवेहि मां कामदुषां प्रसन्नाम् ॥ ३१

Raghuvains'a II.

XV.

KING LAVANAPRASĀDA OF ANHIL-
 LWADPĀTAN APPOINTS VASTU-
 PĀLA AND HIS BROTHER TE-
 JĀHPĀLA AS HIS MINISTERS.

भूमिमर्तुरथ कर्तुमिच्छतस्तस्य सत्पुरुषसंग्रहं श्रिये ।

एकदा हृदयमागताविमौ दीप्तशीतकिरणाविवाम्बरम् ॥ १

तद्गुणान्निपुण्या मनीषिणामग्रणीधिषण्या विमृश्य सः ।

आजुहाव च समागतौ च तौ कार्यसिद्धिरविलम्बिनी सताम् ॥ २

तत्र तौ ददृशतुः शतक्रतुप्रायमायतभुजं महीभुजम् ।

सानुजं च सचिवं स दृष्टवानर्थजुष्टमिव धर्ममग्रतः ॥ ३

तायुपायनमुपायपण्डितौ मण्डितौजसिकपद्धतेः पुरः ।

उद्गणय्य चरणद्वयं मुदा तस्य वीरतरणेः प्रणेमतुः ॥ ४

तस्य निर्दलितमृरिगृभृतः स्वःपतिप्रतिकृतेः कृतासनौ ।

अश्वराजतनुर्जा रगजनुम्नां गुरागुरगुरूपमौ पुरः ॥ ५

नीलनीरदरवानुसादिना नादयन्नथ दिशः स्वरेण सः ।

सौ पुनश्चरितचातकमनी वक्तुमारभन गारमन्निभः ॥ ६

आकृतिर्गुणसमृद्धिशंसिनी नम्रता कुलविशुद्धिसूचिका ।
 वाक्क्रमः कथितशास्त्रसंक्रमः संयमश्च युवयोर्वयोऽधिकः ॥ ७
 श्लाघ्यतां कुलमुपैति पैतृकं स्यान्मनोरथतरुः फलेग्रहिः ।
 उन्नमन्ति यशसा सह श्रियः स्वामिनां च पुरुषैर्मवाहृशैः ॥ ८
 यौवनेऽपि मदनान्न विक्रिया नो धनेऽपि विनयव्यतिक्रमः ।
 दुर्जनेऽपि न मनागनार्जवं केन वामिति नवाकृतिः कृता ॥ ९
 आवयोस्तु पितृपुत्रयोर्गहानाहितः क्षितिभरः पुरद्रुहा ।
 तद्युवां सचिवपुङ्गवावयं योक्तुमत्र युगपत्समुत्सहे ॥ १०
 विद्युदञ्चलचलाचलश्रियं सन्निवेश्य सचिवेषु साधुषु ।
 संप्रहारभरसमृत्तश्रमाः शेरते सुखममी क्षमासुजः ॥ ११
 येन केन च सुधर्मकर्मणा भूतलेत्र सुलभा विभूतयः ।
 दुर्लभानि सुकृतानि तानि यैर्लभ्यते पुरुपरत्नमुत्तमम् ॥ १२
 इत्युदीर्य भुजवीर्यशालिना मुद्रिता दशनचन्द्रिकाऽमुना ।
 वस्तुपालवदनारविन्दतः स्यन्दते स्म मधु चाब्जं ततः ॥ १३
 देव सेवकजनः स गण्यते पुण्यवत्सु गुणवत्सु चाग्रणीः ।
 यः प्रसन्नवदनान्बुजन्मना स्वामिना मधुरमेयमुच्यते ॥ १४
 सप्रसादवदनस्य भूपतेर्यत्र यत्र विलसन्ति दृष्टयः ।
 तत्र तत्र शुचिता कुलीनता दक्षता सुभगता च गच्छति ॥ १५
 जायते जलद्वन्द्वदृष्टिभिः शाखिनां सफलतां शनैः शनैः ।
 तुष्यतां क्षितिभृतां तु दृष्टिमिस्तदक्षणादपि नृणां फलोदयः ॥ १६
 नास्ति तीर्थमिह पार्थिवात्परं यन्मुखान्बुजविलोकनादपि ।
 नश्यति द्रुतमपायपातकं सम्पदेति च समीहिता सताम् ॥ १७
 जीवनाय मनुजन्मनामिह श्राम्यतामथ कदापि स प्रभुः ।
 त्वादृशो भवति भ्राम्ययोगतो वेत्ति यः सदसतां यदन्तरम् ॥ १८

किं तु विज्रपयितास्मि किञ्चन स्वामिना तद्रवधार्यता हृदा ।
 न्यायनिष्ठतरा गिर सता श्रोतुमप्यधिवृत्तिस्तवैव यत् ॥ १९
 सा गता शुभमयी युगत्रयी देव सप्रति युग कलि पुन ।
 सेवकेषु न कृत कृतज्ञता नापि भूपतिषु यत्र दृश्यते ॥ २०
 ते राचान स्वर्गताश्चकिरे यैर्वैरैर्वैरि क्षमापतीना पवन्धा ।
 तेऽपि प्राप्तास्तत्र सन्मन्त्रिणो ये श्लोमान्तेषा शोधयन्ति स्र शुद्धा ॥
 दृष्टिर्नष्टा भूपतीना तमोभिस्ते लोमान्धान्साप्रत कुर्वतेऽग्रे ।
 यैर्नीयन्ते वर्त्मना तेन यत्र भ्रश्यन्त्याशु व्याकुलास्तेऽपि तेऽपि २२
 न सर्वथा कश्चन लोभवर्जित करोति सेवामनुवासर विभो ।
 तथापि नार्थ स तथा मनीषिभि परत्र बाधा न तथात्र वाच्यता २३

पुरस्कृत्य न्याय खलजनमनादृत्य सहजा

नरीनिर्जित्य श्रीपतिचरितमाश्रित्य च यदि ।

समुद्धर्तु धात्रीमभिलपसि तत्सैष शिरसा

धृतो देवादेश स्फुटमपरथा स्वस्ति भवते ॥ २४

सचिववचनमेतच्चेतमा सोत्सवेन

क्षितितलतिलकोऽय वृत्त्रनाकर्ण्य सम्यक् ।

अदृत कनकमुद्राकान्तित्रिजलकसान्द्र

करसरसिंजयुग्म मन्त्रियुग्मस्य तस्य ॥ २५

अत्रनिपतिरनेन भृरिधाम्ना सचिवयुगेन चिराद्विराजमान ।

पतंगपतिरिवारिनागनाश जनयति पक्षयुगेन सयुगे स ॥ २६

XVI.

DESCRIPTION OF S'ARAD.

- वनस्पतीनां सरसां नदीनां तेजस्विनां कान्तिभृतां दिशां च ।
 निर्याय तस्याः स पुरः समन्ताच्छ्रियं दधानां शरदं ददर्श ॥ १
 तरङ्गसङ्गाच्चपलैः पलाशैर्ज्वालाश्रियं सातिशयां दधन्ति ।
 सधूमर्दीप्ताग्निरुचीनि रेजुस्ताम्रोत्पलान्याकुलपट्टपदानि ॥ २
 विम्बागतैस्तीरवनैः समृद्धिं निजां विलोम्यापहतां पयोभिः ।
 कूलानि सामर्पतयेव तेनुः सरोजलक्ष्मीं स्वल्पप्रहासैः ॥ ३
 निशातुपारैर्नयनाम्बुकल्पैः पत्रान्तपर्यागलदच्छविन्दुः ।
 उपासुरोदेव नदत्पतङ्गः कुमुद्वर्ती तीरतरुर्दिनादौ ॥ ४
 वनानि तोयानि च नेत्रकल्पैः पुष्पैः सरोजैश्च निलीनभृङ्गैः ।
 परस्परां विस्मयवन्ति लक्ष्मीमालोक्यांचकुरिवादरेण ॥ ५
 गिरेर्नितम्बे मरुता विभिन्नं तोयावशेषेण हिमाममग्रम् ।
 सरिन्मुखाभ्युच्चयमादधानं शैलाधिपस्यानुचकार लक्ष्मीम् ॥ ६
 गर्जनहरिः साम्भसि शैलकुञ्जे प्रतिध्वनीनात्मकृतात्तिशम्य ।
 क्रमं बबन्ध क्रमितुं सक्रोपः प्रतर्कयन्नन्यमृगेन्द्रनादान् ॥ ७
 तिग्मांशुरदिग्च्छुरितान्यदूरात्प्राश्चि प्रभाते सलिलान्वपश्यत् ।
 गभस्तिधाराभिरिव द्रुतानि तेजांसि भानोर्मुवि सम्भृतानि ॥ ८
 दिग्ब्यापिनीर्लेंचनलोभनीया मृजान्वयाः स्नेहमिव स्ववन्तीः ।
 ऋग्व्यायताः शस्यविशेषपङ्कीस्तुतोप पश्यन् वितृणान्तरालाः ॥ ९
 वियोगदुःखानुभवानभिज्ञैः काले नृपांशं विहितं ददद्भिः ।
 आहार्यशोभारहितैरमायैरैक्षिष्ट पुष्पिः प्रचितान्स गोष्ठान् ॥ १०
 विचित्रमुच्चैः प्लवमानमारात्कुतूहलं त्रस्तु ततान तस्य ।
 मेघात्ययोपात्तवनोपशोभं कदम्बकं घातमजं मृगाणाम् ॥ ११

सितारविन्दप्रचयेषु लीनाः संसक्तफेनेषु च सैकतेषु ।
कुन्दावदाताः कलहंसमालाः प्रतीथिरे श्रोत्रमुखैर्निनादैः ॥ १२

न तज्जलं यत्र सुचारुपङ्कजं

न पङ्कजं तद्यदलीनपद्पदम् ।

न पद्पदोऽसौ न जुगुञ्ज यः कलं

न गुञ्जितं तत्र जहार यन्मनः ॥

१३

Bhāṭṭikāvya II.

XVII.

PRINCE S'AUDDHODANI (GAUTAMA
BUDDHA) CATCHES THE FIRST
GLIMPSES OF HUMAN MISERY.

ततः कदाचिन्मृदुशाद्वलानि पुंस्कोकिलोन्नादितपादपानि ।

शुश्राव पञ्चाकरमण्डितानि शीते निवद्धानि स काननानि ॥ १

श्रुत्वा ततः स्त्रीजनवह्मभानां मनोज्ञभावं पुरकाननानाम् ।

बहिः प्रयाणाय चकार बुद्धिमन्तर्गृहे नाग इवावरुद्धः ॥ २

ततो नृपस्य निशम्य भावं पुत्राभिधानस्य मनोरथस्य ।

ग्रेहस्य लक्ष्म्या वयसश्च योग्यामाज्ञापयामास विहारयात्राम् ॥ ३

निवर्तयामास च राजमार्गे सम्पानमार्तस्य पृथग्जनस्य ।

मा म्लुमारः सुकुमारचित्तः संधिगचेता इव मन्यमानः ॥ ४

प्रत्यह्मदीनान् विकलेन्द्रियांश्च जीर्णातुरादीन् कृपणांश्च भिक्षुन् ।

ततः मशुर्मार्य परेण भाग्ना शोभां परां राजरथस्य चक्रुः ॥ ५

तत्रः कृते धीमति राजमार्गे श्रीमान् विनीतानुचरः कुमारः ।

भामादृष्टप्रादवर्णीयं काले कृताभ्यनुज्ञो नृपमभ्यगच्छत् ॥ ६

अथो नरेन्द्रः सुतमागताशुः शिरस्युपात्राय चिरं निरीक्ष्य ।
 गच्छेति चाज्ञापयति स वाचा स्नेहाच्च नैनं मनसा मुमोच ॥ ७
 ततः स जाम्बूनदभाण्डमृद्धिर्युक्तं चतुर्भिर्निर्मृतैस्सुरङ्गैः ।
 अङ्गीवविद्युच्छुचिरदिमधारं हिरण्मयं स्पन्दनमारुरोह ॥ ८
 ततः प्रकीर्णोज्ज्वलपुष्पजालं विपक्तमाल्यं प्रचलत्पताकम् ।
 मार्गं प्रपेदे सदृशानुयात्रश्चन्द्रः मनश्च इवान्तरिक्षम् ॥ ९
 कौतूहलात्स्फीततैश्च नैत्रैर्नोलोत्पलामैरिव कीर्यमाणः ।
 अनैःशनै राजपथं जगाहे पौरैः समन्तादभिधीक्ष्यमाणः ॥ १०
 पुरं तु तत्त्वर्गमिव महदृष्टं शुद्धाधिवासाः समवेक्ष्य देवाः ।
 जीर्णं नरं निर्भमिरे प्रयातुं सञ्चोदनार्थं क्षितिपात्मजस्य ॥ ११
 ततः कुमारो जरयाऽभिमूतं दृष्ट्वा नरेभ्यः पृथगाकृतिं तम् ।
 उवाच संग्राहकमागतास्वस्त्रैश्च निष्कम्पनिविष्टदृष्टिः ॥ १२
 क एष भोः सूत नरोऽभ्युपेतः कैशैः सितैर्यष्टिविपक्तहस्तः ।
 भ्रूसंवृताक्षः शिथिलानताङ्गः किं विक्रियैषा प्रकृतिर्यदृच्छ्य ॥ १३
 इत्येवमुक्तः स रथप्रणेता निवेदयामास नृपात्मजाय ।
 संरक्ष्यमप्यर्थमदोषदर्शां तैरेव देवैः कृतबुद्धिर्भोहः ॥ १४
 रूपस्य हर्त्री व्यमनं चलस्य शोरुस्य योनिर्निधनं रतीनाम् ।
 नाशः स्मृतीनां रिपुरिन्द्रियाणामिषा जरा नाम यथैष भद्रः ॥ १५
 पीतं छनेनापि पयः शिशुत्वे कालेन भूयः परिमृष्टमुर्व्याम् ।
 क्रमेण भूत्वा च युवा वपुष्मान् क्रमेण तेनैव जरामुपेतः ॥ १६
 इत्येवमुक्ते चलितः स किञ्चिद्राजात्मजः सूतमिदं वभाषे ।
 किमेष दोषो भविता ममापीत्यमै ततः मारथिरभ्युवाच ॥ १७
 आयुष्मतोऽप्येष वयःप्रकर्षान्निःसंशयं कालवशेन मावी ।
 एवं जरां रूपविनाशयित्रीं जानाति नैवेच्छति नैष लौकः ॥ १८

तत स पूर्वाशयशुद्धबुद्धिविस्तीर्णकल्पाचितपुण्यकर्म ।
 श्रुत्वा जरा सविविजे महात्मा महाशनेर्घोषमिवान्निके गौ ॥१९
 नि श्वस्य दीर्घं स शिर प्रकम्प्य तस्मिंश्च जीणे विनिवेश्य चक्षु ।
 ता चैव दृष्ट्वा जनता सहर्षा वाक्य ससन्निभमिदं जगाद ॥ २०
 एव जरा हन्ति च निविशेष मृतिं च रूपं च पराक्रमं च ।
 न चैव सवेगमुपैति लोकं प्रत्यक्षतोऽपीदृशमीक्षमाण ॥ २१
 एव गते सूतं निवर्तयाश्चान् शीघ्रं गृहाण्येव भवान्प्रयातु ।
 उद्यानभूमौ हि कुतो रतिमे जराभवे चेतसि वर्तमाने ॥ २२
 अथाज्ञया भर्तृमुत्तस्य तस्य निवर्तयामास रथं नियन्ता ।
 तत कुमारो भवनं तदेव चिन्तावशं शून्यमिव प्रपेदे ॥ २३
 यदा तु तत्रैव न शर्म लेभे जरां जरेति प्रपरीक्षमाण ।
 ततो नरेन्द्रानुमतं स भूय क्रमेण तेनैव बहिर्जगाम ॥ २४
 अथापरं व्याधिपरीतदेहं त एव देवा ससृजुर्मनुष्यम् ।
 दृष्ट्वा च तं मारुतिमावभाषे शौद्धोदनिस्तद्वददृष्टिरेव ॥ २५
 स्थूलोदरं श्वामचलच्छरीरं सन्नासबाहुं वृशपाण्डुगात्रं ।
 अम्बेति वाचं करुणं नुवाणं परं समाश्लिष्यं नरं क एष ॥२६
 ततोऽत्र नीत्तारधिरम्यं मौम्यं धातुप्रज्ञोपप्रभवं प्रवृद्धं ।
 रोगाभिधानं सुमहाननर्थं शक्रोऽपि येनैव कृतोऽस्वतघ्नं ॥ २७
 इत्यृचिवान्राजमुत स मृयन् सानुस्फुपो नरमीक्षमाण ।
 अस्मैव जानं पृथगेप दोषं सामान्यतो रोगभयं प्रचानाम् ॥२८
 ततो बभाषे स रथप्रणेता कुमारं साधारणं एषं दोषं ।
 एष हि मेगं परिपीड्यमानो रजातुरो हर्षमुपैति लोकं ॥ २९
 इति श्रुताथ स त्रिपण्णचेता प्रायेपता नृमिगतं शशीव ।
 इत्थं च वाक्यं करुणायमानं प्रोवाच त्रिचिन्मृदुना स्वरेण ॥ ३०

इदं च रोगव्यसनं प्रजानां पश्यंश्च विश्रम्भमुपैति लोकः ।
 विस्लीर्णविज्ञानमहो नराणां हसन्ति ये रोगमयैरमुक्ताः ॥ ३१
 निवर्त्यतां सूत वहिःप्रयाणान्तरेन्द्रसञ्चैव रथः प्रयातु ।
 श्रुत्वा च मे रोगभयं रतिभ्यः प्रत्याहतं संकुचतीव चेतः ॥३२
 Buddhacharita III.

XVIII.

A DEVOTEE INVOKES THE
GRACE OF GOD.

अयि दीनतरं दयानिधे दुरवम्भं सकलैः समुज्झितम् ।
 अधुनाऽपि न मां निमालयन्मजसे हा कथमदमचित्तराम् ॥ १
 नितरां विनयेन पृच्छते सुविचार्योत्तरमत्र यच्छ मे ।
 करितो गिरितोऽप्यहं गुरुस्त्वरितो नोद्धरसे यदद्य माम् ॥ २
 न धनं न च राज्यसम्पदं नहि विद्यामिदमेकमर्घये ।
 मयि धेहि मनागपि प्रमो करुणामङ्गितरङ्गितां दृश्यम् ॥ ३
 अयमत्ययमोऽपि निर्गुणो दयनीयो भवता दयानिधे ।
 वमतां फणिनां विपानलं किमु नानन्दयिता हि चन्दनः ॥ ४
 सततं निगमेषु शृण्वता वरद त्वां पतितानुपावनम् ।
 पुरु पापमुपास्यतेऽनिशं त्वयि विश्वासधिया मया विभो ॥ ५
 सुकृतं न कृतं पुरा कदाप्यद्य सर्वं कृतमेव दुष्कृतम् ।
 अधुना गलितह्रिया मया भगवन्स्त्वां प्रति किं निगद्यताम् ॥ ६
 अयि गर्तमुखे नतः शिशुः पथिकेनापि निवार्यते जवान् ।
 जनकेन पतन्मवार्षणे न निवार्यो भवता कथं विभो ॥ ७
 पतितोऽप्यतिदुर्गतोऽपि सन्नकृतज्ञो निरित्यागसां पदम् ।
 भवदीय इतीरयन्स्त्वया दयनीयम्पयैव केवलम् ॥ ८

चाचा निर्मलया सुधामधुरया यां नाथ शिक्षामदा-
 स्तां स्वप्नेऽपि न संस्राम्यहमहम्भावावृतो निरूपः ।
 इत्यागःशतशालिनं पुनरपि स्वीयेषु मां विभ्रत-
 स्त्वत्तो नास्ति दयानिधिर्यदुपते मत्तो न मत्तः परः ॥ ९.
 पातालं ब्रज याहि वा सुरपुरीमारोह मेरोः शिरः
 पारावारपरम्परां तर तथाप्याशा न क्षाम्येत्तव ।
 आधिव्याधिजरापराहत यदि क्षेमं निजं वाञ्छसि
 श्रीकृष्णेति रसायनं रसय रे शून्यैः किमन्यैः श्रमैः ॥१०
 Karunālaharī of Jagannātha.

XIX.

A DESCRIPTION OF THE HIMALAYAS.

अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा हिमालयो नाम नगाधिराजः ।
 पूर्वापरौ तोयनिधी वगाह्य स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः ॥ १
 अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य हिमं न सौभाग्यविलोपि जातम् ।
 एको हि दोषो गुणसन्निपाते निमज्जतीन्द्रोः किरणेष्विवाङ्कः ॥२
 आमेखलं सञ्चरतां घनानां छायामधःसानुगतां निषेव्य ।
 उद्वेजिता वृष्टिभिराश्रयन्ते शृङ्गाणि यस्यातपवन्ति सिद्धाः ॥ ३
 पदं तुपारस्युतिघौतरक्तं यस्मिन्नदृष्ट्वापि हतद्विषानाम् ।
 विदन्ति मार्गं नखरन्ध्रमुक्तैर्मुक्ताफलैः केसरिणां किराताः ॥ ४
 यः पूरयन् कीचकरन्ध्रभागान् दरीमुखोत्थेन समीरणेन ।
 उद्गास्यतामिच्छति किन्नराणां तानप्रदायित्वमिवोषगन्तुम् ॥ ५
 ऋपोलङ्घ्यः करिभिर्विनेतुं विघट्टितानां सरलद्रुमाणाम् ।
 यत्र सुतक्षीरतया प्रसृतः सान्नि गन्धः सुरभीकरोति ॥ ६

दिवाकराद्रक्षति यो गुहामु लीनं दिवाभीतमिवान्धकारम् ।
 क्षुद्रेऽपि नूनं शरणं प्रपन्ने ममत्वमुच्चैःशिरसामतीव ॥ ७
 लाङ्गूलविक्षेपविसर्पिशोभैरितस्ततश्चन्द्रमरीचिगौरैः ।
 यस्यार्धयुक्तं गिरिराजशब्दं कुर्वन्ति बालव्यजनैश्चमर्यः ॥ ८
 भागीरथीशीकरनिर्क्षराणां बोढा मुहुः कम्पितदेवदारुः ।
 यद्वायुरन्विष्टमृगैः किरातैरासेव्यते मित्रशिसण्डिवर्हः ॥ ९
 यज्ञाङ्गयोनित्वमवेक्ष्य यस्य सारं धरित्रीधरणक्षमं च ।
 प्रजापतिः कल्पितयज्ञभागं शैलाधिपत्यं स्वयमन्वतिष्ठत् ॥ १० ॥

Kumārasambhava I.

XX.

SAKUNTALĀ BIDS FAREWELL TO HER FATHER.

काश्यपः—(ततः प्रविशति स्नानोत्तीर्णः काश्यपः)

यास्यत्यद्य शकुन्तलेति हृदयं सम्पृष्टमुत्कण्ठया

कण्ठः सम्भितवाप्यवृत्तिकलुपश्चिन्ताजडं दर्शनम् ।

वैक्लव्यं मम तावदीदृशमिदं श्लेहादरण्यौकसः

पीड्यन्ते गृहिणः कथं नु तनयाविरुपदुःखैर्नवैः ॥ १

(इति परिक्रामति)

सख्यौ—हला शकुन्तले, अवसितमण्डनासि । परिघत्स्र सां-
प्रतं क्षौमयुगलम् ।

(शकुन्तलोत्थाय परिघत्ते)

गौतमी—जाते, एष त आनन्दपरिवाहिणा चक्षुषा परिष्वज-
मान इव गुरुरुपस्थितः । आचारं तावत्प्रतिपद्यस्त ।

शकुन्तला—(सग्रीडम्) तात वन्दे ।

काश्यपः—वत्से,

ययातेरिव शर्मिष्ठा भर्तुर्बहुमता भव ।

सुतं त्वमपि सम्राजं सेव पूरुमवामुहि ॥

२

गौतमी—भगवन्, वरः खल्वेपः । नाशीः ।

काश्यपः—वत्से, इतः सद्योहुताग्नीन्प्रदक्षिणीकुरुष्व ।

(सर्वे परिक्रामन्ति)

काश्यपः—(ऋक्छन्दसाऽऽशास्त्रे)

अमी वेदिं परितः क्लृप्तधिष्याः समिद्धन्तः प्रान्तसंस्तीर्णदर्भाः ।

अपन्नतो दुरितं हव्यगन्धैर्वैतानास्त्वां वह्यः पावयन्तु ॥ ३

प्रतिष्ठस्वेदानीम् । (सदृष्टिक्षेपम्) क ते शार्ङ्गरवमिथाः ।

(प्रविश्य)

शिष्यः—भगवन्, इमे स्मः ।

काश्यपः—भगिन्यास्ते मार्गमादेशय ।

शार्ङ्गरवः—इत इतो भवती ।

(सर्वे परिक्रामन्ति)

काश्यपः—भो भोः सनिहितास्त्रपोवनतरवः,

पातुं न प्रथमं व्यवस्यति जलं युष्मास्वपीतेषु या

नादत्ते प्रियमण्डनाऽपि भवतां खेहेन या पल्लवम् ।

आद्ये यः कुमुमप्रसूतिसमये यस्या भवत्युत्सवः

सेयं याति शकुन्तला पतिगृहं सर्वैरनुज्ञायताम् ॥

४

(फोक्लिदरवं सूचयित्वा)

अनुमतममना शकुन्तला तरुभिरियं वनवासवन्धुभिः ।

परभृतविरतं कलं यथा प्रतिवचनीकृतमेभिरीदृशम् ॥ ५

शकुन्तला—(जनान्तिकम्) हला प्रियंवदे, नन्वार्यपुत्रदर्शनो-
त्सुकाया अप्याश्रमपदं परित्यजन्त्या दुःखेन मे चरणौ पुरतः
प्रवर्तते ।

प्रियंवदा—न केवलं तपोवनचिरहकातरा सस्येव । त्वयोप-
स्थितविरहस्य तपोवनस्यापि तावत्समवस्था दृश्यते ।

उद्गलितदर्भकवला मृगाः परित्यक्तनर्तना मयूराः ।

अपसृतपाण्डुपत्रा मुञ्चन्त्यश्रूणीव लताः ॥ ६

शकुन्तला—तात, लतामिनीं वनज्योत्स्नां तावदामन्त्रयिष्ये ।

काश्यपः—अवैमि ते तस्यां सोदर्यस्नेहम् । इयं तावद्दक्षिणेन ।

शकुन्तला—(लतामुपेत्य) वनज्योत्स्ने, चूतसङ्घताऽपि मां
प्रत्यालिङ्गेतोगताभिः शाखावाहाभिः । अद्यप्रभृति दूरपरिवर्तिनी
भविष्यामि ।

काश्यपः—

सङ्कल्पितं प्रथममेव मया त्वार्थे

भर्तारमात्मसदृशं सुकृतैर्गता त्वम् ।

चूतेन संश्रितवती नवमालिकेय-

मस्यामहं त्वयि च संप्रति वीतचिन्तः ॥ ७

इतः पन्थानं प्रतिपद्यस्व ।

शकुन्तला—(सस्यौ प्रति) हला, एषा द्वयोर्युवयोर्हस्ते निक्षेपः ।

सस्यौ—अयं जनः कस्य हस्ते समर्पितः । (इति बाष्पं
विहरतः)

काश्यपः—अनसूये, अलं रुदित्वा । ननु भवतीभ्यासेव
क्षिरीकर्तव्या शकुन्तला ।

शार्ङ्गरवः—भगवन्, उदकान्तं यावत्स्निग्धो जनोऽनुगन्तव्य इति श्रूयते । तदिदं सरस्तीरम् । अत्र सन्दिश्य. प्रतिगन्तुमर्हसि ।

काश्यपः—तेन हीमां क्षीरवृक्षच्छायामाश्रयामः ।

(सर्वे परिक्रम्य स्थिताः)

काश्यपः—किं नु खलु तत्रभवतो दुप्यन्तस्य युक्तरूपमस्माभिः सन्देष्टव्यम् । (इति चिन्तयति) । (प्रकाशम्) शार्ङ्गरव, इति त्वया मद्बचनात्स राजा शकुन्तलां पुरस्कृत्य वक्तव्य. ।

शार्ङ्गरवः—आज्ञापयतु भवान् ।

काश्यपः—

अस्मान्साधु विचिन्त्य संयमधनानुचैः कुलं चात्मन-

स्त्वय्यस्याः कथमप्यवान्धवकृतां खेहप्रवृत्तिं च ताम् ।

सामान्यप्रतिपत्तिपूर्वकमियं दारेषु दृश्या त्वया

भाग्यायत्तमतःपरं न खलु तद्वाच्यं वधूबन्धुभिः ॥ ८

शार्ङ्गरवः—गृहीतः सन्देशः ।

काश्यपः—वत्से, त्वमिदानीमनुशासनीयाऽसि । वनौकसोऽपि सन्तो लौकिकजा वयम् ।

शार्ङ्गरवः—न खलु धीमतां कश्चिद्विषयो नाम ।

काश्यपः—सा त्वमितः पतिकुलं प्राप्य

शुश्रूषस्व गुरुन्कुरु प्रियसखीवृत्तिं सपत्नीजने

भर्तुर्विप्रकृताऽपि रोपणतया मास प्रतीपं गमः ।

भूयिष्ठं भव दक्षिणा परिजने भाग्येष्वनुत्सेकिनी

यान्त्येवं गृहिणीपदं युवतयो वामाः कुलस्याघयः ॥ ९

कथं वा गौतमी मन्यते ।

गौतमी—एतावान्वधूजनस्योपदेशः । जाते, एतत्सुखं सर्वमवधारय ।

काश्यपः—वत्से, परिष्वजस्व मां सखीजनं च ।

शकुन्तला—तात, इत एव किं प्रियंवदामिश्राः सख्यो निवर्तिष्यन्ते ।

काश्यपः—वत्से, इमे अपि प्रदेये । न युक्तमनयोस्तत्र गन्तुम् । त्वया सह गौतमी यास्यति ।

शकुन्तला—(पितरमाश्लिष्य) कथमिदानीं तातस्याङ्गात्परिभ्रष्टा मलयतटोन्मूलिता चन्दनलतेव देशान्तरे जीवितं धारयिष्यामि ।

काश्यपः—वत्से किमेवं कातराऽसि ।

अभिजनवतो भर्तुः श्लाघ्ये स्थिता गृहिणीपदे

विभवगुरुभिः कृत्यैस्तस्य प्रतिक्षणमाकुला ।

तनयमचिरात्प्राचीवार्कं प्रसूय च पावनं

मम विरहजां न त्वं वत्से शुचं गणयिष्यसि ॥ १०

(शकुन्तला पितुः पादयोः पतति)

काश्यपः—यदिच्छामि ते तदसु ।

शकुन्तला—(सख्यावुपेत्य) हला, द्वे अपि मां सममेव परिष्वजेथाम् ।

सख्यौ—(तथा कृत्वा) सखि, यदि नाम स राजा प्रत्यभिज्ञानमन्थरो भवेत्तत्सस्येदमात्मनामधेयाङ्कितमङ्गुलीयकं दर्शय ।

शकुन्तला—अनेन सन्देहेन वामाकम्पितासि ।

सख्यौ—मा भैषीः । खेहः पापशङ्की ।

शार्ङ्गखः—युगान्तरमारूढः सविता । त्वरतामत्रभवती ।

शकुन्तला—(आश्रमाभिमुखी स्थित्वा) तात, कदा नु भूय-
स्तपोवनं प्रेक्षे ।

काश्यपः—श्रूयताम् ।

भूत्वा चिराय चतुरन्तमहीसपत्नी

दौप्यन्तिमप्रतिरथं तनयं निवेश्य ।

भर्त्रा तदर्पितकुटुम्बभरेण सार्धं

शान्ते करिष्यसि पदं पुनराश्रमेऽस्मिन् ॥ ११

गौतमी—जाते, परिहीयते गमनवेला । निवर्तय पितरम् ।
अथवा चिरेणापि पुनः पुनरेप एवं मन्त्रयिष्यते । निवर्ततां भवान् ।

काश्यपः—वत्से, उपरुध्यते तपोऽनुष्ठानम् ।

शकुन्तला—(भूयः पितरमाश्लिष्य) तपश्चरणपीडितं तात-
शरीरम् । तन्मातिमात्रं मम कृते उत्कण्ठितुम् ।

काश्यपः—(सनिःश्वासम्)

शममेप्यति मम शोकः कथं नु वत्से त्वया रचितपूर्वम् ।

उटजद्वारविरूढं नीवारवलिं विलोकयतः ॥ १२

गच्छ । शिवास्ते पन्थानः सन्तु ।

(निष्क्रान्ता शकुन्तला सहयायिनश्च)

सख्यौ—(शकुन्तलां विलोक्य) हा धिक् हा धिक् ।

अन्तर्हिता शकुन्तला वनराज्या ।

काश्यपः—अनसूये, गतवती वां सहधर्मचारिणी । निगृह्य
शोरुमनुगच्छतं मां प्रस्थितम् ।

सख्यौ—तात शकुन्तलाविरहितं शून्यमिव तपोवनं कथं
प्रविशामः ।

काश्यपः—स्नेहप्रवृत्तिरेवंदर्शिनी । (सविमर्शं परिक्रम्य) हन्त
मोः शकुन्तलां पतिकुलं विसृज्य लब्धमिदानीं स्वास्थ्यम् । कुतः ।

अथो हि कन्या परकीय एव

तामद्य संप्रेष्य परिग्रहीतुः ।

जातो ममायं विशदः प्रकामं

प्रत्यर्पितन्वास इवान्तरात्मा ॥

१३

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

Abhijnānas'ākuntala IV.

XXI.

MAHĀRĀSHTRA AS IT APPEARED TO
MADRAS OBSERVERS ABOUT
1640 A. D.

विश्वावसुः—

महाराष्ट्राभिख्यो मधुरजलसान्द्रो निरुपमः

प्रकाशो देशोऽयं सुरपुरनिकाशो विजयते ।

गृहस्था यत्रामी गुणजलधयः केऽपि विभवैः

समृद्धाः श्रद्धातो मुहुरतिथिपूजां विदधते ॥ १

कृशानुः—सखे किं प्राक्कालीनचरित्रमधुना कथयसि । अधुना
किल कलिमालिन्यादीदृशी रीतिरेतदेशवासिनामासीत् ।

तथाहि—

अपारैर्व्यापारैरहरिह नयन्तोऽशनदशा-

स्वथ स्नाताः सन्ध्यां विदधति न जातु स्वसमये ।

त्यजन्तः स्नां वृत्तिं द्विजकुलभवा ग्रामगणकी-
भयन्तो हन्तामी कथमपि च जीवन्ति बहवः ॥ २

किंच ।

उपनयनविवाहावुत्सवैकप्रधानौ
कलिविभवत एषां कालभेदानभिज्ञौ ।
विजहति न कदाचिद्वेदपाठैकयोग्ये
वयसि च यवनानीवाचनाभ्यासमेते ॥ ३

अपि च

अज्ञानामविरामलौकिकवचोभाजामभीषां पुन-
मङ्गोच्चारण एव पर्यवसितं मौनव्रतं कर्मसु ।
ग्रामायव्ययलेखनेन नयतां कालानशेषानहो
पारम्पर्यत ईदृशामिह नृणां ब्राह्मण्यमन्यादृशम् ॥ ४

अहो वत कलिमहिम्ना सदसद्विवेकवैधुर्यमखिलजनानाम् ।
ये मुष्णन्ति निशि प्रविश्य भवनं ये वा बलात्काननं
नैते स्वामिघनं हरन्ति ननु तान्निन्दन्ति चोरा इति ।
सद्यो हन्त हरन्ति पोषकधनं संख्यां विपर्यस्य ये
कष्टं तानपि वञ्चकानिह पुरस्कुर्वन्ति सर्वे जनाः ॥ ५

‘अयं सख्यनुपमो देशः’ इति त्वदुक्तं युक्तमेव । यदत्र स्वल्पे-
नापि यत्नेन महती प्रतिष्ठा सिध्यति ।

वेदव्यासः स हि दश च यो वेद वेदाक्षराणि
श्लोकं त्वेकं परिपठति यः स स्वयं जीव एव ।
आपन्नम्बः स किल फलयेत्सम्यगौपासनं यः
कष्टं शिष्टक्षतिकृति कलौ फादर्यमृच्छन्ति विधाः ॥६

विश्वावसुः—किमरे मसुरेप्येवं दोषमुद्धोपयसि ।

अत्रापि सन्ति बहवः कलितामिहोत्राः

शास्त्रार्थबोधकुशलाः किल शान्तिमन्तः ।

अन्तर्मुखाः सततमात्मविदो महान्तो

निर्धूतवाङ्मविषया निगमाध्वनिष्ठाः ॥

७

अन्यच्च—

शुचीमृताः स्नानैः श्रुतहितपुराणाश्च नियमा-

दपूतानां स्पर्शानवहितहृदोऽग्नी विजहतः ।

सुराम्यर्चा कृत्वा शुचिकृतमदन्त्यन्नमनघं

महाराष्ट्रे देशे विलसति महानेप हि गुणः ॥ ८

किं च—

चमूनीयमनेन वा जनपदाधिकारेण वा

द्विजव्रज उपव्रजन्प्रमुपदं महाराष्ट्रजः ।

न वृत्तिमिह पालयेद्यदि धरासुराणां ततो

भवेद्यवनवेष्टितं भुवनमेतदब्राह्मणम् ॥

९

यच्च दोषान्तरं भवता परिभाषितं तदशेषमपि साधुजनोपकारेण परिहीयते ।

ऋशानुः—अस्त्वेवमथाप्यत्रत्यानामाद्येतरवर्णप्रभवानां पुनरति-
दुःसहं चेष्टितम् ।

देशे देशे लम्पटाः पर्यटन्तो मज्जं भज्जं ब्राह्मणादीनशेषान् ।

हारं हारं हन्त सर्वस्वमेपां पापा एते खोदरं पूरयन्ति ॥ १०

विश्वावसुः—सत्यमेवमथापि महनीयमेव तेषामेवं चेष्टितम् ।

तथाहि—

मायाचुञ्चुतया भयावहगतिः प्रत्यर्थिपृथ्वीभुजां
 माहाराष्ट्रभटच्छटा रणपट्टर्णो पर्यटाद्येत चेत् ।
 देवब्राह्मणवर्गनिग्रहकृतो देशांस्तुरुष्का इमे
 निष्पत्यृहमनोरथा वितनुयुर्निर्देवभूमीसुरान् ॥ ११
 Vis'vagunādars'achampū.

XXII.

MISCELLANEOUS VERSES.

सरस्वतीप्रशंसा.

करवदरसदृशमखिलं सुवनतलं यत्प्रसादतः कवयः ।
 पश्यन्ति सूक्ष्मतयः सा जयति सरस्वती देवी ॥ १
 सुबन्धोः
 गौर्गाः कामदुषा सम्यक्प्रयुक्ता सार्यते बुधैः ।
 दुष्प्रयुक्ता पुनर्गोत्वं प्रयोक्तुः सैव शंसति ॥ २
 दण्डिनः

काव्यप्रशंसा.

अविदितगुणाऽपि सत्कविमणितिः कणेऽपु वमति मधुधाराम् ।
 अनधिगतपरिमलाऽपि हि हरति दृशं मालतीमाला ॥ ५ सुबन्धोः
 कियद्रथवा वच्मि यतो गुरुगुणमणिसागरस्य काव्यस्य ।
 कः खलु निखिलं कलयत्यलमलघुयशोनिदानस्य ॥ ६ रुद्रस्य
 धर्मार्थकाममोक्षेषु वैचक्षण्यं कलामु च ।
 करोति कीर्तिं प्रीतिं च साधुकाव्यनिबन्धनम् ॥ ७ मामहस्य
 उपेयुषामपि दिवं सन्निबन्धविधाधिनाम् ।
 आस्य एव निरातङ्गं कान्तं काव्यमयं वपुः ॥ ८ मामहस्य
 युवतेरिव रूपमङ्ग काव्यं स्वदत्ते शुद्धगुणं तदप्यतीव्र ।
 विहितप्रणयं निरन्तराभिः सदलङ्कारविकल्पकल्पनाभिः ॥ ९
 वामनीयकाव्यालङ्कारे
 रत्नस्य काव्यस्य च नूतनस्य तुल्यः स्वभावः प्रतिभासते मे ।
 मृजाभिरेते निपुणं कृताभिः समश्रुवाते हि गुणान्तराणि ॥ १० ।
 कृष्णानन्दस्य

कविप्रशंसा.

अपारे काव्यसंसारे कविरेव प्रजापतिः ।
 यथासौ रोचते विश्वं तथेदं परिवर्तते ॥ ११ ध्वन्यालोके
 जयन्ति ते मुहुतिनो रससिद्धाः कवीश्वराः ।
 नास्ति येषां यशःकाये जरामरणजं भयम् ॥ १२ मर्तृहरेः
 लङ्कापतेः सङ्कुचितं यशो यद्यत्कीर्तिपात्रं रघुराजपुत्रः ।
 स सर्व एवादिकवेः प्रभावो न कोपनीयाः कवयः क्षितीन्द्रैः ॥ १३

महीपतेः सन्ति न यस्य पार्श्वे कवीश्वरास्तस्य कुतो यशांसि ।
 भूपाः कियन्तो न बभूवुरुर्व्या नामापि जानाति न कोऽपि तेषाम् १४
 एतौ विह्वणस्य ।

तत्कारितसुरसदनप्रभृतिनि नष्टौ तथाहि कालेन ।
 न भवेन्नामापि ततो यदि न स्युः सुकवयो राज्ञाम् ॥ १५ रुद्रस्य
 रुणद्धि रोदसी चास्य यावत्कीर्तिरनश्वरी ।
 तावत्किलयमध्यास्ते सुकृती वैबुधं पदम् ॥ १६ मामहस्य
 सरस्वतीविभ्रमदर्पणानां सूक्तामृतक्षीरमहोदधीनाम् ।
 सन्मानसोऽज्ञाससुधाकराणां कवीश्वराणां जयति प्रकर्षः ॥ १७
 क्षेमेन्द्रस्य

ते धन्यास्ते महात्मानस्तेषां लोके स्थिरं यशः ।
 यैर्निवद्धानि काव्यानि ये च काव्येषु कीर्तिताः ॥ १८
 तत्त्वं किमपि काव्यानां जानाति विरलो भुवि ।
 मार्भिकः को मरन्दानामन्तरेण मधुव्रतम् ॥ १९

चेतःप्रसादजननं विबुधोत्तमाना-
 मानन्दि सर्वरसयुक्तमतिप्रसन्नम् ।
 काव्यं खलस्य न करोति हृदि प्रतिष्ठां
 पीयूषपानमिव वक्रविवर्ति राहोः ॥ २० हरिचन्द्रस्य
 विना न साहित्यविदापरत्र
 गुणः कथंचित्प्रथते कवीनाम् ।
 आलम्ब्यते तत्क्षणमम्भसीव
 विमारमन्यत्र न तैलविन्दुः ॥ २१

उत्कृष्टगणैरालापाः क्रियन्ते दुर्मुखैः सुखम् ।

जानाति हि पुनः सम्पन्नविरेव कवेः श्रमम् ॥ २२

त्रिविक्रमभट्टस्य

विशिष्टकविप्रशंसा.

कवीन्दुं नौमि वाल्मीकिं यस्य रामायणीं कथाम् ।

चन्द्रिकामिव चिन्वन्ति चकोरा इव साधवः ॥ २३

शार्ङ्गधरस्य

स्तुमस्तमेव वाल्मीकिं यत्प्रसादात्प्रशस्यते ।

लोकैर्दाशरथं वृत्तमपि श्रवणदुःसकृत् ॥ २४

कीर्तिकौमुद्याम्

श्रवणाञ्जलिपुटपेयं विरचितवान्भारताख्यममृतं यः ।

तमहमरागमकृष्णं कृष्णद्वैपायनं वन्दे ॥ २५

भट्टनारायणस्य

व्यासगिरां निर्योसं सारं विश्वस्य भारतं वन्दे ।

भूषणतयैव संज्ञां यदङ्कितां भारती वहति ॥ २६

स नमस्यः कथं न स्यात्सतां सत्यवतीमुतः ।

सुपूर्वोपचितं चक्रे यः स्वर्गमिव भारतम् ॥ २७

कीर्तिकौमुद्याम्

निर्गतासु न वा कस्य कालिदासस्य सूक्तिषु ।

प्रीतिर्मधुरसार्द्रासु मञ्जरीष्विव जायते ॥ २८ वाणस्य

भासयत्यपि भासादौ कविदुर्गे जगन्नयीम् ।

के न यान्ति निवन्द्यारः कालिदासस्य दासताम् ॥ २९

सरस्वतीकण्ठाभरणे

कालिदासः कविर्जातः श्रीरामचरितस्य यत् ।
 स एष शर्करायोगः पयसः समपद्यत ॥ ३०
 कीर्तिकौमुद्याम्
 जाता शिखण्डिनी प्राग्यथा शिखण्डी तथावगच्छामि ।
 प्रागल्भ्यमधिकमानुं वाणी वाणो बभूवेति ॥ ३१
 गोवर्धनाचार्यस्य

शब्दार्थयोः समो गुम्फः पाञ्चाली रीतिरुच्यते ।
 शीलामट्टारिकावाचि वाणोक्तिषु च सा यदि ॥ ३२
 जाते जगति चाल्मीकौ कविरित्यभिधाऽभवत् ।
 कवी इति ततो व्यासे कवयस्त्वयि दण्डिनि ॥ ३३
 उपमा कालिदासस्य भारवेरर्थगौरवम् ।
 दण्डिनः पदलालित्यं भाषे सन्ति त्रयो गुणाः ॥ ३४

सज्जनप्रशंसा.

चञ्जादपि फठोराणि मृदूनि कुसुमादपि ।
 लोकोत्तराणां चेतांसि को नु विजातुमर्हति ॥ ३५
 भवभूतेः
 सम्पत्सु महतां चित्तं भवत्युत्पलकोमलम् ।
 आपत्सु च महाशैलशिलासद्घातकर्कशम् ॥ ३६
 भर्तृहरेः
 भवति गुजनतनमधिकं विम्भारितपरगुणन्य पुरयस्य ।
 यदति विवासित्रकुमुदो द्विगुणरचिं हिमकरोद्घोतः ॥ ३७
 सुचन्धोः
 गुजनो न याति धरं परहितनिरतो विनाशकालेऽपि ।

छेदेऽपि चन्दनतरुः सुरभयति मुसं कुठारस्य ॥ ३८
रविगुप्तस्य

इदं हि माहात्म्यविशेषमूचकं वदन्ति चिह्नं महतां मनीषिणः ।
मनो यदेषां सुखदुःखसम्भवे प्रयाति नो हर्षनिपादवदयताम् ॥ ३९
मेष्ठकस्य

अद्यापि नोज्झति हरः किल कालकूटं
कूर्मो विमर्ति धरणीं खलु पृष्ठभागे ।
जम्भोनिधिर्वहति दुर्बहवाडवामि-
मङ्गीकृतं मुकृतिनः परिपालयन्ति ॥ ४०

किं कूर्मस्य मरव्यथा न वंपुषि क्ष्मां न क्षिपत्येव यत्
किं वा नास्ति परिश्रमो दिनपतेराम्ते न यन्निश्चलः ।
किं त्वङ्गीकृतमुत्सृजन्स्वमनसा श्लाघ्यो जनो लज्जते
निर्वाहः प्रतिपन्नवस्तुषु सतामेतद्धि गोत्रव्रतम् ॥ ४१
मर्तृहरेः

पियप्राया वृत्तिर्विजयमधुरो वाचि नियमः
प्रकृत्या कल्याणी मतिरनवगीतः परिचयः ।
पुरो वा पश्चाद्वा तदिदमविपर्यासितरसं
रहस्यं साधूनामनुपधि विशुद्धं विजयते ॥ ४२ भवनूतेः
पयोमुचः परीतापं हरन्त्येव शरीरिणाम् ।
नन्वात्मलामो महतां परदुःखोपशान्तये ॥ ४३ दण्डिनः
विवेकः सह सम्पत्त्या विनयो विद्यया सह ।
प्रसुत्वं प्रश्रयोपेतं चिह्नमेतन्महात्मनाम् ॥ ४४
त्रिविक्रमभट्टस्य

दुर्जननिन्दा.

खलः सर्पपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यति ।

आत्मनो बिल्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यति ॥ ४५

भगवतो व्यासस्य

अहो खलभुजङ्गस्य विचित्रोऽयं वधक्रमः ।

अन्यस्य दशति श्रोत्रमन्यः प्राणैर्वियुज्यते ॥ ४६

खलः करोति दुर्वृत्तं तद्धि फलति साधुषु ।

दशाननोऽहरत्सीतां बन्धनं च महोदधेः ॥ ४७

सर्वथा व्यवहर्तव्यं कुतो ह्यवचनीयता ।

यथा स्त्रीणां तथा वाचां साधुत्वे दुर्जनो जनः ॥ ४८

भवमूतेः

विध्वस्तपरगुणानां भवति खलानामतीव मलिनत्वम् ।

अन्तरितशशिरुचामपि सलिलमुच्चां मलिनिमाभ्यधिकः ॥ ४९

अतिमलिने कर्तव्ये भवति खलानामतीव निपुणा धीः ।

तिमिरे हि कौशिकानां रूपं प्रतिपद्यते दृष्टिः ॥ ५०

एतौ सुबन्धोः

अन्यस्माल्लब्धपदो नीचः प्रायेण दुःसहो भवति ।

रविरपि न दहति तादृग्यादृग्दहति वालुकानिकरः ॥ ५१

अकारणाविष्टृतवैरदारुणादसज्जनात्कस्य मयं न जायते ।

विषं महाहेरिव यस्य दुर्वचः सुदुःसहं सन्निहितं सदा मुखे ॥ ५२

बाणस्य

न विषममृतीकर्तुं शक्यं प्रयत्नशतैरपि

त्यजति कटुनां न स्वां निम्बः स्थितोऽपि पयोद्ददे ।

गुणपरिचितामार्यां वार्षां न जल्पति दुर्जन-

श्चिरमपि बलाघ्माते लोहे कुतः कनकाकृतिः ॥ ५३

तेजस्विप्रशंसा.

कुसुमस्तवकस्येव द्वे गती स्तो मनस्विनः ।

मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य शीर्यते वन एव वा ॥ ५४

मर्तृहरेः

बलवानपि निस्तेजाः कस्य नामिमवास्पदम् ।

निःशङ्कं दीयते लोकैः पश्य भस्मचये पदम् ॥ ५५

तुल्येऽपराधे स्वर्मानुर्भानुमन्तं चिरेण हि ।

हिमांशुमाशु असते तन्म्रदिग्गः स्फुटं फलम् ॥ ५६

माघस्य

सिंहः शिशुरपि निपतति मदमलिनकपोलभित्तिषु गजेषु ।

प्रकृतिरियं सत्त्ववतां न खलु वयस्तेजसो हेतुः ॥ ५७

यदचेतनोऽपि पादैः स्पृष्टः प्रज्वलति सवितुरिनकान्तः ।

तत्तेजस्वी पुरुषः परकृतनिकृतिं कथं सहते ॥ ५८

एतौ मर्तृहरेः

किमपेक्ष्य फलं पयोधरान्ध्वनतः प्रार्थयते मृगाधिपः ।

प्रकृतिः खलु सा महीयसः सहते नान्यसमुन्नतिं यया ॥ ५९

भारवेः

न तेजस्तेजस्वी प्रसृतमपरेषां प्रसहते

स तस्य स्वो भावः प्रकृतिनियतत्वादकृतकः ।

भयूत्सैरध्रान्तं तपति यदि देवो दिनकरः

किमाग्नेयग्रावा निकृत इव तेजांसि वमति ॥ ६०

भवभूतेः

कौशिकेन स किल क्षितीश्वरो राममध्वरविघातशान्तये ।
काकपक्षधरमेत्य याचितस्तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते ॥६१
कालिदासस्य

ज्वलितं न हिरण्यरेतसं चयमास्कन्दति भस्मनां जनः ।
अभिभूतिभयादसूनतः सुखमुज्जन्ति न धाम मानिनः ॥६२
भारवेः

दैवपुरुषकारप्रभावः.

द्वीपादन्यस्मादपि मध्यादपि जलनिधेर्दिशोप्यन्तात् ।
आनीय झटिति घटयति विधिरभिमतमभिमुखीभूतः ॥ ६३
रत्नावल्याम्

भगवन्तौ जगन्नेत्रे सूर्याचन्द्रमसावपि ।
पश्य गच्छत एवास्तं नियतिः केन लङ्घयते ॥ ६४
दण्डिनः

दैवं पुरुषकारेण कोऽतिवर्तितुमर्हति ।
विधातृविहितं मार्गं न कश्चिदतिवर्तते ॥ ६५
भगवतो वाल्मीकेः

प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ विफलत्वमेति बहुसाधनता ।
अवलम्बनाथ दिनभर्तुरभून्न पतिप्यतः करसहस्रमपि ॥ ६६
माघस्य

सोढश्चिरं राक्षसमध्यवासस्त्यागो द्वितीयश्च मुदुःसहोऽस्याः ।
को नाम पाकाभिमुखस्य जन्तोर्द्वाराणि दैवस्य पिधातुभीष्टे ॥६७
भद्रभूतेः

खल्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणैः सन्तापितो मस्तके
षाण्डन्देशमनातपं विधिवशात्तालस्य मूलं गतः ।

तत्राप्यस्य महाफलेन पतता भग्नं सशब्दं शिरः

प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रैव यान्त्यापदः ॥ ६८

मर्तृहरेः

ईशः करस्वीकृतकाञ्चनाद्रिः कुबेरमित्रं रजताचलस्यः ।

तथापि भिक्षाटनमस्य जातं विधौ शिरःस्ये कुटिले कुतः श्रीः ६९

विश्वगुणादर्शे

दैवं पुरुषकारेण साध्यसिद्धिनिबन्धनम् ।

योऽतिक्रमितुमिच्छेत स लोके नावसीदति ॥ ७०

निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः ।

सोद्योगं नरमायान्ति विवशाः सर्वसम्पदः ॥ ७१

पूर्वजन्मजनितं पुराविदः कर्म दैवमिति संप्रचक्षते ।

उद्यमेन तदुपार्जितं चिरादैवमुद्यमवशं न तत्कथम् ॥ ७२

नालम्बते दैष्टिकतां न निपीदति पौरुषे ।

शब्दार्थौ सत्कविरिव द्वयं विद्वानपेक्षते ॥ ७३

भाषस्य

दैवे पुरुषकारे च कर्मसिद्धिर्व्यवस्थिता ।

तत्र दैवमभिव्यक्तं पौरुषं पौर्वदेहिकम् ॥ ७४

भगवतो याज्ञवल्क्यस्य

अन्येषुरथ भूपाले जयोद्योगकथान्तरे ।

पौरुषं दैवसफलं प्राह यौगन्धरायणः ॥ ७५ क्षेमेन्द्रस्य

शीलप्रशंसा

अद्रोहः सर्वभूतेषु कर्मणा मनसा गिरा ।

अनुग्रहश्च दानं च शीलमेतद्विदुर्बुधाः ॥ ७६

विदेशेषु धनं विद्या व्यसनेषु धनं मतिः ।

परलोके धनं धर्मः शीलं सर्वत्र वै धनम् ॥

७७

अयं क्षेमेन्द्रस्य

किं कुलेनोपदिष्टेन शीलमेवात्र कारणम् ।

भवन्ति नितरां स्फीताः सुक्षेत्रे कण्टकिद्रुमाः ॥

७८

शुद्धकस्य

पेश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता शौर्यस्य वाक्संयमो

ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः ।

अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभवतो धर्मस्य निर्वाजता

सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम् ॥

७९

भर्तृहरेः

संस्कृतपद्यावलिः.

PART SECOND.

I.

THE IRATE DURVĀSAS PLEASED WITH
DURYODHANA'S ASSIDUOUS HOSPI-
TALITY GRANTS HIM A BOON.

नानोपायैरथं तेषु चिन्तयत्यु दुरात्मसु ।	
अभ्यागच्छत्स धर्मात्मा तपन्ती मुमहायशाः ॥	१
क्षिप्यायुतसमोपेतो दुर्वासा नाम कागतः ।	
तमागतमभिप्रेक्ष्य मुनिं परमकोपनम् ॥	२
दुर्योधनो विनीतात्मा प्रथयेण दमेन च । .	
सहितो आतृभिः श्रीमानातिथ्येन न्यमन्त्रयत् ॥	३
विधिवत्सूजयामास स्वयं किङ्करवत्स्थितः ।	
अहानि कतिचित्त्र तस्यौ स मुनिसत्तमः ॥	४
तं च पर्यचरद्राजा दिवारात्रमतन्द्रितः ।	
दुर्योधनो महाराज शापात्तस्य विशङ्कितः ॥	५
क्षुधितोऽस्मि ददस्वान्नं शीघ्रं मम नराधिप ।	
इत्युक्त्वा गच्छति श्वातुं प्रत्यागच्छति वै चिरात् ॥	६
न भोऽयाम्यद्य मे नास्ति क्षुधेत्युक्त्वैत्यदर्शनम् ।	
अकस्मादेत्य च व्रूते भोजयासांस्त्वरान्वितः ॥	७

- कदाचिच्च निशीथे स उत्थाय निकृतौ स्थितः ।
 पूर्ववत्कारयित्वाऽन्नं न भुङ्क्ते गर्हयन्स सः ॥ ८
 वर्तमाने तथा तस्मिन्यदा दुर्योधनो नृपः ।
 विकृतिं नैति न क्रोधं तदा तुष्टोऽभवन्मुनिः ॥ ९
 आह चैनं दुराधर्षो वरदोऽसीति भारत ।
 वरं धरय भद्रं ते यत्ते मनसि वर्तते ॥ १०
 मयि प्रीते तु यद्दुर्म्यं नालम्यं विद्यते तव ।
 एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
 अमन्यत मुनर्जातमात्मानं स सुयोधनः ॥ ११
 प्रागेव मन्त्रितं चासीत्कर्णदुःशासनादिभिः ।
 याचनीयं मुनेस्तुष्टादिति निश्चित्य दुर्मतिः ॥ १२
 अतिहर्षान्वितो राजन्वरमेनमयाचत ।
 शिष्यैः सह मम ब्रह्मन्यथा जातोऽतिथिर्भवान् ॥ १३
 अस्मत्कुले महाराजो ज्येष्ठः श्रेष्ठो युधिष्ठिरः ।
 वने वसति धर्मात्मा भ्रातृभिः परिवारितः ॥ १४
 गुणवान्शीलसम्पन्नस्तस्य त्वमतिथिर्भव ।
 यदा च राजपुत्री सा सुकुमारी यशस्विनी ।
 भोजयित्वा द्विजान्सर्वान्पतींश्च वरवर्णिनी ॥ १५
 विश्रान्ता च स्वयं भुक्त्वा सुखासीना भवेद्यदा ।
 तदा त्वं तत्र गच्छेथा यद्यनुग्राह्यता मयि ॥ १६
 तथा करिष्ये त्वत्प्रीत्येत्येवमुक्त्वा सुयोधनम् ।
 दुर्वासा अपि विप्रेन्द्रो यथागतमगात्ततः ॥ १७
 वृत्तार्थमपि चात्मानं तदा मेने सुयोधनः ।
 करेण च करं गृह्य कर्णस्य मुदितो भृशम् ॥ १८

कर्णोऽपि आवृसहितमित्युवाच नृपं मुदा ।
 दिष्ट्या कामः सुसंवृत्तो दिष्ट्या कौरव वर्धसे ॥ १९
 दिष्ट्या ते शत्रवो मग्ना दुस्तरे व्यसनार्णवे ।
 दुर्वासःक्रोधजे वह्नौ पतिताः पाण्डुनन्दनाः ।
 सैरेव ते महापापैर्गता वै दुस्तरं तमः ॥ २०

Mahābhārata—Vanaparva.

II.

THE DUTIFUL RĀMA TRIES TO SOOTHEN THE FEELINGS OF INDIGNANT LA- KSHMAṆA AND SORROWING KAUSALYĀ.

तथा तु विलपन्तीं तां कौसल्यां राममातरम् ।
 उवाच लक्ष्मणो दीनस्तत्कालसदृशं वचः ॥ १
 न रोचते ममाप्येतदार्ये यद्रापवो वनम् ।
 त्यक्त्वा राज्यश्रियं गच्छेत् स्त्रिया वाक्यचशंगतः ॥ २
 नास्यापराधं पश्यामि नापि दोषं तथाविधम् ।
 येन निर्वास्यते राष्ट्राद्वनवासाय राघवः ॥ ३
 न तं पश्याम्यहं लोके परोक्षमपि यो नरः ।
 स्वमित्रोऽपि निरस्तोऽपि योऽस्य दोषमुदाहरेत् ॥ ४
 देवकल्पमृजुं दान्तं रिपूणामपि वत्सलम् ।
 अवेक्षमाणः को धर्मं त्यजेत्पुत्रमकारणात् ॥ ५
 तदिदं वचनं राज्ञः पुनर्वात्यमुपेयुषः ।
 पुत्रः को हृदये शूर्याद्राजवृत्तमनुसरन् ॥ ६

- यावदेव न जानाति कश्चिदर्थमिमं नरः ।
तावदेव मया सार्धमात्मस्थं कुरु शासनम् ॥ ७
- मया पार्श्वे सधनुषा तव गुप्तस्य राघव ।
कः समर्थोऽधिकं कर्तुं कृतान्तस्येव तिष्ठतः ॥ ८
- निर्मनुष्यामिमां सर्वामयोध्यां मनुजर्षभ ।
करिष्यामि शरैस्तीक्ष्णैर्यदि स्थास्यति विप्रिये ॥ ९
- भरतस्याथ पक्ष्यो वा यो वाऽस्य हितमिच्छति ।
सर्वानेतान्वधिष्यामि मृदुहिं परिभूयते ॥ १०
- प्रोत्साहितोऽयं कैकेय्या स दुष्टो यदि नः पिता ।
अमित्रमृतो निःसङ्गं बध्यतां बध्यतामपि ॥ ११
- गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः ।
उत्पथं प्रतिपन्नस्य कार्यं भवति शासनम् ॥ १२
- त्वया चैव मया चैव कृत्वा वैरमनुत्तमम् ।
काऽस्य शक्तिः श्रियं दातुं भरतायारिशासन ॥ १३
- अनुरक्तोऽसि भावेन भ्रातरं देवि तत्त्वतः ।
सत्येन धनुषा चैव दत्तेनेष्टेन ते शपे ॥ १४
- दीप्तमग्निमरुष्यं वा यदि रामो प्रवेक्ष्यति ।
प्रविष्टं तत्र मां देवि त्वं पूर्वमवधारय ॥ १५
- हरामि धीर्याद्भुःसं ते तमः सूर्य इवोदितः ।
देवी पश्यतु मे धीर्यं राघवश्चैव पश्यतु ॥ १६
- एतद्यु यचनं श्रुत्वा लक्ष्मणस्य महात्मनः ।
उवाच रामं कौमल्या रुदती शोकज्वलता ॥ १७

- आतुस्ते वदतः पुत्र लक्ष्मणस्य श्रुतं त्वया ।
 यदत्रानन्तरं कार्यं कुरुष्व यदि रोचते ॥ १८
- न चाधर्म्यं वचः श्रुत्वा सपत्न्या मम भाषितम् ।
 विहाय शोकसन्तप्तां गन्तुमर्हसि मामितः ॥ १९
- धर्मज्ञ यदि धर्मिष्ठो धर्मं नरितुमिच्छसि ।
 शुश्रूष मामिहस्वस्त्वं चर धर्ममनुत्तमम् ॥ २०
- यथैव राजा पूज्यन्ते गौरवेण तथा ह्यहम् ।
 त्वां नाहमनुजानामि न गन्तव्यमितो वनम् ॥ २१
- त्वद्वियोगान्न मे कार्यं जीवितेन मुखेन वा ।
 त्वया सह मम श्रेयस्तृणानामपि भक्षणम् ॥ २२
- यदि त्वं यास्यसि वनं त्यक्त्वा मां शोकलालसाम् ।
 अहं प्रायमिहासिष्ये न हि शक्यामि जीवितुम् ॥ २३
- विलपन्तीं तथा दीनां कौसल्यां जननीं ततः ।
 उवाच रामो धर्मात्मा वचनं धर्मसंहितम् ॥ २४
- नास्ति शक्तिः पितुर्वाक्यं समतिक्रमितुं मम ।
 प्रसादये त्वां शिरसा गन्तुमिच्छाम्यहं वनम् ॥ २५
- ऋषिणा च पितुर्वाक्यं कुर्वता व्रतचारिणा ।
 गौर्हिता जानता धर्मं कण्डुनापि विपश्चिता ॥ २६
- अस्माकं च कुले पूर्वं सगरस्याज्ञया पितुः ।
 खनद्भिः सागैर्ममिमवाप्तः सुमहान्वधः ॥ २७
- जामदग्नयेन रामेण रेणुका जननी त्वयम् ।
 कृत्वा परशुनाऽरण्ये पितुर्नेचनकारिणा ॥ २८

- एतैरन्यैश्च बहुभिर्देवि देवसमैः कृतम् ।
 पितुर्वचनमङ्गीवं करिष्यामि पितुर्हितम् ॥ २९
- नाहं धर्ममपूर्वं ते प्रतिकूलं प्रवर्तये ।
 पूर्वैरयमभिप्रेतो गतो मार्गोऽनुगम्यते ॥ ३०
- तदेतत्तु मया कार्यं क्रियते भुवि नान्यथा ।
 पितुर्हि वचनं कुर्वन्न कश्चिन्नाम हीयते ॥ ३१
- तामेवमुक्त्वा जननीं लक्ष्मणं पुनरब्रवीत् ।
 वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठः श्रेष्ठः सर्वघनुष्मताम् ॥ ३२
- तव लक्ष्मण जानामि मयि स्नेहमनुत्तमम् ।
 विक्रमं चैव सत्त्वं च तेजश्च सुदुरासदम् ॥ ३३
- मम मातुर्महद्दुःखमतुलं शुभलक्षण ।
 अभिप्रायमविज्ञाय सत्यस्य च शमस्य च ॥ ३४
- धर्मो हि परमो लोके धर्मे सत्यं प्रतिष्ठितम् ।
 धर्मसंश्रितमेतच्च पितुर्वचनमुत्तमम् ॥ ३५
- संश्रुत्य च पितुर्वाक्यं मातुर्वा ब्राह्मणस्य वा ।
 न फर्तव्यं वृथा वीर धर्ममाश्रित्य तिष्ठता ॥ ३६
- सोऽहं न शक्यामि पितुर्नियोगमतिवर्तितुम् ।
 पितुर्हि वचनाद्गीरं कैचेऽप्याहं प्रचोदितः ॥ ३७
- तदेजां विमृजानार्या क्षत्रधर्माश्रितां मतिम् ।
 धर्ममाश्रय मा तैक्ष्यं महद्द्विरनुगम्यताम् ॥ ३८
- तमेवमुक्त्वा सौहार्दाद्भितरं लक्ष्मणाग्रजः ।
 उवाच भूयः पौसल्यां प्राज्ञलिः शिरसा नतः ॥ ३९

अनुमन्यस्व मां देवि गमिष्यन्तमितो वनम् ।	
शापितासि मम प्राणैः कुरुं स्वस्त्ययनानि मे ॥	४०
शोकः सन्धार्यतां मातर्हृदये साधु मा शुचः ।	
वनवासादिहैष्यामि पुनः कृत्वा पितुर्वचः ॥	४१
त्वयां मया च वैदेह्या लक्ष्मणेन सुमित्रया ।	
पितुर्नियोगे स्यात्तव्यमेष धर्मः सनातनः ॥	४२
अम्ब संहृत्य सम्भारान्दुःखं हृदि निगृह्य च ।	
वनवासकृता बुद्धिर्मम धर्म्यानुवर्त्यताम् ॥	४३

Rāmāyana-Ayodhyā.

III.

SUGRĪVA TRIES TO INSPIRE HOPE IN RĀMA WHO DESPAIRS OF CROSSING THE SEA.

सर्वथा सुकृतं तावत्सीतायाः परिमार्गणम् ।	
सागरं तु समासाद्य पुनर्नष्टं मनो मम ॥	१
कथं नाम समुद्रस्य दुष्पारस्य महाम्भसः ।	
हरयो दक्षिणं पारं गमिष्यन्ति समाहिताः ॥	२
यद्यप्येष तु वृत्तान्तो वैदेह्या गदितो मम ।	
समुद्रपारगमने हरीणाः किमिवोचरम् ॥	३
इत्युक्त्वा शोकसंभ्रान्तो रामः शत्रुनिवर्हणः ।	
हनुमन्तं महाबाहुस्ततो ध्यानमुपागमत् ॥	४

- तं तु शोकपरिधूनं रामं दशरथात्मजम् ।
 उवाच वचनं श्रीमान्मुग्रीवः शोकनाशनम् ॥ ५
- किं त्वं सन्तप्यसे वीर यथान्यः प्राकृतस्तथा ।
 मैवं भूस्त्यज सन्तापं कृतघ्न इव सौहृदम् ॥ ६
- सन्तापस्य च ते स्थानं न हि पश्यामि राघव ।
 प्रवृत्तावुपलब्धायां ज्ञाते न्न निलये रिपोः ॥ ७
- मतिमाञ्छास्त्रविल्लाजः पण्डितश्चासि राघव ।
 त्यजेमां पापिकां बुद्धिं कृतात्मेवार्थदूषणीम् ॥ ८
- समुद्रं लङ्घयित्वा तु महानक्रसमाकुलम् ।
 लङ्कामारोहयिष्यामो हनिष्यामश्च ते रिपुम् ॥ ९
- निरुत्साहस्य दीनस्य शोकपर्याकुलात्मनः ।
 सर्वार्था व्यवसीदन्ति व्यसनं चाधिगच्छति ॥ १०
- इमे शूराः समर्थाश्च सर्वे नो हरियूथपाः ।
 त्वद्वियार्थं कृतोत्साहाः प्रवेष्टुमपि पावकम् ॥ ११
- विक्रमेण समानेष्ये सीतां हत्वा यथा रिपुम् ।
 रावणं पापकर्माणं तथा त्वं कर्तुमर्हसि ॥ १२
- अवद्धा सागरे सेतुं घोरे तु वरुणालये ।
 लङ्का न मर्दितुं शक्या सेन्द्रैरपि सुरामुरैः ॥ १३
- मेतुर्बद्धः समुद्रे च यावद्दङ्कासमीपतः ।
 सर्व तीर्णं च वै सैन्यं त्रितमित्युपधारय ॥ १४
- इमे हि सगरे शूरा हरयः कामरूपिणः ।
 तानरीन्विधमिष्यन्ति शिलापादपवृष्टिभिः ॥ १५

IV.

HANUMĀN, AT THE REQUEST OF BHARATA, SUMMARIZES THE STORY OF RĀMA'S LIFE UP TO THE LATTER'S RETURN TO AYODHYĀ.

बहूनि नाम वर्षाणि गतस्य सुमहद्वनम् ।	
शृणोम्यहं प्रीतिकरं मम नाथस्य कीर्तनम् ॥	१
कल्याणी वत गाथेयं लौकिकी प्रतिभाति मे ।	
एति जीवन्तमानन्दो नरं वर्षशतादपि ॥	२
राघवस्य हरीणां च कथमासीत्समागमः ।	
कस्मिन्देसे किमाश्रित्य तत्त्वमाख्याहि पृच्छतः ॥	३
स पृष्टो राजपुत्रेण वृत्त्यां समुपवेगितः ।	
आचक्षे ततः सर्वं रामस्य चरितं वने ॥	४
यथा प्रवाजितो रामो मातुर्दत्तो वरस्त्रय ।	
यथा च पुत्रशोकेन राजा दशरथो मृतः ॥	५
यथा दूतैस्त्वमानीतस्तूर्णं राजगृहात्प्रभो ।	
त्वयायोध्यां प्रविष्टेन यथा राज्यं न चेप्सितम् ॥	६
चित्रकूटं गिरिं गत्वा राज्येनामित्रकर्षण ।	
निमग्नितस्त्वया आता धर्ममाचरता सताम् ॥	७
स्वितेन राज्ञो वचने यथा राज्यं विमर्जितम् ।	
आर्यस्य पादुके गृह्य यथासि पुनरागतः ॥	८
गर्भभेतन्नदावाहो यथावद्विदितं तव ।	
त्वयि प्रतिप्रयाति तु यद्गुणं तन्निबोध मे ॥	९

रावणानुचरो घोरो मारीचो नाम राक्षसः ।
 लोभयामास वैदेहीं भूत्वा रत्नमयो मृगः ॥ २२
 अथैनमद्रवीद्रामं वैदेही गृह्यतामिति ।
 अहो मनोहरः कान्त आश्रमो नो भविष्यति ॥ २३
 ततो रामो धनुष्पाणिर्धावन्तमनुधावति ।
 स तं जघान धावन्तं शरेणानतपर्वणा ॥ २४
 अथ सौम्य दशमीवो मृगं याते तु राघवे ।
 लक्ष्मणे चापि निष्क्रान्ते प्रविवेक्षाथमं तदा ॥ २५
 जग्राह तरसा सीतां प्रहः से रोहिणीमिव ।
 श्रातुकामं ततो युद्धे हत्वा गृध्रं जटायुषम् ॥
 प्रगृह्य सीतां सहसा जगामाशु स रावणः ।
 तनस्त्वद्भुतसङ्काशाः स्थिताः पर्वतमूर्धनि ॥
 सीतां गृहीत्वा गच्छन्तं यानराः पर्वतोपमाः ।
 ददृशुर्विम्बिताम्नत्र रावणं राक्षसाधिपम् ॥
 प्रविवेश ततो लङ्कां गवणो लोकरायणः ॥
 तां शुवर्णपरिश्रान्ते शुभे महति वेदमनि ।
 प्रविश्य मैथिलीं यावयः सान्त्वयामास .
 कृणवद्ग्रापितं तन्य तं च नैर्ऋतपुत्रवम् ।
 पविन्नयन्ती वैदेही अशोकवनिकां गता
 ग्दधर्तुन ततो रामो मृगं हत्वा महावने ।
 निवर्तमानः बाभ्रुव्यो दृष्ट्वा गृध्रं प्रविष्यमे
 गृध्रं हतं ततो दग्ध्वा रामः प्रियसमं पितुः
 मार्गमाजगु वैदेहीं राघवः महत्प्रमथः ॥

रावणानुचरो घोरो मारीचो नाम राक्षसः । लोभयामास वैदेहीं भूत्वा रत्नमयो मृगः ॥	२२
अथैनमब्रवीद्रामं वैदेही गृह्यतामिति । अहो मनोहरः कान्त आश्रमो नो भविष्यति ॥	२३
ततो रामो धनुष्पाणिर्धावन्तमनुधावति । स तं जघान धावन्तं शरेणानतपर्वणा ॥	२४
अथ सौम्य दशग्रीवो मृगं याते तु राघवे । लक्ष्मणे चापि निष्क्रान्ते प्रविवेशाश्रमं तदा ॥	२५
जग्राह तरसा सीतां ग्रहः खे रोहिणीमिव । शालुकामं ततो युद्धे हत्वा गृध्रं जटायुपगम् ॥	२६
प्रगृह्य सीतां सहसा जगामाशु स रावणः । ततस्त्वद्भुतसङ्काशाः स्थिताः पर्वतमूर्धनि ॥	- २७
सीतां गृहीत्वा गच्छन्तं चानराः पर्वतोपमाः । ददृशुर्विस्मितास्तत्र रावणं राक्षसाधिपम् ॥	२८
प्रविवेश ततो लङ्कां रावणो लोकरावणः ॥ तां सुवर्णपरिक्रान्ते शुभे महति वेदमनि ।	२९
प्रविश्य मैथिलीं वाक्यैः सान्त्वयामास रावणः ॥ तृणवद्भाषितं तस्य तं च नैर्ऋतपुङ्गवम् ।	३०
अचिन्तयन्ती वैदेही अशोकवनिकां गता ॥ न्यवर्तत ततो रामो मृगं हत्वा महावने ।	३१
निवर्तमानः फाकुत्स्थो दृष्ट्वा गृध्रं प्रविष्यथे ॥ गृध्रं हतं तनो दग्ध्वा रामः प्रियसखं पितुः ।	३२
मार्गमाणस्तु वैदेहीं राघवः सहलक्ष्मणः ॥	३३

गोदावरीमन्वचरद्वनोद्देशांश्च पुष्पितान् ।	
आसेदतुर्महारण्ये क्वन्धं नाम राक्षसम् ॥	३४
ततः क्वन्धवचनाद्रामः सत्यपराक्रमः ।	
ऋष्यमूकं गिरिं गत्वा सुग्रीवेण समागतः ॥	३५
तयोः समागमः पूर्वं प्रीत्या हादौ व्यजायत ।	
आत्रा निरस्तः क्रुद्धेन सुग्रीवो घालिना पुरा ॥	३६
इतरेतरसंवादात्प्रगाढः प्रणयस्त्रयोः ।	
रामस्य बाहुवीर्येण स्वराज्यं प्रत्यपादयत् ॥	३७
घालिनं समरे हत्वा महाकार्यं महाबलम् ।	
सुग्रीवः स्थापितो राज्ये सहितः सर्वानरैः ॥	३८
रामाय प्रतिजानीते राजपुत्र्याश्च मार्गणम् ॥	३९
आदिष्टा धानरेन्द्रेण सुग्रीवेण महात्मना ।	
दश कोट्यः सुवह्मनां सर्वाः प्रस्थापिता दिशः ॥	४०
तेषां नो त्रिप्रहृष्टानां विन्ध्ये पर्वतसत्तमे ।	
मृशं शोकाभितप्तानां महान्कालोऽत्यवर्तन ॥	४१
भ्राता तु गृध्रराजन्य सम्पातिर्नाम वीर्यवान् ।	
समाम्न्याति स्र वसतिं सीताया रावणालये ॥	४२
सोहं शोकपरीतानां दुःखं तज्जातिनां नुदन् ।	
आन्मर्षीर्य समास्थाय योजनानां शतं हृतः ॥	४३
तत्राहमेकामद्राधमनोकवनिरां गताम् ।	
कौशेयवग्नां मन्दिना निगनन्दां दृढरनाम् ॥	४४
तया समेत्य विधिवत्पृष्ट्वा सर्वमनिन्दिताम् ।	
अभिज्ञानं च मे दत्तमर्षिभ्यान्म महामणिः ॥	४५

अभिज्ञानं मणिं लब्ध्वा चरितार्थोऽहमागतः ॥ ४६

मया च पुनरागम्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः ।

अभिज्ञानं मया दत्तमर्चिष्मान्स महामणिः ॥ ४७

श्रुत्वा तु मैथिलीं हृष्टस्त्वाशशंसे च जीवितम् ।

जीवितान्तमनुप्राप्तः पीत्वाऽमृतमिवातुरः ॥ ४८

उद्योजयिष्यन्नद्योगं दधे कामं वधे मनः ।

जिघांसुरिव लोकान्ते सर्वलोकान् विमावसुः ॥ ४९

ततः समुद्रमासाद्य नलं सेतुमकारयत् ।

अतरत्कपिवीराणां बाहिनी तेन सेतुना ॥ ५०

प्रहस्तमवधीन्नीलः कुम्भकर्णं तु राघवः ।

लक्ष्मणो रावणमुतं स्वयं रामस्तु रावणम् ॥ ५१

स शक्रेण समागम्य यमेन वरुणेन च ।

महेश्वरस्वयम्भूभ्यां तथा दशरथेन च ॥ ५२

तैश्च दत्तवरः श्रीमानृषिभिश्च समागतः ।

सुरर्षिभिश्च काकुत्स्थो वरालिभे परंतपः ॥ ५३

स तु दत्तवरः प्रीत्या वानरैश्च समागतः ।

पुष्पकेण विमानेन किष्किन्धामभ्युपागमत् ॥ ५४

तं गङ्गां पुनरासाद्य वसन्तं मुनिसन्निधौ ।

अविभ्रं पुष्ययोगेन श्वो रामं द्रष्टुमर्हसि ॥ ५५

ततस्तु सत्यं हनुमद्वचो महन्निशम्य हृष्टो भरतः कृताञ्जलिः ।

उयाच वार्ष्णीं मनसः प्रदर्षिणीं निरस्य पूर्णः स्वस्तु मे मनोरथः ॥ ५६

- मृदुसूर्याः सनीहाराः पटुशीताः समारुताः ।
 शून्यारण्या हिमध्वस्ता दिवसा भान्ति सांप्रतम् ॥ ११
- निवृत्ताकाशशयनाः पुप्यनीता हिमारुणाः ।
 शीता वृद्धतरायामाखियामा यान्ति सांप्रतम् ॥ १२
- रविसंक्रान्तसौभाग्यस्तुपारारुणमण्डलः ।
 निःश्वासान्ध इवादर्शश्चन्द्रमा न प्रकाशते ॥ १३
- ज्योत्स्नी तुपारमलिना पौर्णमास्यां न राजते ।
 सीतेव चातपश्यामा लक्ष्यते न तु शोभते ॥ १४
- प्रकृत्या शीतलस्पर्शा हिमविद्धश्च सांप्रतम् ।
 प्रवाति पश्चिमो वायुः काले द्विगुणशीतलः ॥ १५
- बाष्पच्छन्नान्यरण्यानि यवगोधूमवन्ति च ।
 शोभन्तेऽभ्युदिते सूर्ये नदद्भिः क्रौञ्चसारसैः ॥ १६
- खर्जूरपुष्पाकृतिभिः शिरोभिः पूर्णतण्डुलैः ।
 शोभन्ते किञ्चिदानग्नाः शालयः कनकप्रभाः ॥ १७
- मयूखैरुपसर्पद्भिर्हिमनीहारसंवृतैः ।
 दूरमभ्युदितः सूर्यः शशाङ्क इव लक्ष्यते ॥ १८
- अग्राह्यवीर्यः पूर्वाह्ने मघ्याह्ने स्पर्शतः सुराः ।
 संरक्तः किञ्चिदापाण्डुरातपः शोभते शितौ ॥ १९
- अवश्यायनिपातेन किञ्चिन्नक्लिन्नशाद्वला ।
 वनानां शोभते भूमिर्निविष्टतरुणातपा ॥ २०
- एष्टगंशु विपुलं शीतमुदकं द्विरदः सुराम् ।
 अत्यन्तवृषितो वन्यः प्रतिसंहरते करम् ॥ २१

पृते हि समुपासीना विहगा जलचारिणः ।	
न त्रिगाहन्ति सलिलमप्रगल्भा इवाहवम् ॥	२२
अवश्यायतमोनद्धा नीहारतमसा वृत्ताः ।	
प्रमुष्ठा इव लक्ष्यन्ते विपुष्पा वनराजयः ॥	२३
वाप्यसञ्चन्नसलिला रत्नविज्ञेयसारसाः ।	
हिमाद्र्वाङ्कैर्नीरैः सरितो भान्ति सांप्रतम् ॥	२४
तुषारपतनाच्चैव मृदुत्वाद्भास्करस्य च ।	
शैत्यादगाग्रस्यमपि प्रायेण रसवज्जलम् ॥	२५
Rāmāyana Aranyakāṇḍa	

VI.

A POETIC DESCRIPTION OF THE
MIGHTY WARRIOR ARJUNA.

अग्निर्ब्राह्मणरूपेण प्रच्छन्नोऽन्नमयाचत ।	
महाशनं ब्राह्मणं मां प्रमुञ्चार्जुन स्वाण्डवे ॥	१
सशुश्रुवे च धर्मात्मा यन्ममर्थं चकार ह ।	
तस्मै ब्राह्मणरूपाय हुताशाय महायशाः ।	
निजित्यैरुदधेनेन्द्रं हत्वा पन्नगराद्यमान् ॥	२
यन्मु देवान्मनुष्याश्च सर्वानेकरथोऽजयन् ।	
स भीमधन्वा श्वेनाश्वः पाण्डवः किं करिष्यति ॥	३
सनुद्र इव सिन्धूनां शैलानां हिमवानिव ।	
महेन्द्र इव देवानां दानवानां पत्निर्यथा ॥	४

- सुप्रतीको गजेन्द्राणां युम्यानां तुरगो यथा ।
 कुबेर इव यक्षाणां मृगाणां केसरी यथा ॥ ५
- रोषामर्षसमायुक्तो भुजङ्गानां च तक्षकः ।
 वायुवेगबलोद्भूतो गरुडः पततामिव ॥ ६
- आयुधानां वरो वज्रः फकुन्नांश्च गवां वरः ।
 धृतराष्ट्रश्च नागानां हस्तिवैरावतो यथा ॥ ७
- पुत्रः प्रियाणामधिको भार्या च सुहृदां वरः ।
 गिरीणां प्रवरो मेरुर्देवानां मधुसूदनः ।
 ग्रहाणां प्रवरश्चन्द्रः सरसां मानसो यथा ॥ ८
- यथैतानि विशिष्टानि स्वस्यां जात्यां वृकोदर ।
 एवं युवा गुडाकेशः श्रेष्ठः सवेधनुष्मताम् ॥ ९
- सोऽयमिन्द्रादनवमो वासुदेवाच्च भारत ।
 उषित्वा पञ्च वर्षाणि सहस्राक्षस्य वेदमनि ॥ १०
- ब्रह्मचारी व्रते युक्तः सर्वशम्भृतां वरः ।
 अवाप चाम्बमखण्डः सर्वज्ञः सर्वसंमतः ।
 क्षिप्रं चाणु विचित्रं च ध्रुवं च वदतां वरः ॥ ११
- अनुज्ञातः सुरेन्द्रेण पुनः प्रत्यागतो महीम् ।
 धार्तराष्ट्रविनाशाय पाण्डवानां जयाय च ॥ १२
- यं मन्ये द्वादशं रद्रमाद्रित्यानां त्रयोदशम् ।
 दग्नां नयमं मन्ये गिरीणामष्टमः स्मृतः ॥ १३
- यस्य दीर्घां ममो याद् ज्यापातेन किणीकनी ।
 दक्षिणर्ध्वं गव्यक्ष्वात्वा अनष्टुदो यथा ॥ १४

तलाङ्गुलित्राभ्युचितौ नागराजकरोपमौ ।	
पीनौ परिघसङ्काशौ मृदुताम्रतलैः शुभौ ॥	१५
श्यामो युवा गुडाकेशो दर्शनीयश्च पाण्डवः ।	
गाण्डीवधन्वा श्वेताश्वः किरीटी वानरध्वजः ॥	१६
किंरूपधारी किंकर्मा किंचेष्टः किंपरायणः ।	
वीभत्सुर्भीमधन्वा च किं करिष्यति चार्जुनः ॥	
कुन्तीपुत्रो विराटस्य रमते केन कर्मणा ॥	१७

Mahābhārata-Virāṭaparva.

VII.

RESTRAINT OF SENSES IS THE ROOT OF SUCCESS.

शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पद्यमः ।	
एकैकमलमेतेषां विनाशप्रतिपत्तये ॥	१
शुचिशष्पाङ्कुराहारो विदूरकमणक्षमः ।	
लुब्धकाद्वीतलोभेन मृगो मृगयते वधम् ॥	२
गिरीन्द्रशिखराकारो लीलयोन्मूलितद्रुमः ।	
करिणीस्पर्शसंमोहादालानं याति वारणः ॥	३
स्निग्धदीपशिखालोकविलोमितविलोचनः ।	
मृत्युमृच्छत्यसन्देहात् पतङ्गः सहसा पतन् ॥	४
दूरेऽपि च भवन् दृष्टेरगाधसलिले चरन् ।	
मीनस्तु सामिपं लोहमास्वादयति मृत्यवे ॥	५
गन्धनुब्धो मधुकरो दानासवपिपासया ।	
अभ्येत्यनुस्वमधारां गजकर्णशण्डशणाम् ॥	६

- एकैकशो विनिघ्नन्ति विषया विपसनिमाः ।
 क्षेमी नु स कथं वा स्याद्यः समं पञ्च सेवते ॥ ७
- सेवेत विषयान्काले मुक्त्वा तत्परतां वशी ।
 सुखं हि फलमर्थस्य तन्निरोधे वृथा श्रियः ॥ ८
- निकामं सक्तमनसां कान्तामुखविलोकने ।
 गलन्ति गलिताक्षूणां यौवनेन सह श्रियः ॥ ९
- धर्मादधोऽर्थतः कामः कामात्सुखफलोदयः ।
 आत्मानं हन्ति तान्हत्वा युक्त्या यो न निपेवते ॥ १०
- मृगयाऽश्वास्तथा पानं गर्हितानि महीभुजाम् ।
 दृष्टास्तेभ्यस्तु विपदः पाण्डुनैपधवृष्णिषु ॥ ११
- कामः क्रोधस्तथा लोभो हर्षो मानो मदस्तथा ।
 पद्दुर्गमुत्सृजेदेनमस्मिस्त्यक्ते सुखी नृपः ॥ १२
- शत्रुपद्दुर्गमुत्सृज्य जामदग्नयो जितेन्द्रियः ।
 अम्बरीषो महाभागो बुभुजाते चिरं महीम् ॥ १३
- शास्त्राय गुरुसंयोगः शास्त्रं विनयवृद्धये ।
 विद्याविनीतो नृपतिर्न कृच्छ्रेष्ववसीदति ॥ १४

इति म्म राजा विनयी नयान्वितो

निपेयमाणो नरदेवसेवितम् ।

पदं समाक्रामति भास्वरं श्रिया

शिरो महारत्नगिरैरिवोन्नतम् ॥

१५

परां विनीतः ममुपैति मेघ्यतां

महीपतीनां विनयो विभूषणम् ।

प्रवृत्तदानो मृदुसञ्चरत्करः करीव मद्रो विनयेन शोभते ॥	१६
सुनिपुणमुपसेव्य सद्गुरुं शुचिरनुवृत्तिपरो विमृतये । भवति हि विनयोपबृंहितो नृपतिपदाय शमाय च क्षमः ॥	१७
Kāmandakīya-nītisāra I.	

VIII.

SOME QUESTIONS AND ANSWERS OF PERENNIAL INTEREST.

केनसिद्ध्योत्रियो भवति केनसिद्धिन्दते महत् । केनसिद्ध् द्वितीयवान्भवति राजन्केन च बुद्धिमान् ॥ १	
श्रुतेन श्रोत्रियो भवति तपसा विन्दते महत् । धृत्या द्वितीयवान्भवति बुद्धिमान्बृद्धसेवया ॥	२
इन्द्रियार्थाननुभवन्बुद्धिर्माँल्लोकपूजितः । संमतः सर्वमृतानामुच्छ्रसन्को न जीवति ॥	३
देवतातिथिमृत्यानां पितृणामात्मनश्च यः । न निर्वपति पञ्चानामुच्छ्रसन्न स जीवति ॥	४
किंसिद्धुरुतरं भूमेः किंसिद्धुचतरं च स्वात् । किंभिच्छीघ्रतरं वायोः किंसिद्धुतरं तृणान् ॥	५
माता गुरुतरा भूमेः सात्पितोच्चतगन्त्रया । मनः शीघ्रतरं वाताचिन्ता बहुतरा तृणान् ॥	६

- किंस्त्रिभ्रवसतो मित्र किंस्त्रिन्मित्र गृहे सत ।
 आतुरस्य च किं मित्र किंस्त्रिन्मित्र मरिष्यत ॥ ७
 विद्या प्रवसतो मित्रं भार्या मित्रं गृहे सतः ।
 आतुरस्य भिषङ् मित्र दान मित्र मरिष्यत ॥ ८
 धन्यानामुत्तम किंस्त्रिद्वनाना स्यात्किमुत्तमम् ।
 लाभानामुत्तम किं स्यात्पुस्वाना स्यात्किमुत्तमम् । ९
 धन्यानामुत्तम दाक्ष्य धनानामुत्तम श्रुतम् ।
 लाभानां श्रेय आरोग्यं सुराना तुष्टिरुत्तमा ॥ १०
 केनस्त्रिदावृतो लोऋ केनस्त्रिन्न प्रकाशते ।
 केन त्यजति मित्राणि केन स्वर्गं न गच्छति ॥ ११
 अज्ञानेनावृतो लोऋन्तमसा न प्रकाशते ।
 लोभात्त्यजति मित्राणि सद्भात्स्वर्गं न गच्छति ॥ १२
 मृत कथं स्यात्पुरप कथं राष्ट्र मृत भवेत् ।
 श्राद्ध मृत कथं वा म्यात्कथं यज्ञो मृतो भवेत् ॥ १३
 मृतो दरिद्र पुरपो मृत राष्ट्रमरानकम् ।
 मृतमथोत्रिय श्राद्ध मृतो यज्ञस्त्वदक्षिण ॥ १४
 तप निर्लक्षण प्रोक्त षोऽन्मश्च प्रकीर्तित ।
 क्षमा च या परा प्रोक्ता या च ह्रीं परिकीर्तिता ॥ १५
 तप सधर्मवर्तित्व मनसो दमन दम ।
 क्षमा द्वन्द्वगदिष्युच ह्रींरकार्यनिवर्तनम् ॥ १६
 प द्युर्जय पुमा पश्च व्याधिरनन्तक ।
 धीरपश्च मृत सापुरमापु कीदृश मृत ॥ १७

- क्रोधः सुदुर्जयः शत्रुलोभो व्याधिरनन्तकः ।
 सर्वभूतहितः साधुरसाधुनिर्दयः स्मृतः ॥ १८
- किं सैर्यमृषिभिः प्रोक्तं किं च धैर्यमुदाहृतम् ।
 खानं च किं परं प्रोक्तं दानं च किमिहोच्यते ॥ १९
- स्वधर्मे स्थिरता सैर्यं धैर्यमिन्द्रियनिग्रहः ।
 खानं मनोमलत्यागो दानं वै भूतरक्षणम् ॥ २०
- कः पण्डितः पुमान् ज्ञेयो नास्तिकः कश्च उच्यते ।
 को मूर्खः कश्च कामः स्यात्को मत्सर इति स्मृतः ॥ २१
- धर्मज्ञः पण्डितो ज्ञेयो नास्तिको मूर्ख उच्यते ।
 कामः संसारहेतुश्च हृत्पापो मत्सरः स्मृतः ॥ २२
- धर्मश्चार्थश्च कामश्च परस्परविरोधिनः ।
 एषां नित्यविरुद्धानां कथमेकत्र सङ्गमः ॥ २३
- यदा धर्मश्च भार्या च परस्परवदानुगौ ।
 तदा धर्मार्थकामानां त्रयाणामपि सङ्गमः ॥ २४
- राजकुलेन वृत्तेन स्वाध्यायेन श्रुतेन वा ।
 ब्राह्मण्यं केन भवति प्रब्रूहेतत्सुनिश्चितम् ॥ २५
- शृणु यक्ष कुलं तात न स्वाध्यायो न च श्रुतम् ।
 कारणं हि द्विजत्वे च वृत्तमेव न संशयः ॥ २६
- वृत्तं यत्नेन संरक्ष्यं ब्राह्मणेन विशेषतः ।
 अक्षीणवृत्तो न क्षीणो वृत्तस्तु हतो हतः ॥ २७
- पठकाः पाठकाश्चैव ये चान्ये शास्त्रचिन्तकाः ।
 सर्वे व्यसनिनो मूर्खा यः क्रियावान्स पण्डितः ॥ २८

चतुर्वेदोऽपि दुर्वृत्तः स शूद्रादतिरिच्यते ।
 योऽग्निहोत्रपरो दान्तः स ब्राह्मण इति स्मृतः ॥ २९
 को मोदते किमाश्चर्यं कः पन्थाः का च वार्तिका ।
 वद मे चतुरः प्रश्नान्मृता जीवन्तु बान्धवाः ॥ ३०
 पञ्चमेऽहनि पष्ठे वा शाकं पचति स्वे गृहे ।
 अनृणी चाप्रवासी च स वारिचर मोदते ॥ ३१
 अहन्यहनि भूतानि गच्छन्तीह यमालयम् ।
 शेषाः स्थावरमिच्छन्ति किमाश्चर्यमतः परम् ॥ ३२

तर्कोऽप्रतिष्ठः श्रुतयो विभिन्ना
 नैको मुनिर्यस्य मतं प्रमाणम् ।
 घर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां
 महाजनो येन गतः स पन्थाः ॥ ३३

Māhābhārata—Vanaparva.

IX.

THE PROLOGUE TO THE MĀLAVI- KĀGNIMITRA.

मूत्रधारः—(निपय्याभिमुखमवलोक्य) मारिष, इतन्मावत् ।

पारिपार्श्वकः—(प्रविश्य) भाव, अयमग्नि ।

गूत्र०—अभिहितोऽग्नि परिषदा कालिदासप्रथितयन्तु मान्दवि-
षामिमित्रं नाम नाटकमग्निन्यगन्तोत्मधे प्रयोक्तव्यमिति । तदार-
भ्यतां मन्त्रीनरम् ।

पारि०—मा तावत् । प्रथितयशसां मासकविसौमिलकविमिश्रा-
दीनां प्रबन्धानतिक्रम्य वर्तमानं कवेः कालिदासस्य क्रियायां कथं
परिपदो बहुमानः ।

सूत्र०—अधि विवेकविश्रान्तमभिहितम् । पश्य ।

पुराणमित्येव न साधु सर्वं
न चापि काव्यं नवमित्यवधम् ।

सन्तः परीक्ष्यान्यतरद्भजन्ते

मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः ॥ १

पारि०—आर्यमिश्रा. प्रमाणम् ।

सूत्र०—तेन हि त्वरतां भवान् ।

शिरसा प्रथमगृहीतामाज्ञामिच्छामि परिपदः कर्तुम् ।

देव्या इव धारिण्याः सेवादक्षः परिजनोऽयम् ॥

Mālavikāgnimitra I.

X.

AN OLD MAN CURSES DAS'ARATHA,
WHICH PROVES A BLESSING
IN DISGUISE.

अथ यथामुत्तमार्तवमुत्सव

समनुभूय विलासवतीसखः ।

नरपतिश्चरुमे मृगयारतिं

स मधुनन्मधुमन्मधसन्निभः ॥

- परिचयं चललक्ष्यनिपातने
 भयरूपोश्च तदिद्वितवोधनम् ।
 श्रमजयात्प्रगुणां च करोत्यसौ
 तनुमतोऽनुमतः सचिवैर्यथै ॥ २
- श्वगणिवागुरिकैः प्रथमास्वितं
 व्यपगतानलदस्यु विवेश सः ।
 स्खिरतुरङ्गममूमि निपानव-
 न्मृगवयोगवयोपचितं वनम् ॥ ३
- अथ नमस्य ईव त्रिदशायुषं
 कनकपिङ्गतडिद्रुणसङ्गतम् ।
 घनुरधिज्यमनाधिरुपाददे
 नरवरो रवरोपितकेसरी ॥ ४
- लक्ष्मीकृतस्य हरिणस्य हरिप्रभावः
 प्रेक्ष्य सितां सहचरीं व्यवधाय देहम् ।
 आकर्णकृष्टमपि कामितया स घन्वी
 वाणं कृपामृदुमनाः प्रतिसञ्जहार ॥ ५
- प्रायो निपाणपरिमोपलघूत्तमाङ्गान्
 सङ्गांश्चकार नृपतिर्निश्चितैः क्षुरमैः ।
 शृङ्गं न दत्तविनयापिहितः परेषा-
 मत्युच्छिन्नं न ममृषे न तु दीर्घमायुः ॥ ६
- निर्पातोम्रैः कुञ्जलीनाडिपासु-
 यानिर्पापैः क्षोभयामाम मिहान् ।

नूनं तेषामभ्यसूयापरोऽभृद्
वीर्योदग्ने राजशब्दे मृगेषु ॥ ७

तान्हत्वा गजकुलवद्धतीव्रैरान्
क्वाकुत्सः कुटिलनखामलममुक्त्वा ।

आत्मानं रणकृतकर्मणां गजाना-
मावृष्यं गतमिव मार्गणैरमंस्त ॥ ८

चमरान्परितः प्रवर्तिताश्वः क्वचिदाकर्णविकृष्टमल्लवर्षी ।
नृपतीनिव तान्वियोज्य सद्यः सितवालव्यजनैर्जगाम शान्तिम् ॥९

इति विस्मृतान्यकरणीयमाल्मनः

सचिवावलम्बितधुरं नराधिपम् ।

परिवृद्धरागमनुबन्धसेवया
मृगया जहार चतुरेव कामिनी ॥ १०

स ललितकुमुदप्रवालशय्यां
ज्वलितमहौषधिदीपिकासनाथाम् ।

नरपतिरतिवाहयां वभूव
क्वचिदसमेतपरिच्छदस्त्रियामाम् ॥ ११

उपसि स गजयूथकर्णतालैः
पटुपटंहृष्यनिभिर्विनीतनिद्रः ।

अरमत मधुराणि तत्र शृण्वन्
विहगाविकृजितवन्दिमङ्गलानि ॥ १२

अथ जातु रुरोर्गृहीतवर्त्मा विपिने पार्श्वचरैरलक्ष्यमाणः ।
श्रमफेनमुचा तपस्त्रिगाढां तमसां प्राप नदीं तुरङ्गमेण ॥ १३

कुम्भपूरणभवः पटुरुच्चैरुच्चचार निनदोऽम्भसि तस्याः ।
 तत्र स द्विरदवृंहितशङ्की शब्दपातिनमिषुं विससर्ज ॥ १४
 नृपते. प्रतिषिद्धमेव तत् कृतवान्यङ्गिरथो विलङ्घ्य यत् ।
 अपदे पदमर्पयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिताक्षाः ॥१५

हा तातेति क्रन्दितमाकर्ष्य विपण्ण-

स्तस्यान्विप्यन्वेतसगूढप्रभवं सः ।

शल्यप्रोतं प्रेक्ष्य सकुम्भं मुनिपुत्रं

तापादन्तःशल्य इवासीत्क्षितिपोऽपि ॥

१६

तेनावतीर्य तुरगात्प्रथितान्वयेन

पृष्ठान्वयः स जलकुम्भनिपण्णदेहः ।

तस्मै द्विजेतरतपस्विमुतं स्वलद्धि-

रात्मानमक्षरपदैः कथयांश्चभूव ॥

१७

तच्चोदितश्च तमनुदृतशल्यमेव

पित्रोः सकाशमवसन्नदृशोर्निनाय ।

ताभ्यां तथागतमुपेत्य तमेकपुत्र-

मज्ञानतः स्वचरितं नृपतिः शशांश ॥

१८

तौ दम्पती बहु विलप्य शिशोः प्रहर्षा

शल्यं निरातमुदहारयतामुरम्भः ।

सोऽभूत्परासुरथ भूमिपतिं शशाप

हृन्मार्पितैर्नयनवारिगिरेव वृद्ध. ॥

१९

दिष्टान्तमाप्स्यति भवानपि पुत्रशोका-

दन्ते ययम्यहमिवेति तमुक्तवन्तम् ।

- आक्रान्तपूर्वमिव मुक्तविपं भुजङ्गं
 प्रौवाच कौशलपतिः प्रथमापराद्धः ॥ २०
- शापोऽप्यदृष्टतनयाननपद्मशोभे
 सानुग्रहो भगवता मयि पातितोऽयम् ।
 कृप्यां दहन्नपि खलु क्षितिमिन्धनेद्वो
 वीजप्ररोहजननीं ज्वलनः करोति ॥ २१
- इत्थंगते गतवृणः किमयं विघटां
 वध्यम्नवेत्यभिहितो वसुधाधिपेन ।
 एधान् हुताशनवतः स मुनिर्ययाचे
 पुत्रं परासुमनुगन्तुमनाः सदारः ॥ २२

Raghuvams'a IX.

XI.

MALAYAKETU'S SUSPICIONS ABOUT
 THE MINISTER RĀKSHASA RECEIVE
 UNEXPECTED CONFIRMATION.

(ततः प्रविशति प्रतीहार्येनुगन्धमानो मलयकेतुः)

मलय०—(स्वगतम्) अहो राक्षसं प्रति विकल्पबाहुल्यादा-
 कुला मे बुद्धिर्न निश्चयमधिगच्छति । कुतः ।

भवत्या नन्दकुलानुरागदृढ्या नन्दान्वयालम्बिना

किं चाणक्यनिराकृतेन कृतिना मौर्येण सन्धास्यते ।

स्वैर्य मक्तिगुणस्य बाधिगणयन्किं सत्यसन्धो भवे-

दित्यारूढकुलालचक्रमिव मे चेतश्चिरं आन्यति ॥ १

{ प्रकाशम् } विजये क मागुरायणः ।

प्रतीहारी—कुमार, एष खलु कटकात्रिष्कमितुकामाना मुद्रा-
संप्रदानमनुतिष्ठति ।

मलय०—विजये मुहूर्तमसञ्चारा भव यावदस्य पराङ्मुखस्यैव
पाणिभ्यां नयने पिदधामि ।

प्रती०—यत्कुमार आज्ञापयति ।

(प्रविश्य)

पुरुषः—आर्य एष खलु क्षणको मुद्रानिमित्तमार्यं प्रेक्षितु-
मिच्छति ।

भागु०—प्रवेशय ।

पुरुषः—तथेति । (निष्क्रान्तः)

(प्रविश्य)

क्षणकः—धर्मसिद्धिः श्रावकानां भवतु ।

भागु०—(स्वगतम्) अये राक्षसस्य मित्रं जीवसिद्धिः । (प्रका-
शम्) न खलु राक्षसस्य प्रयोजनमेव किञ्चिदुद्दिश्य गम्यते ।

क्षण०—शान्तं पापं शान्तं पापम् । श्रावक तत्र गमिष्यामि
यत्र राक्षसस्य पिशाचस्य वा नामापि न श्रूयते ।

भागु०—यलयान्मुहूर्दि प्रणयकोप । तत्किमपराद्धं राक्षसेन
भद्रन्तम्य ।

क्षण०—श्रावक न किमपि मम राक्षसेनापराद्धम् । स्वयमेव
एतान्गो मन्द्रभास्य आत्मनः कर्मसु लज्जे ।

भागु०—भद्रन्त पर्ययसि मे कुतूहलम् । धोतुमिच्छामि ।

मलय०—(स्वगतम्) अहमपि धोतुमिच्छामि ।

क्षण०—श्रावक शिम्नेनाधोनय्येन धुतेन ।

भागु०—यदि रहस्यं तत्तिष्ठतु ।

क्षप०—न रहस्यं किंत्वतिनृगंसम् ।

भागु०—यदि न रहस्यं तत्कथ्यताम् ।

क्षप०—श्रावक न रहस्यमेतत्तथापि न कथयिष्यामि ।

भागु०—अहमपि मुद्रां न दास्यामि ।

क्षप०—(स्वगतम्) युक्तमिदानीमर्थिने कथयितुम् । (प्रकाशम्) का गतिः । शृणोतु श्रावकः । अस्मि तावदहं मन्दभाम्यः प्रथमं पाटलिपुत्रे निवसता राक्षसेन मित्रत्वमुपगतः । तस्मिन्नवसरे राक्षसेन गूढविषकन्याप्रयोगमुत्पाद्य घातितः पर्वतेश्वरः ।

मलय०—(सत्राप्यमात्मगतम्) कथं राक्षसेन घातितस्तातो न चाणक्येन ।

भागु०—भदन्त ततस्त्रतः ।

क्षप०—ततोऽहं राक्षसस्य मित्रमिति कृत्वा चाणक्यहतकेन सनिकारं नगरान्निर्वासितः । इदानीमपि राक्षसेनानेकाकार्यकुशलेन किमपि तादृशमारभ्यते येनाहं जीवलोकान्निष्कासिष्ये ।

भागु०—प्रतिश्रुतं राज्यार्थमयच्छता चाणक्यहतकेनेदमकार्यमनुष्ठितं न राक्षसेनेति श्रुतमस्माभिः ।

क्षप०—(कर्णो पिषाय) शान्तं पापम् । चाणक्येन विषकन्याया नामापि न श्रुतम् ।

भागु०—मुद्रा दीयते । एहि कुमारं श्रावय ।

मल०—(उपसृत्य)

श्रुतं सखे श्रवणविदारणं वचः

सुहःसुखाद्रिपुमधिकृत्य भाषितम् ।

प्रतीहारी—कुमार, एष खलु कटकात्रिष्कमितुकामानां मुद्रा-
संप्रदानमनुतिष्ठति ।

मलय०—विजये मुहूर्तमसञ्चारा भव यावदस्य पराङ्मुखस्यैव
पाणिभ्यां नयने पिदधामि ।

प्रती०—यत्कुमार आज्ञापयति ।

(प्रविश्य)

पुरुषः—आर्य एष खलु क्षपणको मुद्रानिमित्तमार्यं प्रेक्षितु-
मिच्छति ।

भागु०—प्रवेशय ।

पुरुषः—तथेति । (निष्क्रान्तः)

(प्रविश्य)

क्षपणकः—धर्मसिद्धिः श्रावकानां भवतु ।

भागु०—(स्वगतम्) अये राक्षसस्य मित्रं जीवसिद्धिः । (प्रका-
शम्) न खलु राक्षसस्य प्रयोजनमेव किञ्चिदुद्दिश्य गम्यते ।

क्षप०—शान्तं पापं शान्तं पापम् । श्रावक तत्र गमिष्यामि
यत्र राक्षसस्य पिशाचस्य वा नाम्नापि न श्रूयते ।

भागु०—यत्किञ्चिदुद्दिदि प्रणयकोपः । तत्किमपराद्धं राक्षसेन
भदन्तस्य ।

क्षप०—श्रावक न किमपि गम राक्षसेनापराद्धम् । स्वयमेव
हताशो मन्दभाम्य आत्मनः कर्मणु लज्जे ।

भागु०—भदन्त वर्धयसि मे कुतूहलम् । धोनुमिच्छामि ।

मलय०—(म्यगतम्) अहमपि धोनुमिच्छामि ।

क्षप०—श्रावकः किमनेनाधोतव्येन धुतेन ।

भागु०—यदि रहस्यं तत्तिष्ठतु ।

क्षप०—न रहस्यं कित्वतिनृशंसम् ।

भागु०—यदि न रहस्यं तत्कथ्यताम् ।

क्षप०—श्रावक न रहस्यमेतत्तथापि न कथयिष्यामि ।

भागु०—अहमपि मुद्रां न दास्यामि ।

क्षप०—(स्वगतम्) युक्तमिदानीमर्थिने कथयितुम् । (प्रकाशम्) का गतिः । शृणोतु श्रावकः । अस्ति तावदहं मन्दभाम्यः प्रथमं पाटलिपुत्रे निवसता राक्षसेन मित्रत्वमुपगतः । तस्मिन्नवसरे राक्षसेन गूढविपकन्याप्रयोगमुत्पाद्य घातितः पर्वतेश्वरः ।

मलय०—(सत्राप्यमात्मगतम्) कथं राक्षसेन घातितस्त्रातो न चाणक्येन ।

भागु०—भद्रन्त ततस्त्रतः ।

क्षप०—ततोऽहं राक्षसस्य मित्रमिति कृत्वा चाणक्यहतकेन सनिकारं नगरान्निर्वासितः । इदानीमपि राक्षसेनानेकाकार्यकुशलैः किमपि तादृशमारभ्यते येनाहं जीवलोकात्निष्कासिष्ये ।

भागु०—प्रतिश्रुतं राज्यार्थमयच्छता चाणक्यहतकेनेदमकार्यमनुष्ठितं न राक्षसेनेति श्रुतमस्माभिः ।

क्षप०—(कर्णौ पिपाय) शान्तं पापम् । चाणक्येन विपकन्याया नामापि न श्रुतम् ।

भागु०—मुद्रा दीयते । एहि कुमारं श्रावय ।

मल०—(उपसृत्य)

श्रुतं सखे श्रवणविदारणं वचः

सुहृन्मुस्ताद्रिपुमधिकृत्य भाषितम् ।

पितुर्वधव्यसनमिदं हि येन मे

चिरादपि द्विगुणमिवाद्य वर्धते ॥

२

क्षप०—(स्वगतम्) अये श्रुतं मलयकेतुहतकेन । हन्त कृता-
थोसि । (इति निष्क्रान्तः)

मलय०—(प्रत्यक्षवदाकाशे लक्ष्यं बद्धा) राक्षस राक्षस युक्तं
युक्तम् ।

मित्रं ममेदमिति निर्वृतचित्तवृत्तिं

विश्रम्भतस्त्वयि निवेशितसर्वकार्यम् ।

तातं निषात्य सह बन्धुजनाश्रुतोयै-

रन्वर्धतोऽपि ननु राक्षस राक्षसोऽसि ॥

३

Mudrārākshasa V.

XII.

DESCRIPTION OF A MORNING IN LANKĀ.

अधाम्नमासेदुपि मन्दकान्तौ पुण्यक्षयेणेव निधौ कलानाम् ।

समाललम्बे रिपुमित्रकल्पैः पद्मैः प्रहासः कुमुदैर्विपादः ॥ १

दूरं समारुह्य दिवः पतन्तं भृगोरिचेन्दुं विहितोपकारम् ।

बद्धानुरागोऽनुपपात तूर्णं तारागणः सम्भृतशुभ्रकीर्तिः ॥ २

शशाङ्गनाथापगमेन धृम्ना मूर्च्छांपरीतामिव निर्विवेकाम् ।

ततः सखीव प्रथितानुरागा प्राबोधयद् द्वां मधुरारुणधीः ॥३

दुरधरे पङ्क इवान्धकारे मामं जगत्सन्ततरश्मिरज्जुः ।

मणष्टर्गतिं विभागमुद्यन् प्रत्युज्जहारेय ततो विवस्वान् ॥ ४

सुखावगाहानि युतानि लक्ष्म्या शुचीनि सन्तापहराश्रुत्सुणि ।
 प्रबुद्धनारीमुखपङ्कजानि प्रातः सरांसीव गृहाणि रजुः ॥ ५
 संभृष्टसिक्कार्चितचारुपुष्पैरामोदवद्भव्यमुगन्धमागैः ।
 लक्ष्मीर्विजिग्ये भवनैः समृद्धैः सेव्यस्य देवैरपि नन्दनस्य ॥ ६
 जधानुकूलान्कुलधर्मसम्पदो विधाय वेशान् सुदिवः पुरीजनः ।
 प्रबोधकाले द्रतमन्युविद्विपः प्रचक्रमे राजनिकेतनं प्रति ॥ ७
 शैलेन्द्रशृङ्गेभ्य इव प्रवृत्ता वेगाञ्जलौघाः पुरमन्दिरेभ्यः ।
 आपूर्य रथ्याः सरितो जनौघा राजाङ्गनाम्भोधिमपूरयन्त ॥ ८
 प्रबोधकालाब्जिदशेन्द्रशत्रोः प्रागूर्ध्वशोषं परिशुष्यमाणाः ।
 हीना महान्तश्च समत्वमीषुर्द्राः सैरवज्ञापेरुपाक्षिदृष्टाः ॥ ९
 गुम्फरुचञ्चत्करकणीजिह्वैरवज्ञयाऽग्राङ्गुलिसङ्घृहीतैः ।
 रक्षांस्यनायासहतरुपास्थुः कपोललीनालिकुलैर्गजेन्द्रैः ॥ १०
 उपेक्षिता देवगणैस्त्रसद्भिर्निशाचरैर्वीतमयैर्निकृचाः ।
 तस्मिन्नदृश्यन्त सुरद्रुमाणां सजालपुष्पस्रवकाः प्रकीर्णाः ॥ ११

Bhaṭṭikāvya XI.

XIII.

PRAHLĀDA AND HIRANYAKAS'IPU.

पौरोहित्याय भगवान्भृतः काव्यः किलामुरैः ।
 शण्डामर्कं सुतौ तस्य दैत्यराजगृहान्तिके ॥ १
 तौ राज्ञा प्रापितं बालं प्रहादं नयकोविदम् । ७
 पाठयामासतुः पाठ्वानन्यांश्चासुरबालकान् ॥ २

एकदाऽसुरराट् पुत्रमङ्कमारोप्य पाण्डव ।

; पप्रच्छ कथ्यतां वत्स मन्यते साधु यद्भवान् ॥ ३

प्रह्लाद उवाच ।

तत्साधु मन्येऽसुरवर्य देहिनां सदा समुद्विगधियामसद्गहात् ।

हित्वात्मपातं गृहमन्धकूपं वनं गतो यद्दरिमाश्रयेत् ॥ ४

श्रुत्वा पुत्रगिरो दैत्यः परपक्षसमाहिताः ।

जहास बुद्धिर्वालानां भिद्यते परबुद्धिभिः ॥ ५

सम्यग्विधार्यतां बालो गुरुगेहे द्विजातिभिः ।

विष्णुपक्षैः प्रतिच्छन्नैर्न भिद्येतास्य धीर्यथा ॥ ६

गृहमानीतमाहूय प्रह्लादं दैत्ययाजकाः ।

प्रशस्य ऋक्षण्या चाचा समष्टच्छन्त सामभिः ॥ ७

वत्स प्रह्लाद भद्रं ते सत्यं कथय मा मृषा ।

वालानति कुतस्तुभ्यमेव बुद्धिविपर्ययः ॥ ८

बुद्धिभेदः परकृत उताहो ते स्वतोऽभवत् ।

भण्यतां श्रोतुकामानां गुरूणां कुलनन्दन ॥ ९

प्रह्लाद उवाच ।

स्वः परधेत्यसद्ग्राहः पुंसां यन्मायया कृतः ।

विमोहितधियां दृष्टस्तसै भगवते नमः ॥ १०

यथा आम्यत्ययो ब्रह्मन्स्वयमाकर्षसन्निधौ ।

तथा मे भिद्यते चेतश्चक्रपाणेर्यदृच्छया ॥ ११

एतायद् ब्राह्मणायोक्त्वा विरराम महामतिः ।

तं निर्भर्त्स्योथ कुपितः स दीनो राजसेवकः ॥ १२

आनीयतामरे चेत्रमसाकमयशस्करः ।

गुञ्जाहारस्य दुर्बुद्धेश्वतुर्भोऽस्योदितो दमः ॥ १३

दैतेयचन्दनवने जातोऽयं कण्टकद्रुमः ।	
यन्मूलोन्मूलपरशोर्विष्णोर्नालयितोऽर्मकः ॥	१४
इति तं विविधोपायैर्भीषयस्तर्जनादिभिः ।	
प्रह्लादं ग्राहयामास त्रिवर्गस्योपपादनम् ॥	१५
तत एनं गुरुर्जात्वा ज्ञातज्ञेयचतुष्टयम् ।	
दैत्येन्द्रं दर्शयामास मातृमृष्टमलङ्कृतम् ॥	१६
पादयोः पतितं बालं प्रतिगन्धाशिपासुरः ।	
परिप्यज्य चिरं दोर्म्या परमामाष निर्वृतिम् ॥	१७
आरोप्याङ्गमवग्राय मूर्धन्यश्रुकलाम्बुभिः ।	
आसिञ्चन्विकसद्वक्त्रमिदमाह युधिष्ठिर ॥	१८
प्रह्लादानूच्यतां तत स्वपीतं किञ्चिदुत्तमम् ।	
कालेनैतावतायुष्मन्यदशिशदुरोर्भवान् ॥	१९

प्रह्लाद उवाच ।

श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ।	
अर्चनं वन्दनं द्रास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥	२०
इति पुंसाऽर्पिता विष्णौ भक्तिश्चेन्नवलक्षणा ।	
क्रियते भगवत्यद्वा तन्मन्येऽधीतमुत्तमम् ॥	२१
निशम्यैतत्सुतवचो हिरण्यरुगिपुस्तदा ।	
गुरुपुत्रमुवाचेदं रुपा प्रस्फुरिताधरः ॥	२२
ब्रह्मवन्धो किमेतत्ते विपक्षं श्रयतामता ।	
असारं ग्राहितो बालो मामनादस्य दुर्मते ॥	२३

गुरुपुत्र उवाच ।

न मत्प्रणीतं न परप्रणीतं सुतो यदत्येप तवेन्द्रशत्रो ।

नैसर्गिकीयं मतिरस्य राजन् नियच्छ मन्युं कददाः स्वमानः ॥ २४

गुरुणैवं प्रतिप्रोक्तो भूय आहासुरः सुतम् ।
न चेद्गुरुमुखीयं ते कुतोऽभद्राऽसती मतिः ॥ २५

प्रह्लाद उवाच ।

मतिर्न कृष्णे परतः स्वतो वा
मिथोऽभिपद्येत गृहप्रतानाम् ।
अदान्तगोभिर्विशतां तमिखं
पुनः पुनश्चर्वितचर्वणानाम् ॥ २६

इत्युक्त्वोपरतं पुत्रं हिरण्यकशिपू रुपा ।
अन्धीकृतात्मा स्रोत्सङ्गान्निरस्यत महीतले ॥ २७

आहामर्परुपाविष्टः कपायीभूतलोचनः ।
वध्यतामाश्वयं वध्यो निःसारयत नैर्ऋताः ॥ २८

अयं मे आतृहा सोऽयं हित्वा स्वान्सुहृदोऽधमः ।
पितृव्यहन्तुर्यः पादौ विष्णोर्दासवदर्चति ॥ २९

परोऽप्यपत्यं हितकृच्चथौषधं
स्वदेहजोऽप्यामयवत्सुतोऽहितः ।
छिन्द्यात्तदङ्गं यदुतात्मनोऽहितं
शेषं सुखं जीयति यद्विचर्जनात् ॥ ३०

सर्वैरुपायैर्हन्तव्यः सम्भोजशयनासनैः ।
सुहृद्विद्मधरः शत्रुर्मुनेर्दुष्टमिवेन्द्रियम् ॥ ३१

हिमवाय्वग्निसलिलैः पर्वताक्रमणैरपि ।
न शशाफ यदा हन्तुमपापमसुरः सुतम् ।
चिन्तां दीर्घतमां प्राप्तस्तत्कर्तुं नाम्यपद्यत ॥ ३२

इति तं चिन्तया किञ्चिन्म्लानश्रियमयोमुस्तन् ।

शण्डामर्कवैश्वनसौ विविक्त इति होचतुः ॥ ३३

इमं तु पाशैर्वरुणस्य बद्धा निधेहि भीतो न पलायते यथा ।

बुद्धिश्च पुंसो वयसाऽऽर्यसेवया यावद्गुरुमर्गिव आगमिष्यति ॥३४

तथेति गुरुपुत्रोक्तमनुज्ञायेदनवतीत् ।

धर्मा ह्यस्योपदेष्टव्या राज्ञां ये गृहमेधिनाम् ॥ ३५

यदाचार्यः परावृत्तो गृहनेर्धायकर्मसु ।

वयस्यैर्वाल्क्यैस्तत्र सोपहृतः कृतज्ञैः ॥ ३६

अथ तान् श्लक्ष्णया वाचा प्रत्याह्वय महाबुधः ।

उवाच विद्वांस्रनिष्ठां कृपया प्रहनन्निव ॥ ३७

प्रह्लाद उवाच ।

कौमार आचरेत्प्राज्ञो धर्मान्मागवतानिह ।

दुर्लभं मानुषं जन्म तद्रूप्यध्रुवनर्धदम् ॥ ३८

सुखमैन्द्रियकं दैत्या देहयोगेन देहिनाम् ।

सयेत्र लभ्यते देवाद्यथा दुःस्वमयत्ततः ॥ ३९

पुंसो वर्षशतं ह्यायुस्तर्धं चाजिताल्मनः ।

निष्कलं यदसौ रात्र्यां शेतेऽर्धं प्रापितन्मनः ॥ ४०

मुग्धस्य बाल्ये कौमारे क्रीडतो याति विंगतिः ।

जरया प्रमत्तदेहस्य बाल्यकल्पस्य विंगतिः ॥ ४१

दुरापूरेण कामेन मोहेन च बलीयसा ।

शेषं गृहेषु सक्तस्य प्रमत्तस्यापयाति हि ॥ ४२

ततो विदूरात्परिहृत्य दैत्या

दैत्येषु सङ्गं विषयात्मकेषु ।

उपेत नारायणमादिदेवं

स मुक्तसैर्ज्ञैरिपितोऽपवर्गः ॥

४३

तस्मात्सर्वेषु भूतेषु दयां कुरुत सौहृदम् ।

आसुरं भावमुन्मुच्य यया तुप्यत्यधोक्षजः ॥

४४

धर्मार्थकाम इति योऽभिहितस्त्रिवर्ग

ईक्षा त्रयी नयदमौ विविधा च वार्ता ।

मन्ये तदेतदखिलं निगमस्य सत्यं

स्वात्मार्षणं स्वमुहदः परमस्य पुंसः ॥

४५

ज्ञानं तदेतदमलं दुरवापमाह

नारायणो नरसखः किल नारदाय ।

एकान्तिनां भगवतस्तदकिञ्चनानां

पादारविन्दरजसाऽऽश्रुतदेहिनां स्यात् ॥

४६

Bhāgavatapurāṇa VII.

XIV.

EULOGY OF WOMAN.

श्रेष्ठ्यङ्गनानां प्रवदन्ति दोषान्वैराग्यमार्गेण गुणान्विहाय ।

ते दुर्जना मे मनसो वितर्कः सद्भाववाभ्यानि न तानि तेषाम् ॥ १

प्रवृत्त सत्यं कतरोऽङ्गनानां दोषोऽस्ति यो नाचरितो मनुष्यैः ।

घाष्टेन पुम्भिः प्रमदा निरस्ता गुणाधिकाम्ना मनुनात्र चोक्तम् ॥ २

सौमत्यामामदाच्छ्रौचं गन्धर्वैः शिक्षितां गिरम् ।

अमिश्च सर्वभक्षित्वं तग्माक्षिप्कसमाः स्त्रियः ॥

३

- जामयो यानि गेहानि शपन्त्यप्रतिपूजिताः ।
 तानि कृत्याहतानीव विनश्यन्ति समन्ततः ॥ ४
- अहो धार्ष्ट्यमसाधूनां निन्दतामनघाः स्त्रियः ।
 मुष्णतामिव चौराणां तिष्ठ चौरैति जल्पताम् ॥ ५
- पुरुषश्चटुलानि कामिनीनां कुरुते यानि रहो न तानि पश्चात् ।
 सुकृतज्ञतयाङ्गना गताम्नूनवगुह्य प्रविशन्ति सप्तजिह्वम् ॥ ६

Bṛihatsaṃhitā.

XV.

A SPECIMEN OF LYRIC POETRY.

- प्रलयपयोधिजले धृतवानसि वेदं
 विहितबहित्रचरित्रमखेदम् ।
 केशव धृतमीनशरीर जय जगदीश हरे ॥ १
- क्षितिरतिविपुलतरे तव तिष्ठति पृष्ठे
 धरणिधरणक्रिणचक्रगरिष्ठे ।
 केशव धृतकच्छपरूप जय जगदीश हरे ॥ २
- वसति दशनशिखरे धरणी तव लम्बा
 शशिनि कलङ्ककलेय निगम्बा ।
 केशव धृतशकररूप जय जगदीश हरे ॥ ३
- तव करकमलवरे नरसमद्भुतशृङ्गं
 दलितहिरण्यकशिपुतनुमृद्गम् ।
 केशव धृतनरहरिरूप जय जगदीश हरे ॥ ४

- छलयसि विक्रमणे बलिमद्भुतवामन
 पदनखनीरजनितजनपावन ।
 केशव धृतवामनरूप जय जगदीश हरे ॥ ५
 क्षत्रियरुधिरमये जगदपगतपापं
 स्नपयसि पयसि शमितभवतापम् ।
 केशव धृतभृगुपतिरूप जय जगदीश हरे ॥ ६
 वितरसि दिक्षु रणे दिक्पतिकमनीयं
 दशमुखमौलिबलिं रमणीयम् ।
 केशव धृतरामशरीर जय जगदीश हरे ॥ ७
 वहसि वपुषि विशदे वसनं जलद्राभं
 हलहतिभीतिमिलितयमुनाभम् ।
 केशव धृतहलधररूप जय जगदीश हरे ॥ ८
 निन्दसि यज्ञविधेरहह श्रुतिजातं
 सदयहृदय दर्शितपशुघातम् ।
 केशव धृतबुद्धशरीर जय जगदीश हरे ॥ ९
 म्लेच्छनिवहनिधने कलयसि करवालं
 धूमकेतुमिव किमपि करालम् ।
 केशव धृतकल्किशरीर जय जगदीश हरे ॥ १०
 श्रीजयदेवकयेरिदमुदितमुदारं
 शृणु शुभदं सुगदं भवसारम् ।
 केशव धृतदशविधरूप जय जगदीश हरे ॥ ११

PRINCE VIKRAMĀDITYA OF THE CHĀ-
LUKYA RACE REFUSES THE PO-
SITION OF HEIR-APPARENT OUT
OF REGARD FOR HIS ELDEST
BROTHER.

सर्वासु विद्यासु किमप्यकुण्ठमुत्कण्ठमानं समरोत्सवेभ्यः ।
 श्रीविक्रमादित्यमथावलोक्य स चिन्तयामास नृपः कदाचिन् ॥ १
 अलङ्करोत्यद्भुतसाहसैः सिंहासनं चेद्रथमेकवीरः ।
 एतस्य सिंहीमिव राजलक्ष्मीमङ्कस्वितां कः क्षमतेऽभियोजुन् ॥ २
 करोमि तावद्युवराजमेनमत्यकसाम्राज्यमरन्तनूजम् ।
 तदद्वयीसंश्रयणाद्घातु धुनीव साधारणतां नृपश्रीः ॥ ३
 एवं विनिश्चित्य कृतप्रयत्नमूचे कदाचित्चितरं प्रणम्य ।
 सरस्वतीनृपुरसिञ्जितानां सहोदरेण घनिना कुमारः ॥ ४
 आज्ञा शिरश्चुम्बति पार्थिवानां त्यागोपभोगेषु ददो न्निता श्रीः ।
 तव प्रसादात्सुलभं समस्तं मात्तामयं मे युवराजभावः ॥ ५
 जगाद् देवोऽथ मदीप्सितस्य किं वत्स घत्से प्रतिकूलभावम् ।
 ननु त्वदुत्पत्तिपरिश्रमे मे स चन्द्रचूडामरणः प्रमाणम् ॥ ६
 घत्से जगद्रक्षणयामिकत्वं न चेत्त्वमङ्गीकृतयौवराज्यः ।
 मौर्वीरवापूरितदिङ्मुस्तस्य ह्यन्तिः कथं शान्त्यतु महृजस्य ॥ ७
 आकर्ष्य कर्णाटपतेः सखेद्रमित्थं वचः प्रत्यवदत्कुमारः ।
 सरस्वतीलोलदुकूलकान्तां प्रकाशयन्दन्तमयूखलेखाम् ॥ ८

वाचालतैषां पुरतः कवीनां कान्त्या मदीयं सविधे सुधांशौ ।
 त्वत्सन्निधौ पाटवनाटनं यत्तथापि भक्त्या किमपि ब्रवीमि ॥ ९
 विचारचातुर्यमपाकरोति तातस्य भूयान्मयि पक्षपातः ।
 ज्येष्ठे तनूजे सति सोमदेवे न यौवराज्येऽस्ति ममाधिकारः ॥ १०
 चालुक्यवंशोऽपि यदि प्रयाति पात्रत्वमाचारविपर्ययस्य ।
 अहो महद्वैशसमाः किमन्यदनङ्कुशोऽभूत्कलिकुञ्जरोऽयम् ॥ ११
 लक्ष्म्याः करं ग्राहयितुं तदादौ तातस्य योग्यः स्वयमग्रजो मे ।
 कार्यं विपर्यासमलीमसेन न मे नृपश्रीपरिरम्भणेन ॥ १२
 ज्येष्ठं परिम्लानमुखं विधाय भवामि लक्ष्मीप्रणयोन्मुखश्चेत् ।
 किमन्यदन्यायपरायणेन मयैव गोत्रे लिखितः कलङ्कः ॥ १३
 तातश्चिरं राज्यमलङ्करोतु ज्येष्ठे ममारोहतु यौवराज्यम् ।
 सलीलमाक्रान्तदिगन्तरोऽहं द्वयोः पदातिव्रतमुद्वहामि ॥ १४
 रामस्य पित्रा भरतोऽभिपिक्तः क्रमं समुल्लङ्घ्य यदात्मराज्ये ।
 तेनोत्थिता स्त्रीजित इत्यकीर्तिरघापि तस्यास्ति दिगन्तरेषु ॥ १५
 तदेव विश्राम्यतु कुन्तलेन्द्र यशोविरोधी मयि पक्षपातः ।
 न किं समालोचयति क्षितीन्दुरायासशून्यं मम यौवराज्यम् ॥ १६
 पुत्राद्वचः श्रोत्रपवित्रमेवं श्रुत्वा चमत्कारमगान्धरेन्द्रः ।
 इयं हि लक्ष्मीर्धुरि पांसुलानां केषां न चेतः क्लृपीकरोति ॥ १७
 सरोत्तमके विनिवेश्य चैनमुवाच रोमाञ्चतरङ्गिताङ्गः ।
 क्षिपन्निवात्युज्ज्वलदन्तकान्त्या प्रसादमुक्त्वायलिमस्य कण्ठे ॥ १८
 भाग्यैः प्रमूतैर्भगवानसौ मे सत्यं भवानीदयितः प्रसन्नः ।
 चालुक्यगोत्रस्य विभूषणं यत्पुत्रं प्रसादीकृतवान्भवन्तम् ॥ १९

एतानि निर्यान्ति वचांसि वक्त्रात्कल्यापरस्य श्रवणामृतानि ।
 मघूनि लेह्यानि सुगद्विरेफैर्न पारिजातादपरः प्रसूते ॥ २०
 यस्याः कृते भूमिभृतां कुमाराः केपां न पात्रं नयत्रिहृवानाम् ।
 उन्मत्तमातङ्गसहस्रगुर्वी सा राज्यलक्ष्मीस्तृणवल्लधुम्ब्रे ॥ २१
 जानामि मार्गं भवतोपदिष्टं ममापि चातुक्यकुले प्रसूतिः ।
 किं त्वत्र लक्ष्मीर्गुणवन्वहीने निसर्गलोला कथमेति दार्ढ्यम् ॥ २२
 तन्मे प्रमार्णाकुरु वत्स वाक्यं चातुक्यलक्ष्मीश्चिरमुन्नतान्तु ।
 निर्मत्सराः क्षोणिभृतः स्तुवन्तु ममाकलङ्कं गुणपक्षपातम् ॥ २३
 श्रुत्वेति वाक्यं पितुरादरेण जगाद् भूयो विहसन्कुमारः ।
 मद्भाग्यदोषेण दुराग्रहोऽयं तातस्य मत्कीर्तिकलङ्कहेतुः ॥ २४
 अशक्तिरस्यास्ति न दिग्त्रयेषु यस्यानुजोऽहं गिरसा घृताङ्गः ।
 स्थानस्य एवाद्भुतकार्यकारी विभर्तु रक्षामणिना समत्वम् ॥ २५
 इत्यादिभिश्चित्रतरैर्वचोभिः कृत्वा पितुः कौतुकमुत्सवं च ।
 अकारवज्ज्येष्ठमुदारशीलः स यौवराज्यप्रतिपत्तिपात्रम् ॥ २६

Vikramānkadevacharita III.

XVII.

THE MARRIAGE OF PĀRVATĪ
AND SIVA.

एकैव सत्यामपि पुत्रपङ्क्तौ चिरस्य दृष्टेव मृतोत्थितेव ।
 आसन्नपाणिग्रहणेति पित्रोरुमा त्रिशोपोच्छ्वसितं बभूव ॥ १
 अङ्गाद्ययावद्भुमुदीरिताशीः सा मण्डनान्मण्डनमन्त्रमुक्त्वा ।
 सम्बन्धिभिन्नोऽपि गिरेः कुलस्य स्नेहस्तदेकायतनं जगाम ॥ २

मैत्रे मुहूर्ते शशलाञ्छनेन योगं गतासूत्तरफल्गुनीषु ।
 तस्याः शरीरे प्रतिकर्म चक्रुर्वन्धुस्त्रियो याः पतिपुत्रवत्यः ॥ ३
 बभौ च सम्पर्कमुपेत्य बाला नवेन दीक्षाविधिसायकेन ।
 करेण भानोर्वहुलावसाने सन्धुक्ष्यमाणेव शशाङ्करेखा ॥ ४
 सा भङ्गलङ्घानविशुद्धगात्री गृहीतपत्युद्गमनीयवत्सा ।
 निर्वृत्तपर्जन्यजलाभिषेका प्रफुल्लकाशा वसुधेव रेजे ॥ ५
 तस्मात्प्रदेशाच्च वितानवन्तं युक्तं मणिस्तम्भचतुष्टयेन ।
 पतिव्रताभिः परिगृह्य निन्ये क्लृप्तासनं कौतुकवेदिमध्यम् ॥ ६
 तां प्राङ्मुखीं तत्र निवेद्य तन्वीं क्षणं व्यलम्बन्त पुरो निषण्णाः ।
 मृतार्धशोभाह्वियमाणनेत्राः प्रसाधने सन्निहितेऽपि नार्यः ॥ ७
 धूपोष्मणा त्याजितमार्द्रभावं केशान्तमन्तःकुसुमं तदीयम् ।
 पर्याक्षिपत् काचिदुदारबन्धं दूर्वावता पाण्डुमधूकद्राभा ॥ ८
 विन्यस्तशुक्लागुरु चक्रुरङ्गं गोरोचनापत्रविभक्तमस्याः ।
 सा चक्रवाकाङ्कितसैकताया त्रिस्रोतसः फान्तिमतीत्य तस्यौ ॥ ९
 सा सम्भवद्भिः कुसुमैर्लतेव ज्योतिर्भिरुचद्भिरिव त्रियामा ।
 सरिद्विहृद्भैरिव लीयमानैरामुच्यमानामरणा चक्राशे ॥ १०
 आत्मानमालोभ्य चं शोभमानमादर्शविन्धे स्त्रिमितायताक्षी ।
 हरोपयाने त्वरिता वभूव स्त्रीणां मियालोकफल्गे हि चेषः ॥ ११
 क्षीरोदधेलेव सफेनपुञ्जा पर्याप्तचन्द्रेव शरत्रियामा ।
 नयं नवक्षीमनिवासिनी सा भूयो वभौ दर्पणमादधाना ॥ १२
 तामर्चिताभ्यः कुलदेयताभ्यः कुलप्रतिष्ठां प्रणमय्य गाता ।
 अवारयत्कागयितव्यदशा क्रमेण पादमहणं सतीनाम् ॥ १३

अस्मिन्निदं प्रेम लभस्व पत्युरित्युच्यते तामिहमा स्म नम्रा ।
 तथा तु तस्वार्थशरीरमाजा पश्चात्कृताः स्निग्धजनाशिपोऽपि ॥१४
 इच्छाविमूत्योरनुरूपमद्रिस्रस्याः कृती कृत्यमशेषयित्वा ।
 सम्यः समायां मुह्यद्वास्वितायां तस्यै वृषाङ्गागमनप्रतीक्षः ॥१५
 स गोपतिं नन्दिभुजावलम्बी शार्दूलचर्मान्तरितोरुष्टम् ।
 तद्भक्तिसंक्षिप्तवृहत्प्रमाणमारुह्य कैलासमिव प्रतस्थे ॥ १६
 तं लोकपालाः पुरुहूतमुख्याः श्रीलक्षणोत्सर्गविनीतवेपाः ।
 दृष्टिप्रदाने कृतनन्दिसंज्ञास्तद्वर्शिताः प्राञ्जलयः प्रणेमुः ॥ १७
 कम्पेन मूर्ध्नः शतपत्रयोनिं वाचा हरिं वृत्रहणं स्मितेन ।
 आलोकमात्रेण सुरानशेषान् सम्भावयामास यथाप्रधानम् ॥१८
 तस्मै जयागीः ससृजे पुरम्नात्सप्तर्षिभिस्तान् स्मितपूर्वमाह ।
 विवाहयन्ने विसर्तेऽत्र यूयमध्वर्यवः पूर्ववृता मयेति ॥ १९
 तमृद्धिमद्वन्धुवनाधिरूढैर्वृन्दैर्गजानां गिरिचक्रवर्ती ।
 प्रत्युज्जगामागमनप्रतीतः प्रफुल्लवृक्षैः कटकैरिव स्वैः ॥ २०
 हीमानमृद्गनिधरो हरेण त्रैलोक्यवन्द्येन कृतप्रणामः ।
 पूर्वं महिम्ना स हि तस्य दूरमावर्जितं नात्मशिरो विवेद ॥२१
 स प्रीतियोगाद्विकसन्मुखश्रीर्जामातुरग्रेसरतामुपेत्य ।
 प्रावेशयन्मन्दिरसृद्धमेनमागुल्फकीर्णापणमार्गपुष्पम् ॥ २२
 तस्मिन्सृष्टे पुरसुन्दरीणागीशानसद्दर्शनललसानाम् ।
 प्रासादमालामु वमृत्पुरित्थं त्यक्तान्यकार्याणि विचेष्टितानि ॥२३
 स्वाने तपो दुश्चरमेतदर्थमपर्णया फेलेवयाऽपि तप्तम् ।
 या दास्यमप्यस्व लभेत नारी सा स्यात्कृतार्था किमुताद्दशय्याम् ॥२४

परस्परेण स्पृहणीयशोभं न चेदिदं द्वन्द्वमयोजयिष्यत् ।
 अस्मिन्द्वये रूपविधानयत्नः पत्युः प्रजानां विफलोऽभविष्यत् २५
 अनेन सम्बन्धमुपेत्य दिष्ट्या मनोरथप्रार्थितमीश्वरेण ।
 मूर्धानमालि क्षितिघारणोच्चमुच्चैस्तरं वक्ष्यति शैलराजः ॥ २६
 तत्रेश्वरो विष्टरभाग्यथावत् सरलमर्त्यं मधुमच्च गव्यम् ।
 नवे दुकूले च नगोपनीतं प्रत्यग्रहीत्सर्वममन्त्रवर्जम् ॥ २७
 दुकूलवासाः स वधूसमीपं निन्ये विनीतैरवरोधदक्षैः ।
 वेलासमीपं स्फुटफेनराजिर्नवैरुदन्वानिव चन्द्रपादैः ॥ २८
 तथा प्रवृद्धाननचन्द्रकान्त्या प्रफुल्लचक्षुःकुमुदः कुमार्या ।
 प्रसन्नचेतःसलिलः शिवोऽभूत्संसृज्यमानः शरदेव लोकः ॥२९
 प्रमुक्तपाणिग्रहणं यदन्यद्वधूवरं पुष्यति कान्तिमग्र्याम् ।
 सान्निध्ययोगादनयोस्तदानीं किं कथ्यते श्रीरुभयस्य तस्य ॥३०
 तौ दम्पती त्रिः परिणीय वह्निमन्योन्यसंस्पर्शनिमीलिताक्षौ ।
 स कारयामास वधूं पुरोधास्तस्मिन्समिद्धार्चिषि लाजमोक्षम् ॥३१
 सा लाजधूमाञ्जलिमिष्टगन्धं गुरूपदेशाद्बचनं निनाय ।
 कपोलसंस्पर्शिशिलः स तस्या मुहूर्त्तकर्णोत्पलतां प्रपेदे ॥ ३२
 वधूं द्विजः प्राहं तवैव वत्से वह्निर्विवाहं प्रति कर्मसाक्षी ।
 शिवेन भर्त्रा सह धर्मचर्या कार्या त्वया मुक्तविचारयेति ॥३३
 आलोचनान्तं श्रवणं वितत्य पीतं गुरोस्तद्वचनं भवान्या ।
 निदाघकालोल्बणतापयेव माहेन्द्रमम्मः प्रथमं पृथिव्या ॥ ३४
 ध्रुवेण भर्त्रा ध्रुवदर्शनाय प्रयुज्यमाना प्रियदर्शनेन ।
 सा हृष्ट इत्याननमुन्नमस्य हीसन्नकण्ठी कथमप्युवाच ॥ ३५

इत्थं त्रिधिज्ञेन पुरोहितेन प्रयुक्तपाणिग्रहणोपचारौ ।
 प्रणेमतुस्तौ पितरौ प्रजानां पद्मासनस्थाय पितामहाय ॥ ३६
 Kumārasambhava VII.

XVIII.

AN ADDRESS TO THE GANGES.

यदन्तः खेलन्तो बहुलतरसन्तोपमरिता
 न काका नाकाधीश्वरनगरसाकांक्षमनसः ।
 निवासाल्लोकानां जनिमरणशोकापहरणं
 तदेतत्ते तीरं श्रमशमनधीरं भवतु नः ॥ १
 विनिन्द्यान्युन्मत्तैरपि च परिहार्याणि पतितै-
 रवाच्यानि ब्राह्मैः सपुलकमपास्यानि पिशुनैः ।
 हरन्ती लोकानामनवरतमेनासि कियतां
 कदाप्यश्रान्ता त्वं जगति पुनरेका विजयसे ॥ २
 स्वभावस्वच्छानां सहजशिशिराणामयमपा-
 मपारस्ते मातर्जयति महिमा कोऽपि जगति ।
 मुदा यं गायन्ति द्युतलमनवद्यद्युतिमृतः
 समासाद्याद्यापि स्फुटपुलकसांद्राः सगरजाः ॥ ३
 पुरो धावं धावं द्रविणमदिराघूर्णितदृशां
 महीपानां नानातरुणतरस्वेदस्य नियतम् ।
 ममैवायं मन्तुः सहितशतहन्तुर्जडधियो
 वियोगस्ते मातर्यदिह करुणातः क्षणमपि ॥ ४
 अनाथः स्नेहार्द्रा विगलितगतिः पुण्यगतिर्दां
 पतन् विश्वोद्धर्त्री गद्विगलितः सिद्धमिषजम् ।

सुधासिन्धुं तृष्णाकुलितहृदयो मातरमयं
 शिशुः संप्राप्तस्त्वामहमिह विदध्याः समुचितम् ॥ ५
 श्वपाकानां व्रातैरमितविचिकित्साविचलितै-
 र्विमुक्तानामेकं किल सदनमेनःपरिपदाम् ।
 अहो मामुद्धर्तुं जननि घटयन्त्याः परिकरं
 तव श्लाघां कर्तुं कथमिव समर्थो नरपशुः ॥ ६
 श्ववृत्तिव्यासङ्गो नियतमथ मिथ्याप्रलपनं
 कुतर्केष्वभ्यासः सततपरपैशुन्यमननम् ।
 अपि श्रावं श्रावं मम तु पुनरेवं गुणगणा-
 नृते त्वत्को नाम क्षणमपि निरीक्षेत वदनम् ॥ ७
 अलभ्यं सौरभ्यं हरति सततं यः सुमनसां
 क्षणादेव प्राणानपि विरहशस्त्रक्षतहृदाम् ।
 त्वदीयानां लीलाचलितलहरीणां व्यतिकरात्
 पुनीते सोऽपि द्रागहह पवमानस्त्रिभुवनम् ।
 सदैव त्वय्येवार्पितकुशलचिन्ताभरमिमं
 यदि त्वं मामम्ब त्यजसि समयेऽस्मिन्सुविपमे ।
 तदा विश्वासोऽयं त्रिभुवनतलादम्भयते
 निराधारा चेयं भवति खलु निर्व्याजकरुणा ॥ ९
 ललाटे वा लोकेरिह खलु सलीलं तिलकिता
 तमो हन्तुं घृते तरुणतरमार्तण्डतुलनाम् ।
 विलुम्पन्ती सद्यो विधिलिखितदुर्बणेशरार्णि
 त्वदीया सा भृत्ना मम हरतु कृत्न्यामपि शुचम् ॥ १०

अविश्रान्तं जन्मावधिसुकृतजन्मार्जनकृतां

सतां श्रेयः कर्तुं कति न कृतिनः सन्ति विवुधाः ।

निरस्तालम्बानामकृतसुकृतानां तु भवतीं

विनाशुभिर्ल्लोके न परमवलोक्ये हितकरम् ॥ ११

पयः पीत्वा मातस्त्वव सपदि यातः सहचरै-

र्विमूढैः संरन्तुं कचिदपि न विश्रान्तिमगमम् ।

इदानीमुत्सङ्गे मृदुपवनसञ्चारगिशिरे

चिरादुन्निद्रं मां सदयहृदये शायय चिरम् ॥ १२

Gangūlaharī.

XIX.

अन्योक्तयः

खद्योतो द्योतते तावद्यामन्नोदयते शशी ।

उदिते तु सहस्रांशौ न खद्योतो न चन्द्रमाः ॥ १

यत्पादाः शिरसा न केन विघृताः पृथ्वीभृतां मध्यत-

स्तस्मिन्भासति राहुणा कवलिते लोकत्रयीचक्षुषि ।

सद्योतैः स्फुरितं तमोभिरुदितं ताराभिरुज्जृम्भितं

ब्रूकैरुत्थितमाः किमत्र करवै किं किं न कैश्चेष्टितम् ॥ २

परिमलस्यायम् ।

कलस्तास्ताः सम्यग्ब्रह्मसि यदसि त्वं द्विजपति-

र्धुतिस्तादृग्भ्रूवा जनिरपि च रत्नास्तरकुले ।

बहु ब्रूमः किं वा पुरहरशिरोमण्टनमसि

त्वदीयं तत्सर्वं शशपर कलङ्काद्विकलितम् ॥ ३. लक्ष्मणस्त्र

जन्म क्षीरमहाणवे सहस्रवः श्रीपारिजातादयो

विभ्रं यस्य सुधामयं त्रिभुवनाधीशस्य मूर्ध्नि स्थितिः ।

इत्थं सर्वचराचरप्रियकरे यस्योदये चेद्भवे-

त्सङ्कोचः कमलस्य दुष्कृतिरसौ निन्द्यो न ताराधिपः ॥ ४

उत्पत्तिर्जलधौ सुधा सहचरी ज्योत्स्नाभिरामा तनुः

स्थानं व्योम कुमुद्वतीपरिवृष्टश्चन्द्रेति नाम स्फुटम् ।

सर्वं चारु तथापि हन्त कठिना यत्त्वां कलङ्काङ्कितं

जल्पन्ति प्रतिवासरं सुरगणास्तेनाति दूयामहे ॥ ५

भट्टवीरेश्वरस्य

वितर चारिद चारि दवातुरे

चिरपिपासितचातकपोतके ।

प्रचलिते भरुति क्षणमन्यथा

क च भवान् क पयः क च चातकाः ॥ ६

तवैव प्राचीष्यं जलद जगदानन्दकरणं

यदम्भःपालीराहरसि खलसत्त्वाज्जलनिधेः ।

निसर्गाक्षारास्त्रा नयसि च कथंचिन्मधुरता-

मथासारैस्त्रासां युगपदुपकर्तासि जगतः ॥ ७

आदाय चारि परितः सरितां मुखेभ्यः

किं तावदर्जितमनेन दुरणवेन ।

क्षारीकृतं च वटवादहने हुतं च

पानालकुक्षिकुहरे विनिवेशितं च ॥ ८

पीयूषेण सुराः श्रिया गुररिपुर्मर्यादया मेदिनी

शक्रः कल्परुद्रा शशाङ्ककलया श्रीशङ्करनोपितः ।

मैनाकादिनगा निजोदरगताः संस्थानतः स्वापिता-
स्त्वञ्चूलीकरणे घटोद्भवमुनिः केनापि नो वारितः ॥ ९

रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभातं

भास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजश्रीः ।

इत्थं विचिन्तयति कोपगते द्विरेफे

हा हन्त हन्त नलिनीं गज उज्जहार ॥ १०

किं क्वापि प्रलयानलैर्विदपिनो निर्दस्य भस्मीकृताः

किं सिद्धेवगजेन पङ्कजवनं निष्कन्दमुन्मूलितम् ।

किं वा हन्त कृतान्तकेसरिभयात्यक्तो मदः कुञ्जरै-

र्येनालिनिरसे करीरकुसुमे हा भृङ्ग विश्राम्भसि ॥ ११

रे रे कोकिल मा भज मौनं किञ्चिद्दुदञ्चय पञ्चमरागम् ।

नो चेत्त्वामिह को जानीते काककदम्बकपिहिते चूते ॥ १२

किं कोमलैः कलरवैः पिक तिष्ठ तूष्णी-

मेते तु पामरनराः सरमाकलय्यं ।

को वा रदत्ययमये निकटे कट्टनि

रे वध्यतामिति वदन्ति गृहीतदण्डाः ॥ १३

लक्ष्मणस्य

कैलिं कुरुष्व परिमुद्व्व सरोरुहाणि

गाहस्य शैलतटनिर्झरिणीपयांसि ।

मावानुरक्तकरिणीकरलालिताङ्ग

मातङ्ग मुञ्च मृगराजरगाभिलापम् ॥ १४

आनन्दवर्धनस्य

गिरिगह्वरेषु गुरुगर्वगुम्फितो गजराजपोत न कदापि सञ्चरेः ।
यदि बुध्यते हरिशिशुः स्तनंधयो भविता करेणुपरिशेषिता मही ॥ १५

कति न सन्ति महीषु महीरुहः

सुरभिपुष्परसालफलालयः ।

सुरभयन्ति न केऽपि च भूरुहा-

निति यशोऽस्ति परं तव चन्दन ॥ १६

सौरभ्यं भुवनत्रयेऽपि विदितं शैत्यं नु लोकोत्तरं

कीर्तिः किं च दिगङ्गनाङ्गनगता किं त्वेतदेकं शृणु ।

सर्वानेव गुणानियं निगिरति श्रीखण्ड ते सुन्दरा-

नुज्झन्ती खलु कोटरेषु गरलज्वालां द्विजिह्वावली ॥ १७

अर्थसादृश्यम्

१ सहसा विदधीत् न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् ।

वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः ॥१

भारवेः

गुणवद्गुणवद्वा कुर्वता कार्यमादौ

परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन ।

अतिरभसकृतानां कर्मणामा विपत्ते-

र्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥२ भर्तृहरः

२ आ परितोषाद्विदुषां न साधु मन्थे प्रयोगविज्ञानम् ।

बलवदपि शिक्षितानामात्मन्यप्रत्ययं चेतः ॥ ३ कालिदासस्य

स्वत्सम्भावितात्मानं बहु मन्यावहे वयम् ।

१- प्रायः प्रत्ययमाधत्ते स्वगुणेपृत्तमादरः ॥ ४ कुमारसम्भवे

मम तावन्मतमिदं श्रूयतामङ्ग वामपि ।

ज्ञातसारोऽपि खल्वेकः सन्दिग्धे कार्यवस्तुनि ॥ ५ माघस्य

३ शिशुर्वा शिष्या वा यदमि मम तत्तिष्ठतु तथा
विशुद्धेरुत्कर्षस्त्वयि तु मम भक्तिं जनयति ।

शिशुत्वं खेण वा भवतु ननु चन्धाऽसि जगतौ

गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः ॥६

भवभूतेः

इयमिष्टगुणाय रोचतां रुचिरार्था भवतेऽपि भारती ।

ननु बववृचिशेषनिःस्पृहा गुणगृह्या वचने निपश्चितः ॥ ७ भारवेः

तामगौरवभेदेन मुनींश्चापश्यद्रीश्वरः ।

स्त्री पुमानित्यनाम्येषा वृत्तं हि महितं सताम् ॥ ८ कालिदासस्य

४ व्यतिपजति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतु-

र्न खलु बहिरुपाधीन्प्रीतयः संश्रयन्ते ।

निरुमति हि पतद्गम्योदये पुण्डरीकं

द्रवति च हिमरदमावुद्गते चन्द्रकान्तः ॥ ९ भवभूतेः

भवति हृदयहारी कापि कस्यापि कश्चि-

न्न खलु गुणविशेषः प्रेमबन्धप्रयोगे ।

स्मिन्लयति वनान्ते कोकिलालापस्ये

विकसति न वसन्ते मान्सी कोऽत्र हेतुः ॥ १०

नलचम्पाम्

- ५ तमवेक्ष्य रुरोद सा भृशं स्नानसम्बाधमुरो जघान च ।
 स्वजनस्य हि दुःखमग्रतो विवृतद्वारमिवोपजायते ॥ ११
 कालिदासस्य
- सन्तानवाहीन्यपि मानुषाणां दुःखानि सङ्घन्धुवियोगजानि ।
 दृष्टे जने प्रेयसि दुःसहानि स्रोतःसहस्रैरिव संप्लवन्ते ॥ १२
 भवभूतेः
- ६ वंशभवो गुणवानपि सङ्गविशेषेण पूज्यते पुरुषः ।
 न हि तुम्बीफलविकलो वीणादण्डः प्रयाति महिमानम् ॥ १३
- सन्तसायसि संस्वितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते
 मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ।
 स्वात्यां सागरशुक्तिमध्यपतितं सन्मौक्तिकं जायते
 प्रायेणाधममध्यभोत्तमदशा संसर्गतो जायते ॥ १४ भर्तृहरेः
- मन्दोऽप्यमन्दतामेति संसर्गेण विपश्चितः ।
 पङ्कच्छिदः फलस्येव निकषेणाविलं पयः ॥ १५
 कालिदासस्य
- ७ सुखस्यानन्तरं दुःसं दुःखस्यानन्तरं सुखम् ।
 पर्यायेणोपसर्पन्ते नरं नेमिमरा इव ॥ १६ वनपर्वणि
- कस्यात्यन्तं सुखमुपनतं दुःसमेकान्ततो वा ।
 नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण ॥ १७ मेघदूते
- द्वन्द्वानि सर्वस्य यतः प्रसक्तान्यलाभलाभप्रभृतीनि लोके ।
 अतोऽपि नैकान्तगुरोऽस्ति कश्चिन्नैकान्तदुःसः पुरुषः पृथिव्याम् ॥ १८
 बुद्धचरिते

८ धर्मार्थं क्षीणवित्तस्य क्षीणत्वमपि शोभते ।

सुरैः पीतावशेषस्य कृष्णपक्षे विधोरिव ॥

१९

कामन्दकस्य

स्थाने भवानेकनराधिपः सन्नकिञ्चनत्वं मखजं व्यनक्ति ।

पर्यायपीतस्य सुरैर्हिमांशोः कलाक्षयः श्लाघ्यतरो हि वृद्धेः ॥ २०

कालिदासस्य

९ सरसिजमनुविद्धं शैवलेनापि रम्यं

मलिनमपि हिमांशोर्लक्ष्म लक्ष्मीं तनोति ।

इयमधिकमनोज्ञा बल्कलेनापि तन्वी

किमिव हि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम् ॥ २१

शाकुन्तले

यथा प्रसिद्धैर्मधुरं शिरोरुहैर्जटाभिरप्येवमभूत्तदाननम् ।

न पटूपदश्रेणिभिरेव पङ्कजं सशैबलासङ्गमपि प्रकाशते ॥ २२

कुमारसम्भवे

१० अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य हिमं न सौभाग्यविलोपि जातम् ।

एको हि दोषो गुणसन्निपाते निमज्जतीन्द्रोः किरणेष्विवाङ्कः ॥ २३

कालिदासस्य

प्रत्यार्द्राकृततिलकानुपारपतैः

प्रहादं शमितपरिधमा दिशन्तः ।

फान्तानां बहुमतिमाययुः पयोदा

नाल्पीयान् बहु मुकृतं दिनसि दोषः ॥ २४ भारवेः

११ ननु वज्रिण एव वीर्यमेतद्विजयन्ते द्विपतो यदस्य पक्ष्याः ।
 वसुधाधरकन्दरामिसर्पां प्रतिशब्दोऽपि हरेर्मिनत्ति नागान् ॥ २५
 विक्रमोर्वशीये

सिध्यन्ति कर्मसु महत्सपि यन्नियोज्याः

सम्भावनागुणमवेहि तमोश्चराणाम् ।

किं वाऽभविष्यदरुणस्तमसां विभेत्ता

तं चेत्सहस्रकिरणो धुरि नाकरिष्यत् ॥ २६ शाकुन्तले

१२ चीयते बालिशस्यापि सत्क्षेत्रपतिता कृपिः ।

न शालेः स्तम्बकरिता वसुर्गुणमपेक्षते ॥ २७ विशाखदत्तस्य

पात्रविशेषे न्यस्तं गुणान्तरं व्रजति शिल्पमाधातुः ।

पय इव समुद्रशुक्तौ मुक्ताफलतां पयोदस्य ॥ २८ कालिदासस्य

वितरति गुरुः प्राज्ञे विद्यां यथैव तथा जडे

न तु खलु तयोर्ज्ञाने शक्तिं करोत्यपहन्ति वा ।

भवति च पुनर्भूयान्भेदः फलं प्रति तद्यथा

प्रभवति शुचिर्विम्बोद्ग्राहे मणिर्न मृदां चयः ॥ २९

भवभूतेः

१३ अकीर्तिं चापि गूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् ।

सम्भावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥

३०

भगवद्गीतायाम्

न भीतो मरणादस्मि केवलं दृषितं यशः ।

विशुद्धस्य हि मे मृत्युः पुत्रजन्मसमः किल ॥

३१

शुद्धफलम्

यदि समरमपास्य नास्ति मृत्योर्भयमिति युक्तमृतोऽन्यतः प्रयातुम् ।
अथ मरणमवश्यमेव जन्तोः क्रिमिति मुधा मलिनं यशः कुलध्वे ३२
भट्टनारायणस्य

निश्चित्य चानन्यनिवृत्ति वाच्यं त्यागेन पत्न्याः परिमाणुमैच्छत् ।
अपि स्वदेहात्किमुतेन्द्रियार्थाद्यशोधनानां हि यशो गरीयः ॥ ३३
कालिदासस्य

१४ जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।

तस्मादपरिहार्येऽर्थे नैवं शोचितुमर्हसि ॥ ३४ भगवद्गीतायाम्
मरणं प्रकृतिः शरीरिणां विकृतिर्जावित्तमुच्यते दुर्धैः ।

क्षणमप्यवतिष्ठते श्वसन्यदि जन्तुर्ननु लामवानसौ ॥ ३५

कालिदासस्य

१५ अवैमि चैनामनघेति किंतु लोकापवादो बलवान्मतो मे ।

छाया हि भूमेः शशिनो मलत्वेनारोपिता शुद्धिमतः प्रजाभिः ३६

कालिदासस्य

कष्टं जनः कुलधनैरनुरञ्जनीय-

सन्नो यदुक्तमशिवं न हि तत्क्षमं ते ।

नैसांगिकी सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा

मूर्ध्नि स्थितिर्न चरणैरवताडनानि ॥ ३७ भवभूतेः

१६ यः त्मभावो हि मत्साम्नि स नित्यं दुरतिक्रमः ।

श्वा यदि क्रियते राजा तत्किं नाश्नात्युपानहम् ॥ ३८

बलाबलेपादधुनाऽपि पूर्ववत्प्रवाध्यते तेन जगज्जिगीषुणा ।

सतीव योषिद्व्यकृतिः मुनिश्चन्या पुमांसमभ्येति भवान्तरेष्वपि ॥ ३९

माघस्य

- १७ अनिर्वेदः श्रियो मूलमनिर्वेदः परं सुखम् ।
 भूयस्तत्र विचेप्यामि न यत्र विचयः कृतः ॥ ४० रामायणे
 तदलं प्रतिपक्षमुन्नतेरवलम्ब्य व्यवसायवन्ध्यताम् ।
 निवसन्ति पराक्रमाश्रया न विपादेन समं समृद्धयः ॥ ४१
 भारवेः
- १८ यदेवोपनतं दुःखात्सुखं तद्रसवत्तरम् ।
 निर्वाणाय तरुच्छाया तप्तस्य हि विशेषतः ॥ ४२
 कालिदासस्य
 सुखं हि दुःखान्यनुभूय शोभते घनान्धकारेष्विव दीपदर्शनम् ।
 सुखात्तु यो याति नरो दरिद्रतां घृतः शरीरेण मृतः स जीवति ॥ ४३
 शूद्रकस्य
 १९ यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः स पण्डितः स श्रुतवान्गुणज्ञः ।
 स एव वक्ता स च दर्शनीयः सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते ॥ ४४
 भर्तृहरेः
 यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः ।
 यस्यार्थाः स पुमाँल्लोके यस्यार्थाः स च पण्डितः ॥ ४५
 भगवतो वाल्मीकेः
- २० दारुभेदनिपुणोऽपि पटंप्रिनिष्क्रियो भवति पद्मजवद्धः ।
 बन्धनानि किल सन्ति बहूनि श्रेहरन्नुत्तमन्धनमन्यन् ॥ ४६
 सम्पद्गु केलिसद्गुनं ध्यमनेषु समाश्रयः ।
 फोशो विगम्भचर्षाणु किं नाम न सुद्वृणाम् ॥ ४७ क्षेमेन्द्रस्य
- २१ यथावचादृशं येन कृतं कर्म शुभाशुभम् ।
 तथावचादृशं तस्य फलमीदं प्रयच्छति ॥ ४८ नलचम्प्याम्

एवं कुकर्म सर्वस्य फलत्यात्मनि सर्वदा ।

यो यद्वपति वीजं हि लभते सोऽपि तत्कलम् ॥ ४९

कन्दुको भित्तिनिक्षिप्त इव प्रतिफलन्मुहुः ।

आपतत्यात्मनि प्रायो दोषोऽन्यस्य चिकीर्षतः ॥ ५०

एतौ सोमदेवस्य

२२ अपि क्रियार्थं सुलभं समित्कुशं जलान्यपि स्नानविधिषुमाणि ते ।

अपि स्वगवत्या तपसि प्रवर्तसे शरीरमाद्यं सल्लु धर्मसाधनम् ॥ ५१

कालिदासस्य

आयुः कामयमानेन धर्मार्थसुखसाधनम् ।

आयुर्वेदोपदेशेषु विधेयः परमादरः ॥ ५२ वाग्मटस्य

२३ अनियतरुदितस्मितं विराजत्-

कतिपयकोमलदन्तकुञ्जलाग्रम् ।

वदनकमलकं शिगोः सरामि

स्वलदसमजसमुग्धजल्पितं ते ॥ ५३ भवभूतेः

आलक्ष्यदन्तमुकुल्याननिमित्तहासै-

रव्यक्तवर्णरमणीयवचःप्रवृत्तीन् ।

अद्वाश्रयप्रणयिनस्तनयान्वहन्तो

धन्यास्तद्गृहजसा मलिनीभवन्ति ॥ ५४ कालिदासस्य

२४ निवार्यतामालि किमप्ययं वटुः

पुनर्विबलुः स्फुरितोत्तराधरः ।

न केवलं यो महतोऽपभापते

शृणोति तस्मादपि यः स पापमाक् ॥ ५५ कालिदासस्य

गुरोः प्रातः परीवादो न श्रोतव्यः कथंचन ।
फर्णां तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं वा ततोऽन्यतः ॥ ५६

२५

प्रयुक्तसत्कारविशेषमात्मना
न मां परं संप्रतिपत्तुमर्हसि ।
यतः सतां सन्नतगात्रि सङ्गतं
मनीषिभिः साप्तपदीनमिष्यते ॥ ५७

कालिदासस्य

न त्वां करोम्यहं भस्म क्रोधतीव्रेण वह्निना ।
सतां सप्तपदं मैत्रमुपितोऽहं त्वया सह ॥

५८

विष्णुपुराणे

२६

सत्यमेकपदं ब्रह्म सत्ये धर्मः प्रतिष्ठितः ।
सत्यमेवाक्षया वेदाः सत्येनावाप्यते परम् ॥ ५९

५९

रामायणे

अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।
अश्वमेधसहस्रेभ्यः सत्यमेवातिरिच्यते ॥

६०

महाभारते

14-15 अर्बुदम्—A hundred millions राज्येन in return for my kingdom, see Apte's Guide Art 51 b

16-17 तपानि स्वाध्यायश्च साधनानि यस्य धृतात्मसु—in those who have curbed their selves

19-21 प्रतीकाश्च resemblance, used at the end of compounds. कशा whip प्रणुदिना driven. वास्यमाना (*pr p* of the passive of वम् 10th cony) being driven forward हम्भायमाना (*pr p* of हम्भाय an onomatopoetic verb) lowing

25-26 Construe विशामित्रवले कशाग्रदण्डाभिहता धर्षिता (*past pass p* of the causal of धृ) insulted, handled roughly

30-32 ऊर्ध्वाधिन &c —ऊर्ध्वे अभिते (arched, curbed) शिरः ग्रीवा च यथा रौद्रं दशन यस्या क्रोधेन दीप्त वपुयसा

31-35 आवरणम् cloth, garment. अवशीर्यन् was scattered (*pass imperfect* of कृ with अव) सरभ्ये enraged. विशामित्रस्य परदन *genitive abs*

37-38 मः crescent-shaped arrow धुर a razor like barb. वैगवः a bamboo-staff. अपदेश (Indeclinable *past p* of उहृ with अव) having dispelled

42 रवीन् *adv* Prosperous वृष्टन् कृ *not to mind, to pass over, to become careless about.*

18-20 विमान —तन् Palace. समवां गतबुद्धय —whose thoughts were identical, who were of one and the same mind.

21 अनेकवर्षसाहस्र One who had lived for many thousands of years. सुवराजानम् should be सुवराजन्

29-30 प्रजासुजने In being agreeable to the people. ह्य न्य soft, mild.

38 निदिष्टन् intent upon. उदारपुत्रन् resorted to by the best men. वरद is addressed to दशरथ

IV.

3-5 उररन् a barren spot with saline soil. स्त्रीवाक्य the words of a woman (here Kaakeyi) प्राहन् vulgar, unrefined. स्रघातन (qualifies तस्य) of one who killed the demon Khsra

7 सृष्ट —supply यदि before सृष्ट 'You should point out the faults or merits only when asked (to do so)'

9-10 उच्यार Polite behaviour मावर्द्ध qualifies वाक्य

11-12 Instead of दष्ट प्रमत्तजान्, the order should rather be प्रमत्तजा दष्टन्, as dealing out punishment is the peculiar office of Yama. क्षमाचर (क्षमाशालिना) —लिशाचर

21 आनविशानि should be आनेशानि

V.

1-4 अनेकधाणा प्रवह (stream, flow) दन्निन्—This qualifies चैत्यशास्रदन् below सप्तमदन —तम् \ name of a mountain to the east of Meru famous for its fragrant forests. वैश्वानर a monumental palace प्रजापते (coral) कृत्त मोदान (staircase) दस्य नतकाष्टनस्य वादवा (a raised seat) दन्निन्

5-13 The accusatives समायुजाम्, दीना &c qualify शीघ्र in verse 13 विनमाम् (विगलानि दमानि दम्या) which is bereft of lotus flowers. अह्वार्य The planet Mars. नक्षत्रराजस्य of the moon. अश्रुदानामने नेन by the absence (or by non-application to) of the study of the Vedas (that are handed down by tradition).

14-15 सुस्वार Fohsh, grammatical purity अदान्तर हृतान् conveying a different meaning (other than the one intended). उपनारिन् establishing, justifying

VI.

1-5 अस्त (thrown) रक्षोगण यस्याः चास apprehension, fear

10 Construe इदं कार्यं दंपत्कार्यं (इयत् 'a little' कार्यं यस्य) कृतमासीत्—This object had been so far accomplished that only a little remained to be done

12-15 ममापि should be मद्ममपि, as इच् governs the dative of the person pleased वन्वामुल the submarine fire दधि should be ददामि हरीश्वर = सुग्रीव पुरपशादूली refers to रामलक्ष्मणौ अनवसित fickle

16-20 रान्तस *adj* dominated by passion अनीश *adj* power less ईश्वर *adj* able ली refers to रामलक्ष्मणौ रोपदोषेण परीत (आवृत्) आत्मा यस्य च्यक्त clearly

VII.

1-5 सुनिविष्ट well arranged मित्रप्रवादेन (मित्रम्य इव प्रवाद यस्य) with one who (outwardly) talks like a friend ज्ञाति kinsman or kindred, paternal relations साधन *adj* one who accomplishes वैद्य a learned man (a rare meaning of the word) आततायिन् *adj* a desperado, one who commits a heinous crime

9-10 सम्पन्नम्—Riches अभिजात = प्राप्त

11-15 पुष्करन्—a blue lotus. तर्षं thirst न विद्यते does not stay (in one flower for a long time) गृष्ट should be गृहीत्वा Supply यदि before श्यात् कुलवासन bringing disgrace on the family

17-20 Supply त्व before न च धर्मपथे सिन्न सुनीन *adj* well behaved, civil जट्टात्मन् *adj* ignorant प्रदीप्त शरण a house on fire

22 रणागिरिर् field of battle, अरण चत्वरज्जिरम् Amar काला निपन्ना subdued or seized by Time (Death) परीतकाला =वालेन परीता

VIII.

3-5 अनवान् through impatience Supply स (राम) before वृष्य कृत दौष्टम् enmity

12-17 Construe धात्रा (प्रदाया) with युष्ठा वासं is the object of अनुष्ण्य (having practised or adapted oneself to) वस्य should be वसति यथाष्टं (आद्या-नमित्थ) is an अवयीभाव compound

18 श्रुता is to be connected with चरणी अरिमेव without making any difference between वीमला on the one hand and सुमेता and कैदेयी on the other

IX.

1-5 विदिशा Name of a city, capital of the country called दशा, it is modern Bhilsa अमन्वन्व—not accessible to any one else

6-10 मूषलिप्सया with the desire of seizing mice, construe this word with प्रभ्रमति above देज्येऽपि—The 6 words refer to the three mice mouse mungoose and owl मूष refers to यवभ्रमन् विभ्रवान् who came unperceived

12 दृष्ट मात्रारवध याभ्याम् विन्न frightened

21-24 चञ्चलसद्वि making a grating sound (an onomatopoeic word) विरमसीर् delayed. कालकुचा—राम्योने

X

Sherlock Holmes is the ideal detective of the famous novelist Dr Conan Doyle

1-5 आवसी name of a town in Northern Kosala सुद्राभ्रुर्—subsisting on food given by Sudras तन in verse 3 refers to वणिना अन्ये वणिवरे (भापूर्वत) हो (the Brahmin) was enriched by other prominent merchants. दीनार A particular golden coin (compare the word 'Denarius' for a Roman coin) खानम् excavation hole व्याच (past p p of दा with वि and आ) opened.

6-9 मृ in the second half of verse 6 qualifies मृच्छान् तीरेन् a descent into a river (Marathi घाट) अथवाता property

13-18 त्रिरोधि Headache अवेदुः pretext The words अवेदुः and त्रि are parentetical. जातरु is a medicinal herb.

22-24 प्रविष्य I having admitted. हारिप्रसात् (भारी हारिना पथारुप्रसात् हारु) lost but recovered. गीर्ष in verse 24 qualifies विषय (विषय अथ)

XI.

1-5 अवरुन् extravagance, waste. अमन्वन्व qualifies अमन्वन्. अमन्वन् अथ repeatedly विपदां प्रमाणात् of विषय

6-9 दूष्य *ady* what is blamable दिग्गोह mistaking the way or direction. नित्यमत्वं being inured to fatigue Here the author appears to summarize the views of Kalidasa on hunting and then to criticize them. Compare S akuntala act II 'मेदश्छद्दकृशोदर लघु मवत्युथानयोग्य वपु' &c and Raghuvams a IX 'परिचय चलक्ष्यति पादने' &c which occurs on p 94 of this book. आम indigestion.

14 पाण्डव वल्त्राप्यवि हारित Dharmaraja was made to lose even his wife Mark the passive construction of the causal of हृ

16-21 ईदितानि desires सद्धानां loss of consciousness अथक् वृष्णय Descendants of अथक् and वृष्णि, two brothers who were descendants of यदु and ancestors of कृष्ण औरस *ady* legitimate It is difficult to understand what is meant by औरसशिष्य Perhaps the word refers to the fact that कृच was afterwards brought back to life by द्युक्

22-24 यत्र तत्र प्रवर्तते proceeds anywhere (i. e. dines and associates with anybody) असव्यवहार्यत्वम् being unfit to be dealt with (i. e. being excommunicated, because he loses his caste) दुर्दिद in the first half of verse 24 qualifies अरिगणा and means 'difficult to destroy' दुर्दिद in the 2nd line may also mean 'destroyers of evil.'

XII.

1-5 प्रायोपवेशाधिष्ठै by those who were appointed to look after those who killed themselves by starvation. वासव्य *ady* resident परिभ्रातु should be परिभ्रानितु ऋण शोधय् (causal of शुध्) to pay off debt सोपानरूप A well with a flight of steps leading to the water

6 Construe अतिशीतले अत्र (सोपानरूपे) पुष्पनाम्बुलीपगारि is the object of न्यस्यद्भि माण्डि by gardeners or garlandmakers (Marathi मांडी) माटकम् rent (compare Marathi माड)

12 श्लेष a person chosen to settle a dispute, a judge प्रत्यक्षिन् a defendant कृतप्रायोपवेश in verse 12 is the predicate, पराश्रित (अहम्) being the subject.

17-22 मित्रयत्रम्यान् contained in the deed of sale सभ्य Assessor, see Yājñavalkya II 2-4 for सभ्य अतररामा the

conscience अर्धिन of the plaintiff, here the debtor दत्तवाचिवम् (दत्तं वाचिकं यस्यै) qualifies भृत्य and means 'with whom a verbal message was sent'

23-25 गणनाप्यग्र्य the accountant. गणनापत्रिका books of account, ledger पत्र refers to the sale-deed about the well in dispute ता in verse 24 refers to गणनापत्रिका व्ययमध्ये in the items of expenditure अधिकरणेखरु a writer in a court of justice, whose duty it was to write and register deeds Verse 26-The facts of the case were —the debtor asked the scribe to write 'सोपानरूपमदिन गृह विक्रीतम्,' the scribe, being bribed by the creditor, wrote 'सोपानरूपमदिन गृह विक्रीतम्,' thus putting म in place of र This the king inferred from the fact that the creditor paid a thousand coins to the scribe who really deserved a trifle for his pains सार्धं (अर्थेन सह) qualifies वणिग्गृहम् प्रसर्धी defendant, here the creditor

XIII.

3-5 नेत्रम् the string of a churning stick पल्लवहा deriving benefit सुरा in verse 5 is a vocative

11-15 सविद् Agreement, contract After अर्धिन in verse 13 supply मधिनु वृद्धह—This is addressed to Janamejaya to whom the story is told

19-20 निम्नसविधि = निम्न अविनय अभिमति यस्य—whose purpose is never frustrated अहीद्राणा साहस्र तस्य कठोरा दृश मुखथास्ताम्निभूमाश्च ते आहत वनं (वनं) वेणुम् सरल a kind of pine tree.

21-23 अत्रिन = विष्णु संभ्रान्ता मीना यस्मिन् म संभ्रान्तमीन ग नामी उमवरादिकच्छपथ (उदना मवरादिकच्छपथ यस्मात्) अप्रति *adj* irresistible

30-35 जलद्रव्यम् the dirt (dregs) of water & e the poison हनिषांती = गी (वायुपेनु) मदिन् (मदि ष् म्) Greatness. भवान् refers to Janamejaya.

43-49 आयुर्वेदम् the promulgator of the science of medicine इन्द्रमाह (इन्द्र परमात्मानं धरते इति) who worships the supreme soul. अगृताभृतम् = अगृतेन आभृत पूर्णं तर्पयेत्तर्मा तर्पे धेन वेणुम् सत्रयाग 13 a sacrificial session extending over a long period. अनिर्देश *adj* indescribable, incomparable

XIV.

King Dil pa together with his queen went to the hermitage of Vasishtha to secure a son. Vasishtha asked him to please the cow Nandini by his devotion to her. Once the cow was seized by a lion, when the king tried to shoot it, his hand was at once paralyzed. Then followed a dialogue, which is given here.

1-3 आयुद्यम् (आर्यस्य गृह्य) a friend of the noble आमृतौ as regards his own state (1: his inability to draw the arrow) सिद्धस्य च सत्त्व यस्य आररश्चौ qualifies अष्टमूर्ते अष्टमूर्ति = शिव w/ 030 eight forms are given in the first verse of the शाकुन्तल पादापगमेव अनुग्रह तेन पूत पृष्ठ यस्य

4-6 हेमकुम्भ स्नान इव तस्मात् नि सृत्ताना when construed with स्वन्द, dissolve हेमकुम्भमदृश स्नान सेनायम्=वारिनेयम् अद्भुतानि सत्त्वानि वृत्ति (means of livelihood) यमिन्

7-9 शोभितवारणा meal of blood सुरडिप = राक्षो गुरोर्दक्षिण शिष्यमक्ति is an example of मापेभ्यममाम Construe यद् रक्ष्य शस्येण अशक्यरक्ष (अशक्या रक्षा यस्य) न तद् शक्यभूता यद् जिणोति

10-12 तपूवसहे (स एव पूव प्रथम मद्ग प्रतिबन्धो यस्य) qualifies द्युमवोगे गुमुद्यन् nom sing mas of the pr p of the Desiderative pf गुम् दिवद्यु = वक्तुमिच्छु स in verso 12 refers to शिव गुरो = वतिष्ठस्य धन here is पेतु

15-17 प्वातपत्र (एवं आतपत्र एव यमिन्) प्रमुत्तव paramount sovereignty यद्योभी (यद् इव ऊधो यामा) qualifies मा (the object of रचयता) and means 'with full (jarlike) udder'

21-25 उपयोक्तमीमम् adj, stained by infamy दिशान्तर दान गुरो अज्ञान not inferior to गुरो, w/ was a fabulous cow of plenty पशाननिर्धनियु भोनिनेयु दिष्टेयु—As regards their bodies, made of the five elements, which are certain to perish.

27-31 गाम्-वाचम् उरवने qualifies हृदये (विहाय) प्रतिष्ठाया (from the col structure or analysis) विमुक्तौ बाहू यस्य उपदवन (ex-jecting) qualifies पालयितु अमृतादगती (अमृता व भावरत्) उचिर्न qualifies च ।

XV.

1-5 भूमिमनुं = लवणप्रमादस्य. इमौ = वस्तुपालतेन पाली. उपायन is the object of लङ्गणस्य (having counted out the present i. e. Nazrana). मण्डिता औन्नतिकाना वीराणा पद्धतिः येन तस्य. स्वःपतिः इन्द्रः तत्पदस्य. अश्वराज was the father of the brothers वस्तुपाल and तेजःपाल.

6-9 चरित चातकम्रत वाभ्यां = who fixed their gaze on the king, as the Chātaka fixes its gaze on the cloud. फलेभ्यः (फलानि गृणादीनि; see पा० III. 2. 26) fruitful.

10-11 वितृपुत्रयोः (we expect वितृपुत्रयो.) = लवणप्रसाद and his son वीरधवल. पुरदुद्धा = पुररिपुणा. विद्वक्ष अक्षलक्ष (the hem of a garment) तद्वत् चलाचला (चरिचलिपतिवदीना वा द्वित्वमच्यावचाभ्यामस्येति वक्तव्यम् वार्तिके) अत्यन्तचचना श्रीः ताम्.

17-21 अपावपातक (अपावश्च पातकानि च) is a समाहारइन्द्र. तत्र in 21 means स्वर्गे. श्लोकः a hymn of praise, fame.

22-26 तेषपि तेषपि = राजानः अपि मन्त्रिणः अपि. श्रीपतिचरितम् = विष्णुचरितम्. वनकमुद्राणा (golden coins) कान्तयः तासा निवृत्त्याः जालकानि तैः सान्द्र. The latter half of 25 means that the king put a number of golden coins in the hands of the two brothers.

XVI.

1-3 नियाय - निर्गल. सः = रामः. पलाशैः = पर्णैः मधुगक्षायौ दीप्तश्च अग्निः तस्मैव हविः वान्तिः येषाम्. विम्बागर्भैः (विम्ब प्रदिविम्ब तेन भागतैः निपत्तितैः) तीरवनेः वरणभूतैः पयोभिः वनृभिः.

4-6 पत्रान्तात् पर्यागलन्तः अच्छाः विन्दवः यस्य. तुमुदनी—a night lotus plant, which closes the petals of its flowers at the approach of day. अन्न is the subject of अनुचकार. सरिन्मुग्राभ्युचयमादधान (सरिन्मुग्रानां गिरिनदीनिर्गमन्वानानां अन्वुचय वृद्धि वृष्ट्या आदधानं पुर्वाप अन्न).

7-10 क्रमः a position of attack. सृजान्वयाः (सृजा मार्जनं शुद्धिः तथा अन्वयो अनुगमो यासाम् शुद्धयनुगता इत्यर्थः). विनृणान्तरालाः (qualifies द्रस्व-विद्योपवृत्ती) विनृणानि विगन्तृषानि अन्तरालानि वासा. आहार्यं अर्ध. artificial.

11-13 कुन्डल is the object and वदम्बक is the subject of तनान. चातमन (वाताभिमुपं गच्छतीति) running against the wind. मेवात्ययेन (मेवापगमेन) उपात्त गृहीत वन उपशोमा च येन. संसक्तः पेनः वेपु. वुम्बवद् अवदानाः शुभ्राः. प्रतीविरे (passive perfect, 3rd plural of इ with प्रति) were recognized or perceived.

XVII.

2-3 मनोशुभाव = रमणीयत्वम् पुत्र अभिधान यस्य

8 जाम्बूनद सुवगम् निमृत् *ady motionless* अट्टीवा दृग् विपदिव
शुचय शुभ्रा रदिमधारा (रदमय धारा इव) यस्य रदिम *bridle*

12-13 सद्गाहक *the holder (of the reins) charioteer* आग
ताम्ब (आगता समुपगता आत्वा अनुकम्पा यस्मिन्) किं प्पवा विक्रिया प्रकृति
(अथवा) यदृच्छा—*Is this change (old age) a natural one or is it a
mere accident ?*

15-18 योनि = कारण रतीनां = मुखाना एष in 18 refers to
दोष

19-22 पूवाशयै (*by his virtuous disposition in former lives*)
विशुद्धा बुद्धि यस्य विस्तीर्णेषु कल्पेषु (*periods of universal destruction*)
आशित पुण्यकम येन जराभव चेतसि वतमाने *when the existence of old
age is agitating or exercising my mind*

27 धानुना (*वित्तादीनां प्रयागा रमरत्तादीनां सप्तानां वा*) प्रकोप प्रभव
यस्य शत्रोऽपि स्वतश्च—*This refers to the story that Indra was
cursed with a thousand ulcers on his body by Gautama for seduc
ing Alalya.*

XVIII

1-2 निभालयन् = परवन् अरमचित्तना *possessing a heart as hard
as a stone.* वरिन् *than गनेद्रु whom Vishnu rescued from a croco
dile* विरिन् *than the mountain श्लेष्मन् which Krishna supported
on one finger for seven days in order to ward off the rain sent by
Indra.*

3-5 वरगाभङ्गिनि वग्गाभङ्गिनि तरङ्गिनां निगमेषु = वनेषु पुर = शय

7 जगत्पति—*God is the father of all men.*

9 निम्ना *Instruction* मस्यो न मत्त पर *there is no one more
intoxicated than I am*

XIX.

1 देवतायाम् (देवता आयाम् अपिष्ठात्री याम् म) वगाद्य = प्रवगाद्य (वटि
भाद्रविरहोपमवर्ष्योरपमगधो) मानदण् *measuring rod.*

2-5 आनेयम् *up to the slopes of the mountain* सुवारस्य रिमस्य
सुधा पीत रत्नं २ विंशत्यस्य सुवर्णम्—*it was supposed that the temples*

of elephants yielded pearls उद्गास्यतान् (*gens plu* of the future part of ग् with उद्) तानप्रदावित्वम् producing a protracted tone

6-8 निवृत्तिताना नर्पिताना सुतक्षीरतया—on account of the fact that juice comes out of the trees when the elephants rub their temples against them दिवाभीतमिव (दिवा दिवसे भात भयाविष्टमिव, उलकमिव इति च घन्यते) उच्चै शिरसान् = उन्नतानाम् लाङ्गलाना विश्लेषे वम्पै निर्मर्षिणी शोभा येषा तै बालभ्यजनै चामरै चामर is one of the insignia of royalty

9-10 यद्वायु = यस्य हिमाद्रे वायु अन्विष्टसृगै = अन्विष्टा मृगा यै भिन्नशिखण्डिवर्द (भिन्नानि गतिलाघवार्थं विश्लेषितानि शिखण्डिना मयूराणा वर्हाणि किरातकण्डिवद्धानि येन) qualifies यद्वायु मशागाना मोमलतादीना योनित्व कार्णत्वन् स्वय should be connected with कल्पितवशभाग (कल्पित-यज्ञभाग यसिन्) शैलाधिपत्यमन्वनिष्ठम् - शैलाना स्वामित्व ददाति स इत्यथ

XX.

1 स्तम्भिना चासौ वाष्पवृत्ति तथा कद्रुप अवसित समाप्त मण्टन यस्या आचार तावत्प्रतिपन्नस्व make the customary salutation (Lat. perform the customary civility)

2-3 सेव = सा (शर्मिष्ठा) इव कृतानि शिष्यानि स्थानानि येषाम् to whom places have been assigned (or arranged)

8 स्वयम धन येषाम् सामान्या चामौ प्रतिपत्तिश्च (honour) मा पूर्वा यथा सात् तथा. लौकिकज्ञा knowing the ways of the world

9 गुभूयस्व (*imp 2nd sing* of the Desiderative of ग्) attend upon, serve. The Desideratives of शा, श्रु स्मृ and दृश् take the *Ātmanepada*. भर्तुं प्रतीप मा स्व गम Do not go against your husband वागा those of an opposite nature.

10 Separate प्राची इव अर्क (सूर्य) युगान्तरमास्व — he's reached another division of the sky

11 चत्वार अन्ना यस्या सा चतुरन्ना चासौ मही च तस्या सपत्नी निवेश्य having placed (on the throne) or having got him married तस्मिन् अर्पितं कुटुम्बपर देन

XXI.

1 महाराष्ट्रानिरय called Maharashtra. शूरपुरनिवास re'em'l ing heaven.

2 अह इह (महाराष्ट्रदेशे) नयन अशनदशासु म्नाना bathing just at the time of taking their meals स्वमये at the proper time for performing the morning adoration ग्रामगणनीभवत् —becoming the accountants of the village (the 'Kulkarnis')

3 कृत्रिमवत (through the influence of Kaliyuga) ण्णा (महाराष्ट्र देशवासिना ब्राह्मणानां) उपनयनविवाही कालभेदानभिशी (कालस्य 'गमाष्टमेऽब्दं पुर्वत माह्मणस्योपनायनम्' इत्यादिशास्त्रविहितस्य भद्र माह्मणक्षनियमत्वेन यो विशेष तस्य अनभिशी) उत्सवैकप्रधानौ (उत्सव एव एक प्रधान ययो) यवनानी (यवनानां लिपि) Persian (in this context)

4 अनिराम (Ceaselessly) लौकिकवचंसि भवन्ते तेषाम् those who ceaselessly resort to common (vernacular) speech (and not to Sanskrit) मन्त्रोच्चारण क्रमसु the vow of silence is concerned only with the recital of the Mantras in the different ceremonies (& c they cannot recite the requisite Mantras and so hold their tongue in those ceremonies but otherwise they talk a good deal in the Vernacular) पारपयन = वक्षपरम्परया (न तु गुणकर्मभि) अथादृशम् of a different sort (quite peculiar)

5 पोषकधन—the money of their master (whose salt they eat) सरया विपर्यस्य ly changing the figures (& c by false accounts)

6 श्रीव = वृहस्पति य सम्यक् औपासन कल्पयेत् who properly performs the morning and evening offerings to fire शिशुश्चनिकुनि (निष्णाता सदाचारवर्ता इति नाद्य करोतीति तसिन्) qualifies कलौ (कृतियुगे)

7 अन्तमुखा — whose thoughts are turned inwards, contemplative निगमाभ्वनिष्ठा = वेदमार्गपरायणा

8 धुत्तानि हितानि पुराणानि भागवतादानि वै पुत्रित्त = पवित्रजने त्रिपादित अनपत् निर्दोषत्

9 महाराष्ट्रच द्विनमन (द्विनममूह) चमूनियमनेन (सेनाधिपथ स्वीकृत्य) जनदशधिकारेण वा (देशस्य अधिनारेण आस्यव्यवहारेणानादिरूपेण) प्रमुपद उपमन्त्र (प्राह्मणन्) धरागुराणां = माह्मणानाम् आघात इतरे वर्गा (क्षत्रियादय) सेतु प्रभव उत्पत्ति येषा तेषां

10 भ्रं is a gerund in अत् and means भद्रत्वा, similarly दारं ' दत्ता) This verse refers to the bands of plundering Marathas.

11 मयाच्युतया On account of their well-known proficiency in deceit (the affix चुतु is applied according to the sūtra 'तेन निरुद्धप्रत्ययौ'). प्रत्य मुञ्जाम् प्रथमिभूतानां पार्थिवानाम्, मयावहगि (मयावह गतिः संचारः यस्याः) qualifies मादा...द्य (महाराष्ट्रं भवानां भवानां योषानां ह्यः समूहः). पर्यटय्येन Potential 3rd per sing. of the Frequentative of अट् with परि. देव...इतः qualifies तुग्भ्याः (The Turks or Moguls). निष्प्रवृद्धाः विविक्ताः मनोरथाः वेपाम्, निर्देवपूर्वसुगन् (देवत्राहण-रहितान्) qualifies देवान्.

XXII.

1-2 यक्षमादतः यस्याः प्रमादतः. गीः (वाट्) वामदुदा गीः (धेनुः) सयंते. गोत्व (वनीवर्दन्व लक्षणाया मूर्त्तत्वं).

3 शारदा (सरस्वती) शारदं (शरदृतुमव) यत् अम्भोजं पय तरिव वदन् यस्याः. सर्वदा (सर्वं ददातीति) सर्वदा (सदा) संनिधि (सार्धाय) गतिवि (गन् गोमलः निधिः 'treasure' यस्मिन्). क्रियात् 3rd per. sing. Beneficative of वृ.

6 शुरबो शुभा एव भगवः तेषां नागरस्य. शब्न् sufficiently. अत्तु च तद् दग्धं तस्य निदानस्य (वारणस्य).

9 शुद्धाः शुभाः यस्य (qualifies both रूपन् and नाम्यन्). मनां अहंकाराणां (ornaments, figures of speech) विवक्षाः भेदाः तेषां वचनानिः (रचनानिः). विहितप्रणय (विहितः प्रणयः प्रदग्धः यस्य; पक्षे विहितः प्रणयः प्रीतिः यस्मिन्).

12 रमे निद्धाः who are perfect in mercury. It was believed that mercury, if properly prepared, would make men immortal. रमे निद्धाः who are masters of the nine Rasas, S'ringāra, Vira &c.

15-16 संचारित् चरानिः वारित्, विदुषं एव (विदुषाणां देवानां इन्द्रं इति वैदुषं एव स्वर्गः तन).

17 च्छमस्याः विभ्रताः तेषां दर्शनात् who are (like) mirrors in which are reflected the graces of Sarasvatī. सर्वां मानसं (मनः) तस्य उद्गामं इत्य सुधारणा (चन्द्राणां).

20 विगुणाः देवाः प्राणव्य. च्छमस्याः—नसुराणां च्छमस्याः इत्ययं विदुषाः एव ह्युपास्यो नव वा.

22 उन्मुक्तः with inflated cheeks.

25 भ्रातृन् free from passions (रजोगुण) अज्ञानं free from darkness or ignorance (अज्ञानं)

26-27 निर्यास — Exudation of trees, juice extract भारती
—सरस्वती सखवतीमुन = व्यास सुपर्णोपचित qualifies both स्वर्ग and भारत
(सुपर्णमि देवे उपचित, पक्षे शोमने पर्वमि उपचितम्)

29 भास is the name of a dramatist who preceded Kalidasa

32 गुण्य arrangement putting together रीति a style of
composition. पाञ्चाली is one of the four रीतिस (गौडी, वैदर्भी, लाटी
being the other three) शीलामट्टारिका was a famous poetess

37 विलासिता परगुणा येन विकासितानि कुमुदानि येन

41 निर्वाह प्रतिपन्नवस्तुषु to carry to the end what is undertaken.

49 विध्वस्ता परगुणा ये अन्तरिता व्यवहिता शशिष्कु चद्रस्र वान्ति ये
सन्निभुर्ना मेरानाम्

56-57 स्वमानु = राहु मनेन मणिना कपोलमिच्छय (प्रसस्ता कपोला)
वेयाम्

58-60 पादे (किरणे, पक्षे चरणे) इनकान्त (इत् स्य) = the sun
stone प्रकृतिनियतत्वाद्—on account of its being fixed by nature
अदृष्टम् not artificial or assumed अश्रान्त is an adverb and means
'Incessantly' आग्नेयग्रावा the stone that emits fire

61 वंशिकेन विश्वामित्रेण स शिनीषर दशरथ वाक्यशुषरं (qualifies
राम) one who had sidelocks of hair on the temples (and therefore
quite a boy)

62 हिरण्यरेतस = भद्रि च्य राशि धाम तेज

66 पतिष्यत ('about to fall : e to set, gen sng) of the
future parts of पद्) दिनमर्तु स्यस्य वरणां (किरणानां, पक्षे हस्तानां)
सह्यमग्नि The sun is called सह्यमग्नि

67 अस्या = सीतायाः पादाभिमुखस्य—ready for development or
to yield the fruit

69 इह शिव वरम्याह्वन कायनादि मेह येन रचनात्पे येनात्ते
निष्ठमनि विषं देते

70-72 साधव न्यनम् is in apposition with देवम् (साधवसिद्ध
निवहनम् the cause or basis of accomplishing a desired object)
निवहनम् a pool अण्डजा = विहगा विहगा helpless

73-75 देहिकर्ता (दिहिति मनिर्वस्य स देहिक according to 'भद्रि
नामिष्टि मनि' IV. 4 60) fatalism (परीरति depends entirely
upon) पीर्वदेहिक पीर्यं अनिष्यत्तं मन् देवम् (उच्यते) जयोद्योग्य मथान्तं
वरा who was talking about attempts to win (or conquer) देवे
सर्वं कीर्णपरायण was the minister of a famous king named उदयन.

Part Second.

I.

1-2 अण—harm तेषु=कण्डु ग्रामनादियु समोपेतो should be समुपेतो (it is so written probably for the exigencies of the metre, as the sixth letter in an Anushtubh pāda must be long)

8 निकृतां स्मित bent upon taking offence

15 राजपुत्री refers to द्रौपदी

19 -दिष्ट्या *adv* (*Instru* of दिष्टि) fortunately दिष्ट्या वृष् to congratulate a man upon (with the instrumental of the thing upon which one is congratulated)

II.

1-4 तत्कालसदृश suited to that occasion (not absolutely proper, but prompted by the peculiarly exasperating circumstances) स्त्रिया = कैकेय्या स्मिन्नोऽपि (सु + अस्मिन्नोऽपि) even a bitter enemy

6-9 राज = दशरथस्य राजवृत्तमनुसरन् keeping in mind the practices of kings आत्मस्य कुरु शासनम् secure to yourself the government supply सा (अयोध्या) as the subject of स्वास्यति

12-14 उत्पथ प्रतिपन्नस्य taking to a wrong path दत्तेन by (my) gifts हृष्टेन by the performance of pious deeds (एवाद्रिकर्महृष्टेन त्रेतायां यच्च हृयते । अन्तर्वेषा च यदानमिष्ट तदभिधीयते ॥) शपे I swear (govern *dat* of the person to whom a promise is given and *instru* of the object by which it is made)

20 शुश्रूष should be शुश्रूषस्व

23 प्राय fasting to death with some object (used with आस् or उप विश)

34 सत्यस्य and शमस्य are to be connected with अभिप्रायम्

40-43 स्वस्त्वदनानि the averting of evil by the recital of mantras समारान् राह्व्य cancelling all the preparations (for my installation as heir—apparent)

III.

4-5 हनुमन्त is the object of उक्त्वा शोकेन परिघ्नन् (*past pass p.* of दिक् 1 and 10) afflicted by sorrow

8 कृतात्मा इव अर्धदूषणीम् (मोक्षरूपपरमपुरुषार्थस्य नाशयित्रीं बुद्धिम्) as one whose mind is pure (abandons) thoughts that would nullify his highest object (viz मोक्ष)

10 Supply स (निरुत्माह) as the subject of अधिमच्छति.

17-18 शौण्डीर्यम् Pride, prowess Supply तत् before सरसम् (spirit) प्रणष्ट what is missing, विनष्ट what is destroyed

20-22 गृहीतधनुष should be गृहीतधन्वन आलम्ब should be आलम्बस्व चण्डस्य should be चण्डात्

24-25 त-रावण निमित्तानि (good) omens

IV.

4 वृत्ती the seat of an ascetic

17 वर्णनास (वर्णो च नासा च) is a समाहारद्वन्द्व

21-24 बाला = शूण्यता आनतपर्वणा शरेण (आनत पर्व यस्य तेन) with an arrow, a portion of which is bent

31 वैदेही and अशोक्वनिवा are not combined because सधि is left to the volition of the poet in verse *

50 नन्वेतुमनारयत्—mark the causal construction of कृ See Apte's Guide 45

55 पुष्ययोगेन on (the auspicious) conjunction of पुष्य with the moon.

V.

5-6 नीहार = दिम ह्यवाहन = अग्नि सुभग = सुखावह कृतं आम्रया ये ते कृताम्रयणरा आम्रयां an oblation consisting of first fruits at the end of the rainy season

7-8 प्राग्वा (plentiful) वामा (objects of desire) येषु यात्राम्वा going out on an expedition. अजकेन (यमेन) मेविना (दक्षिणा) रिगन्

9-11 दूरे शून्यं यत्र हिमवान् possessed of (or abounding in) snow हिमवान् गिरि the mountain Himālaya टाया च मण्डि च टायामण्डि- (मम दारद्वन्द्व) दुर्भंगं अमुखावह येषु सूर्यारण्या हिमनाशिनपर्वण्वार

12-15 निवृत्त आवाशयनं दामु in which sleeping in the open is given up पुष्यं न न led by पुष्य (i e पुष्य appears on the eastern horizon in the evening at the beginning of हेमन्) वृद्धर आवाग (length) वागाम नि शामेन अथ क्लृप्तं (dusky or obscure) by one's breath इत्येति a full moon night वा = प्रात वा ?

19-22 अग्राह्य वीर्यं यस्य whose power (heat) is not felt. अक्-
 रनाय = हिम विगाहन्ति should be विगाहन्ते

24 स्वेन (वृद्धिर्देन) विक्षेया सारमा वासु

VI.

The Pandavas resolved to pass their year of incognito at the court of Virata in various disguises. Dharmarāja asks Arjuna in what disguise, mighty warrior as he is, he wishes to stay there

4-5 निधुः a great river or reservoir of water गजेन्द्राणां=अष्टानां दिग्गजानाम् देरावत पुण्डरीको वामन कुमुदोन्नत । पुण्डरन् सावभौम सुप्र वीचश्च दिग्गजा ॥ सुप्रवीच is the guardian of the north-east

7 धृतराष्ट्र—name of a नाग also called देरावत Eight principal Nagas are mentioned

9 गुहावेश = अर्जुन अनवन (न + अवन) not inferior to महेश्वर = इन्द्र

13 गुरुः are 11, आदित्यः 12 and वसुः 8 There are 7 कुलपवत्सः.

17 वीमन्सु — अर्जुन (न कुर्या कर्म वीमन्सु जुब्जमान कवचन । तेन देवमनुष्येषु वीमन्सुरिति विशुत ॥) भीम धनु यन्व

VII.

1 अह in the sense of 'sufficient for' governs the dative

6-7 अन्वेल्लमुल्लसञ्जारां अन्देल्लि अमुल्लमपारां अनुल्ल सञ्जार यना or यन्वाम् इगञ्जया (an onomatopoeic word) the flapping of an elephant's ears. सम simultaneously

11 पाण्डु, the father of the five Pandavas was cursed when he shot a pair of deer Nala, king of Nisadha, lost his kingdom by gambling, the Vrishnis being cursed by sages killed one another, when drunk, see मौमहपत्र

13 वामदग्ध — परापुराम अम्बरीष a king, a famous worshipper of Vishnu. परापुराम is one of the seven 'deathless' persons

16-17 प्रवृत्त दान वल्लारु from whose temples juice is flowing (or, if taken with the king 'who has begun deeds of charity') वर trunk (or tax) अनुवृत्तिर obedient, of a compliant spirit.

VIII.

The Pandavas once felt extremely thirsty Nakula was sent in search of water He came to a lake and, without minding the expostulations of a Yaksha, drank the water and lay dead The same fate overtook Sahadeva, Arjuna and Bhīma one after another At last Yudhishtira came on the scene, answered the questions of the Yaksha and brought his brothers back to life. Some of the questions and their answers are given here

14-16 अदक्षिण —अविद्यमाना अल्पा वा दक्षिणा वसिन् इन्द्रानि the pairs of opposites such as शीत and उष्ण

17 अनन्तक endless (नास्ति अन्त यस्य)

25 वृत्त Good conduct स्वाध्याय study of the Vedas हुन knowledge.

28 व्यसनिन excessively fond of (study, without actually doing anything in accordance therewith)

29 चतुर्वेद (चत्वार वेदा यस्य)

31-33 वारिचर is addressed to the यश्च अप्रतिष्ठ *adj* not leading to anything certain.

IX.

मारिष—used in dramas as a respectable mode of address by the सूत्रधार to one of the principal actors भाव (in dramas) a term of address. कालिदासेन प्रथित वस्तु (plot) यस्य विवेकेन विश्रान्तम्—destitute of discrimination

1 अवचम् blamable 'अवचपण्यवदा गणपणितव्यानिरोधेषु' पा० 3 1 101 (अवच पापम् । गणै विन् । अनुचं गुरुनाम् । तद्धि न गद्य वानानर्हं च) परेषां मन्यवे नेशा बुद्धियंस्य whose mind is guided by the convictions of others.

X.

1 आतव *adj* pertaining to a ऋतु (season) विहासवतीनां सखा (सखि becomes सख at the end of a तत्पुरुषसमास) गजु नाम देव्य ममा र्त्तानि मधुमत् (विष्णु) मधु वमन्त ममस वाम उग्रदृष्ट

2 देश (सङ्घाता) इगिनस्य (वेदितस्य) बोधनं Separate गजु (शरीर) अत अनुमत

3 श्वगणिसागुरिषै with hunters who had packs of hounds and nets with them. निरानवश्च qualifies वनम् गृधै बयोभि (पक्षिभि) गवदेश (a species of ox) उपचितं वनं is the object of विरोध

4 नमस्य — माद्रपदनास विन्गायुष rain bow कनकवद् विष्णु या नद्वि (विन्द्), तन्निमृश युग (string) तेन सगनम्, when taken with विदगायुष dissolve (कनकविष्णु तद्वि युग इव तेन सगनम्)

5-6 हरे (रत्नस्य) इव श्रमाव यन्व सङ्ग A rhinoceros हुरप्र an arrow with a short horse shoe-shaped head शङ्ग horn supremacy दृशाना विनवे अधिहृत authorized to tame those who are puffed up.

7 निगन (the noise of contending winds in the sky) इव उर्ये

8 कुण्डिनसाग्रयु लशा मुक्ता (pearls) येषाम् मार्गं = दाणे

10 विन्मृत अयकरणाय येन अनुवपमेवदा by continuous attend ance (or when taken with वृत्त्या, by constant practice)

11 असमेन (असगत) परिच्छद (retinue) यन्व निवामाम् = निशाम्

12 कणनाह the flapping of elephants ears पट पट्ठस्य इव ध्वनि येषाम् विहगानां विकृतिनायेव वन्दिमङ्गलानि

13 रू is a kind of deer श्रमपनमुच्चा qualifies तुरङ्गमेण

14 बुद्धितम् the roaring of an elephant. शब्दपातिनम्—hitting an invisible mark, the sound of which only is heard

15 पत्तिरथ = दशरथ रत्ना (passion or mental darkness) निमी ल्द्वि अक्षिणा येषाम्

17 तेन = दशरथेन स मुनिपुत्र द्विनात् इतरश्चापी तपन्वी च तस्य सुन अशरपट्टे in broken words

18 अवमशा दृष्टुं येषां (who had lost their sight)

19 वी दपवी क्षिणो प्रहर्ता शल्मगुदहारयनाम् Mark this construc tion of the causal of इ हरत् from the chest इहा वारिमि A curse was usually given after taking some water in the hand

20 दिष्टान् Death आकानपूत्रम् (पूत्र आकान् तम्) first tram pled under foot

21 अदृष्ट तनयाननपत्रस्य शोभायेन (this qualifies मयि) कृष्या (land) which is to be ploughed

XI

Rākshasa was the devoted minister of the Śandas whom Chāpakya destroyed

1 मौर्येण = चन्द्रगुप्त Chanragupta who was an illegitimate son of the last मन्द was placed on the throne by चाणक्य चाणक्य

निराङ्गतेन abandoned by चाणक्य This refers to the feigned quarrel between चाणक्य and चन्द्रगुप्त आरूढ कुन्डलचक्रेण which has mounted the potter's wheel & c which is revolving मुद्रा a pass क्षपणक a Buddha or a Jain mendicant श्रावक a pupil, Buddhist votary भद्रन्त a term of respect applied to a Buddhist विषकन्या a woman intercourse with whom was fatal पवतेश्वर refers to the father of मलयनेतु

2 मुह्यमुखात्—राक्षसस्य मित्र क्षपणक तमुखात् रिपु=राक्षस (who, though outwardly a friend, is really an enemy according to मलयकेतु) आकाशे रक्ष्य वद्धा fixing the look on some object out of sight

3 अवर्धत in the true sense of the word राक्षस refers to the minister राक्षस a fiend

XII

1 रिपुमित्रकल्पे who were almost like enemies and friends respectively (of the moon) प्रहास laughter (: c the day lotuses began just to open their petals) विषाद the moon lotuses the friends of the moon, became dejected : c closed their petals

2-3 भ्रूणो इव as if from a precipice, वद्ध अनुराग (अलगमनरागे रक्तत्व, पशु प्रेम) येन धूर्त्वा मलिना धूर्त्वा च निर्विकेकाम् which had no power of discrimination left (in a swoon one loses one's power of reasoning), or in which no distinction was left (on account of the darkness (this refers to छा) चाम्=आनाशम्

4 प्रणष्ट सूर्णप्रविभाग वसिन् which had lost its distinctions of the forms of different objects (on account of the darkness) This qualifies जगत्, the object of प्रत्युत्तरहार

5 मुखावगाहानि which could be entered into with ease (with गृहाणि) or a bath in which was very pleasant (with सरासि) प्रबुद्धानि नागानुयानि परजातीव येषु (with गृहाणि) or प्रबुद्धानि नारीमुग्धदृशाणि पञ्चानि येषु (with सरासि)

6 आदी मगृष्टानि (well swept) पञ्चात् सिन्धानि (well watered) च अधिनचार्युष्यानि (अधिनानि प्रशान्तानि चार्युष्यानि येषु) च ते आमोद भागे —आनीदवद्विद्वधै युगधा भागा स्वदेजा येषाम्

7 कुम्भधन्संयद —Genl. sing सुखिव —प्रतिदिने प्राप्तव्याणस्यात् शोभां विना सम्य उपमयु इत् तस्य शत्रो रावणस्य प्रबोधकाते

8 रावाङ्गन अम्नोषि इव (with उन्नीया) or रावाङ्गनस्य अम्नोषिन् (with सति)

9 उषशीषन् is a gerund in अन् from शुष्, which is joined with ऊर्ध्व ऊर्ध्वशीष परीपुष्यन्नाम् who were dried up (exhausted) while standing

10 The adjectives पुरु, उह and चङ्गु are to be construed respectively with अह, वी and हिह पुरुस्वदस्य करकण्डिका देवा अथाहुन्निष्ठगणैः—एदापुष्पानां दन्तस्थाने परीपुष्यन्ति

11 सगन्तपुष्पसङ्घा —सगन्ता कर्किकान्दिता पुष्पसङ्घा (bunches of flowers)

XIII

1 2 वाक्य —गुरु पाठान् 'lessons, or if construed with असुरवात्तज्ञान् 'who were to be taught.'

4-5 अमद्ग्राह्य = वह मनसि निष्ठाभिनिविष्टान् मानान् (मान पात्र दलिन) qualifies गृहन् अक्षरूप = a well the mouth of which is hidden. सन्निहिता —fixed, intent upon.

8-10 बालान् अल (अतिशय) surpassing all ordinary children. अमद्ग्राह्य false idea. दस्य (नवत दिने) नायदा विनीतविशदृष (and which false notion) is seen in those whose minds are infatuated.

11-12 आकृष्य (अवसन्त) magnet, lode-stone चक्रान् सविधौ यच्छ्रुत्वा (by chance) चेत् नियते निरसन-त् when preceded by ति, आ and परि takes the परस्मैपद (आहपरिन्दो रन्)

13 दण्ड Punishment, which is the last of the four उपाय, क्षाम, दान, भेद and दण्ड

14 दस्य मूत्रानि देवा उन्मूत्र उन्मूत्रम उन्मिन् परतु तस्य नानादि- post p. p. of नात्वा (which is a denominative verb from नात्) एव वत् आचरति who behaves like a handle (of the axe). Compare the Marathi proverb (कुत्राणीका दाग गेवाम काट)

15 शीषन् should be शीषयन् विव = धर्म, धर्म and वान

16 इव देवानां चतुर्व्य (मानानभेददानक धर्मार्थदानोक्षानक वा) देव मन्वृष्य cleaned (bathed) by his mother

18-19 विद्वत्सङ्घान् (विद्वत्सङ्घस्य दया सञ्चया) is an अव्ययानां सनास सुविधिः—अरद tells the story of प्रह्लाद to सुविधित स्वर्गजन् (सु + अशीतन्) अरिष्टद should be अरिष्टन

21-23 अद्वा Ind truly, indeed. ब्रह्मवपु—4 contemptuous term for a ब्राह्मण अयता असता (त्वया)

24-20 मलणीत मया पाठितम् क्व (कुस्मित दोष) मा स्त न अददा
The augment अ ought to have been omitted as मा occurs in the sentence गुरुमुखी (गुरुवाक्यचरिता) इय

26 अभिपद्यत = सपद्येन गृह एव व्रत येषाम् (गृहे निधान्त सत्तमनसाम्)
अदाता गाव इन्द्रियाणि येषाम्

28 नैत्रना (a vocative) = राक्षसा

29 हिरण्याक्ष, the twin brother of हिरण्यकशिपु, was killed by विष्णु in the boar incarnation

32 पवताम्रमथै —by throwing down from mountains तद्
हनन क्तु न अभ्यपपत न प्राप न दाशाव इत्यर्थे

34 बुद्धिश्च सेवना—these words are parenthetical Supply भवति after बुद्धि

36-37 परावृत्त गृहमेधीयवर्मणु left teaching and went to per
form some household duty सोपद्रुत = स उपद्रुत शैतक्षणे = शूलोत्सवे
लम्भावसौर्वा तजिष्ठा तेषा बालाना स्वस्तिन् निष्ठां (भक्ति) विद्वान् पानन्

38 तदपि = मानुष जन्म अपि अर्थदम् (पुरगार्थसाधकं सत्) अभ्रवम् विनश्वरम्

39 43 देन्द्रियक—adv sensual अवप adv break दैत्या is
a vocative इयिन = इष्ट भयवर्ग = मोक्ष

45-46 धनाधराम is an irregular समाहारद्वन्द्व It should be
द्वन्द्व रक्षा = आमरिणा metaphysics त्वी the three Vedas (and hence
जन्ममाग) नवदमी तर्को दृष्टीनिष्ठ वार्ता means of livelihood, agri-
culture. पतसव सत्यं मये यदि परमस्य पुत्र स्वामिन अर्पण स्वात्

XIV.

4-5 जामय virtuous and respectable women कृत्या a female
deity to whom sacrifices are offered for destructive purposes. गुण-
लम्बित चरुणाम् compare Marathi चोराच्या उचट्या बोवा

6 चट्टनानि flattering words: रह in private 7 दशरु not
after (their death) सप्तत्रिंशद् = भक्तिम् This refers to the practice
of Fati.

XV.

1 When a flood swept away everything on the earth Manu
and the seven asuras were saved by Vishnu in the form of a fish.

अखेदम् *at* 'without fatigue' विहित (कृत) वृत्तिस्य (धीनम्) चरित्रं यत्र तथा

2 धरण्या पृथ्व्या धरणेन यत्किञ्चिन्न मन्त्रादृतिं जगत् चिह्नं तेन धरिणे गौरवयुक्ते

3 धरण्याञ्च on the strength of a boon from ब्रह्मा oppressed all and carried the earth into the ocean. Vishnu assumed the form of a boar, killed the demon and lifted up the earth

4 दक्षिण (निदारित) धरिण्यश्शिषोस्तनु (देह) एव भूद्र येन—This qualifies नक्षत्रं भूद्र किञ्च कमलाग्र विदारयति, अत्र तु कमलाग्रेण भूद्रविदारणं निमित्तं अद्भुतत्वम्

5 पदमम्बुमुम्बधि यन्नीर जलं तेन जनितं जनानां पावनं पवित्र्यं येन म

6 The Purānas say that Parasurāma, in revenge for his father's murder by वात्वीर्ष्य's sons vowed the destruction of the क्षत्रियः He stored the blood in five lakes in कुरुक्षेत्रे and satisfied his Manes.

7 रावणस्य मील्य (शिरासि) एव वृत्तिः . दिशा पश्यन् द्वादश्यां तेषां वमनीय इष्टम्

8 बलराम (बलदक्षेव आमा कान्ति यस्य) इलेन (plough) हननं तस्याद् गीतिं तथा निन्त्रिणा या यमुना तला इव आमा यस्य Here the blue garment worn by बलराम is compared to यमुना (whose waters are dark) बलराम being once drunk called upon यमुना to come to him that he might bathe, when she refused, he drew her towards him by his ploughshare बलराम is sometimes regarded as the 8th incarnation of विष्णु

9 दण्डविधिः the rules about sacrifice. धुनिपान = वेदसमूहं दक्षिण-पुत्रपानं यस्मिन् This qualifies धृतिजातम्

11 उदितं = भाषितम् मन्त्रस्य समारम्भं माररूपम्

XVI.

1-2 स = आह्वयः whose eldest son was मोमेधर, the second being शिवमादित्य अद्भुत साहसं अत्र यत्र

4 कुमार - शिवमादित्य - इत्यप्रयत्नं निरतं आह्वयः

5-6 Separate मा आस्तात् अयं देव आह्वयः चत्रं पृथगाग्रायं सः शिव आह्वयः while practising penance saw in a dream शिव,

who promised him three sons, the second of whom (१६ विक्रमादित्य) was to be the special favourite of the deity

7-8 यामिक a watchman, guard सरखला लोल दुइल तद्व्य कान्ता मनोहरां

9-11 पाटवनाम्न exhibition of skill or cleverness Separate महद् वैशस आ किम् अन्यद् वैशसम् destruction, hardship

14-16 आक्रान्तानि वशीकृतानि दिगतराणि येन पदातिव्रतमुद्रहामि I shall be your soldier, I shall fight your wars कुन्तल is the name of the country to the north of Chola, representing the south western part of the Nizam's dominions and Belgaum and Dharwar

17-19 पंसुल or *ad* a profligate मवादा दयित शिव

20 अस्य = सोमेश्वरस्य, the elder brother of विक्रमादित्य रक्षामणि = १ jewel worn as an amulet or preservative against evil

XVII.

1-3 आदी मृता पश्चादुत्थिता विशेषेण उच्छसित प्राणभूता मीमे मुहूर्ते निवदेवत्ये मुहूर्ते उदयमुहूर्ताद् तृतीयमुहूर्त प्रतिरमं = प्रसाधनम्

4 नवेन दीक्षाविधी विवाहकर्मणि य सायक तेन बहुलावसाने कृष्णपक्षस्य अन्ते ऋष्यपक्षादी इत्यर्थे ससुक्ष्मभागा = उपचीयमाना It was believed that the moon's light is due to the reflection of the sun's rays in the watery moon.

5-6 गृहीतं पतिं प्रति उद्गमनीयवम् ('तत्स्यादुद्गमनीय दक्षीतयोवस्त्रयोर्गुणम्' अमर) यथा प्रफुल्ल वाशपुष्प यस्या विनागवद् possessed of a canopy

7-8 भूतार्थसोमया स्वामाविशया कान्त्या हिवमाणानि आहृष्यमाणानि नेत्राणि दासाम् वैशा नं = वैशपाशम् अन्त कुमुम = अर्तनिश्चितकुमुम पर्या शिपन् = वक्थ

9 पत्र painting the face with musk or other fragrant substances विमर्क = विपैपितम् गोरोचना and चक्रवाक are both yellowish The Ganges and Pâravati are both पवल There is a misprint, we should read संवलायात्पिस्रोतम्

10-11 आमुच्यमानाभरणा निवृष्यमानामूषणा हरोपदाने-हरप्राप्ती त्रियेन मर्षा भालोठ दशनं प० यस्य

12-14 आद्वपाना = विभ्रती पश्चात्कृता — left behind

16-17 नन्दिमुत्तम् (नन्दिशेखरवाहुम्) अवलम्बते इति नन्दिशेखर was the name of the chief attendant of Siva शार्दूलकर्मणा भतरितं

आच्छादित उरु पृष्ठ यस्य तस्मिन् देवे या भक्ति तथा सक्षिप्त बृहत् प्रमाण यस्य श्रीलक्षणाणां ऐश्वर्यचिह्नानां छत्रचामरादीनां उत्तमैर्गणैः त्यागेन विनीत वैष वैशाम् कृता नन्दिन शिवप्रवीणद्वारस्य सदा सक्तेनो वै मम दशन दापय इति नन्दिन प्रति शृण्वन्साविष्त्वना इत्यर्थे

18-21 शतपत्रयोनि - प्रज्ञाणम् आगमनेन शिवलगनेन प्रणीतं दृष्टं - द्वि यस्मात् स (हिमवान्) पूर्वं (प्रागेव) तस्य (इश्वरस्य) महिम्ना सामर्थ्येन दूरम् अत्यन्तमानर्जितं नमित आत्मशिरं न विवेद, ननु विदितेश्वरमद्विष्टं स्वयं प्रागेव प्रणतस्य नामानुराचारमाश्रयीकारे क सक्ते च, उच्यते सत्य स्वयं प्रणतवानुसंधाने न सक्ते च तदनुसंधानं तु औत्सुक्यान्नास्तीति

22 आगुल्फ (up to the ankle) कीर्णानि आपणमार्गेषु पण्यवीथिकासु पुष्पाणि यस्मिन् Thus qualifies मन्दिरं (नगरं)

26-27 आलि (vocative) सखि वक्ष्यति = धारयिष्यति गव्यम् cards अमप्रवर्णम् (मघान् न वर्णयित्वा)

29 प्रवृद्धा आननचन्द्रस्य वांतिपला तथा प्रफुल्लं चक्षुःकुमुदयस्य स शिव प्रसन्न चेत् सखि (चेत् सखिलम् इव) यस्य ।

31-32 परिणीय = प्रदग्निषोकाय दपती is the object of परिणीय तस्मिन् = वही उत्पल is a blue lotus and smoke also is dark blue

XVIII

1 यदन्त = यस्या अन्त नाकस्य झगस्य अधीश्वर इन्द्र तस्य नगर अमरावती तस्या सावाक्ष (नाभिलाष) मन येषाम् निवासत् by dwelling near whom (the Ganges) Connect लोकानां with चतिमरणसोक

2 ब्राह्मे by those who are fallen from their position in society because the सस्काराः are not performed upon them.

3 य refers to महिमा सगरजा sons of सगर whose ashes were watered by the Ganges and who then went to heaven पुनर्ल is the object of समासाच्च अनवया (blameless pure) पतिं विभ्रति इति— thus qualifies सगरजा

4 धावन्—Gerund in अन् from धाव् पुर governs महीपाना तरणार over growing तदस्य वेदस्य qualifies मम मन्तु fault. Con- strue यदिह ते विदोय अय ममैव म तु Separate करुणा अत्र Supply वार्दा as the predicate of करुणा

5 पतन् degenerate sinful. गदविगप्ति = रोगे चतुर्विंशति सिद्धमिषणम् a doctor perfect in his art—this is in apposition with मात्र त्वां

6 श्रपावाना = चाण्डालानां इति समूहै अमिता विचिकित्सा (संशय)
तस्या विचलितै कपितै विमुक्ताना qualifies एन परिषदाम् एक सदन is ID
apposition with माम् परिकरं घृन्त् to gird up the loins

7 श्रवृत्ति acting like a dog : & eating anything and serving
anybody पैगुन्यम् wickedness

8-9 य refers to पवमान् ध्यतिकर contact. निर्व्याज *adj* natural

10 वा refers to मृत्वा (प्रशस्ता मृद् earth) विधि०—It is
believed that Brahmā writes on the forehead of a man his future

11 जन्मावधिना (जन्म अवधि यस्य) मुहूर्त्तेन न मार्गेन कुर्वन्ति विबुधा
देवा

XIX

2 पादा (निरणा, पथ चरणा) पृथ्वीभृतां (पर्वतानां, पक्षे राक्षाम्)
भास्वनि (सूर्ये, पक्षे तेजस्विनि)

5-6 कुमुदत्वा परिवृढ नाथ वारिद मेघ द्वातुरे oppressed by heat
(Lit forest conflagration)

7-9 आमारै by showers कल्परहा = कल्पवृक्षेण मीनाक was the
son of हिमालय, he escaped when Indra began to cut off the wings
of mountains and went to the sea for shelter घटोद्भवमुनि = अगस्त्य
who drank the ocean in order to help Indra in killing the Kāleyas
who hid themselves in the ocean

11-12 दवगणेन = धेरावनेन करीर a thorny plant growing in
deserts. पचमरागम् a musical mode

16 गुरमिपुष्पाणा रसालफलानां च आलय पत्तय येषु

17 दिश एव अङ्गना तासां अङ्गना गता श्रारण्य चन्दन

XX.

1-2 विमृश्य विचाय वरोतीति परिणति result end आ विपत्ते till
death

3-5 प्रयोगविज्ञानम्—knowledge of dramatic representation.
बलवद् *adv* strongly much; अप्रत्यय with out confidence, diffident.
शान सार देन

6-8 त्वयि (this refers to मीना गम refers to अरुपती इहा गुणा
यस्य, this qualifies भवन्ते गुणगृह्या appreciating or admiring merits
(wherever they may be) ताम् = अरुपतीम् मुनीन् सार्वभूम् इत्तं—
character good conduct मदिने पुरिने

9-10 वह्निष्पाधीन् external conditions पतद्ब्रह्म = सुव्यंस्व विमल्यति
(loc sing of विमल्यत् pr p of a denominative from विमल्य) put-
ting forth sprouts.

11-12 तम् = मधुम् the friend of मदन स्त्रा = रति the wife of मदन,
who was reduced to ashes by Siva. सतनसम्वाप is a gerund in अम्
(सतनी सवाप्य) अवाग ताणितवती विवृत अपमारित द्वार यस्य सतानवाहीनि
—running continuously सद्युवन्ते—flow together

13-15 वद्धमव born of a good family (or made from a bam-
boo) गुणवान् possessed of merits (or 'stringed') पृष्टिद
पृष्टस्य—the fruit of the वनक tree is used in purifying muddy
water आविल्ल turbid

16-18 नेमि the ring or felly of a wheel अरा spokes. अत्यन्त
and अकालत both mean 'for ever'

19-20 विधो = चन्द्रस्य मत्स्य due to a sacrifice पर्यायपीन
drunk in turns The 16 कृत्वा of the moon are supposed to be
devoured in succession by 16 deities.

21-22 सरनिवन् = पङ्कजम् प्रसिद्धे Decorated तञ्जाननम् the face
of रावती who was practising penance शैवलासहेन सह—this quali-
fies पङ्कजम्

23-24 यस्य = हिमालयस्य प्रत्यादीङ्गता निडवा (auspicious marks
on the forehead) ये बहुमतिन् great regard

25-26 द्विपल (शत्रुन्) is the object of विजयन्ते वि when pre-
ceded by वि and परा takes the आम्नेपद हरे = निहस्य नागान् = गगान्
निदोन्वा those who are appointed to a thing सम्मावना honour

27-29 स्रम्बकरिता—forming sheaves, luxuriant growth आषाढु
of the man who imparts or applies. विम्बोद्वाहे—in taking up a
reflection

33 अन्यस्यात् निवृत्ति यस्य तद् अन्यनिवृत्ति न अन्यनिवृत्ति अतन्वनिवृत्ति
वाच्य blame. पन्था = सीताया Supply राम as the subject of देच्छत्

36-37 दनाम् = शीतान् अनथा blameless, pure छाया reflec-
tion. वदन् also क्षम fit

39 तेन = शि गुणानेन रती रन योरिद्व like a caste woman म
वातरेषु = नमातरेषु

40-41 अनिवेद absence of despondency प्रतिपक्षम् is in apposition with व्यवसायवर्धयताम् which means 'barrenness of industry, lack of perseverance' पराक्रम आश्रय यासाम्

42-43 निर्वाणाय (भवति) (leads to) supreme pleasure

46-47 पट्टि = भ्रमर केलिसदन the house (the source) of sport

51-52 समित्कुश (समिधश्च कुशाश्च) is a समाहारद्वय धर्मार्पणमुख साधनम् is in apposition with आयु, which is the object of कामयमानेन

53-54 अनियते (not fixed, capricious) रुदितसिते (रुदिन च सिने च) यस्मिन्—this qualifies वदनवमलय ते (तव) refers to सीता. आलक्ष्या ईपलक्ष्या दन्तमुकुला (दन्ता मुकुला इव) येषाम्—this qualifies तनयान्

55-56 भाषि = सति वट्ट refers शिव in the disguise of a मद्यचारिन् विवधु = वचुमिच्छु परीवाद censure

